

РАСКОВНИК

Из садржаја:

Народне умотворине

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ
СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ
ПРЕДАЊА ИЗ ГУЧЕ

Наш народни живот
БОЖИЋНИ ОБИЧАЈИ
У ПОДКОМЉУ

Расправе

ПРЕДАЊЕ И БАСНА
У ПРОЦЕСУ УЗАЈАМНОГ
ПРОЖИМАЊА
ОПХОД И ОПАСИВАЊЕ
ЦРКВЕ

Песничка обзорја

ПОРОДИЦА БИСТРИХ
ПОТОКА

Одзиви

„ВАТРА“ У ПОНОВЉЕНОМ
ИЗДАЊУ

ПРОЛЕЋЕ
ЛЕТО
1990

Расковник је некаква
(може бити измишљена)
трава,
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохвати)
свака брава
и сваки други заклоп
отвори сам од себе.

Из Вуковог „Рјечника“

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Први број изашао 1968.

Београд, април—септембар 1990.

Година XVI, број 59—60.

УРЕДНИШТВО

Ненад Љубинковић

Добривоје Младеновић

Миле Недељковић

Миодраг Павловић

Љубинко Раденковић

(главни и одговорни уредник)

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека

„Вук Караџић“ — Београд

Булевар револуције 323

Појављује се у пролеће, лето, јесен и зиму.
РАСКОВНИК

Рукописе, откуцане машином у пуној прореди, слати на адресу: Народна библиотека „Вук Караџић“ (за „Расковник“), Ул. Бири-ла и Методија 2, 11000 Београд

Рукописи се не враћају

Годишња претплата за Југославију 150 динара. Претплату упућивати на жиро-рачун Библиотеке града Београда 60806-603-7038 са назнаком: претплата за „Расковник“. Годишња претплата за иностранство: Сједињене Америчке Државе 20\$; СР Немачка DM 40; Француска Ffr. 90.

Телефон уредништва и претплате:
(011) 422-003

Секретар уредништва:
Вера Б. Константиновић

Технички уредник:
Драган Кочишевић

Уредништво прима уторком
од 13 до 15 часова

Тираж 1000 примерака

Примерак 50 динара

Двоброј 80 динара

Штампа: Графичко предузеће
„Нови дани“, Београд,
Војводе Бране 13

На основу мишљења Републичког комитета за информације број 651-760/87-02 од 02. 09. 1987. часопис „Расковник“ је ослобођен пореза на промет.

Народне умотворине

ЈУНАЧКЕ ПЕСМЕ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

СМРТ ГРЧИЋА МАНОЈЛА

Разбоље се Грчићу Манојло
од насрца, од тешке болести,
од њега је месо опадало
кано кора од сува јавора!
Одбјеже му вјерница љуба
и одбјеже остарала мајка,
али неће сестрица Јелица,
двори брата за девет година,
једно јутро брату говорила:
„Би л' болестан, брате, штогод ио
ил' би хладне воде, брате, пио?“
„Не бих, сестро, ништа, вала, ио,
но бих само хладне воде пио.
Узми, сестро ведро оковано,
донеси ми воде са Загорја,
да попијем, лашње ће ми бити“.
Хоће сестра брата да послуша
па узима ведро оковано
и отиде води на Загорју.
Кад је била у пољу широком,
нешто јој се даде погледати
па погледа пут хладна извора
и угледа шатор разапети,
под шатором црни Арапине,

држи љубу Грчића Манојла,
 држи љубу на десном кољену,
 на лијевом Грчићеву мајку,
 попијева грлом гласовитим:
 „Авај, боже, чуда великога,
 ја обљубих Грчићеву љубу
 и обљубих Грчићеву мајку,
 још да ми је сестрицу Јелицу!“
 Кад то чула сестрица Јелица,
 бачи ведро у зелену траву
 па побјеже двору бијеломе,
 више брата сузе просипала.
 Проговара Грчићу Манојло:
 „Двори моји, огњем сагорјели,
 брзо сте ми, тужни, прокапали!“
 „Није, брале, кућа прокапала,
 но су сузе сестрице Јелице“.
 Кад је виђе Грчићу Манојло,
 он упита сестрицу Јелицу:
 „Јеси л', селе, воде донијела?“
 „Нисам, брале, воде донијела“ —
 па му каза све што је виђела.
 Кад то чуо Грчићу Манојло,
 он говори сестрици Јелици:
 „Ну донеси једну трубљу платна
 те утегни кости на јунака
 да се не би пуге разасуге,
 хоћу ићи Арапу на мегдан
 да ја виђу чије робље роби,
 чију љубу на срамоту љуби,
 чију мајку на срамоту љуби,
 чију л' мисли сестрицу обљубит!“
 То је сестра брата послушала
 па донесе једну трубљу платна
 те утегну кости на јунака
 да се не би пуге разасуге,
 па донесе свијетло оружје
 и припаса њему о појасу
 па се њему сестра поднимила
 и сведе га пред бијелу кулу,
 а слуге му коња изведоше,
 бачише га коњу на рамена

и отиде Арапу на мегдан.
Угледа га вијерница љуба
и виђе га остарала мајка
па говоре црну Арапину:
„Ено иде Грчићу Манојло,
сад ће наске овђен погубити,
него хајде сада да бјежимо!“
У то доба Грчић пристасао
па повика грлом бијелијем:
„Курво једна, црни Арапине,
чије робље на срамоту љубиш,
изиђи ми на мегдан јуначки!“
Скочи Арап са земље па ноге
па појаха сурү бедевијү
извадио сабљу од мегдана,
на Грчића загон учинио,
на сабљу га Грчић дочекао,
вараше се и удараше се,
превари га Грчићу Манојло
те га оштром сабљом дофатио,
посјече га по свилену пасу,
паде Арап на зелену траву,
а Грчић му откинуо главү
па из главе очи извадио
и зави их у свилени јаглук
па их себе бачи у њедарца.
Утјече му вијерница љуба
и утјече остарала мајка,
но им не да Грчићу Манојло,
на коњу их мало поћерао,
мало гони па их стиже брзо
и пасје им посијече главе
па се врати двору бијеломе.
Срете њега сесрица Јелица
и скиде га са коња витеза
па га носи на меке душеке,
у постељу брата потурила.
Тад он тури у њедарца рүкү
па извади очи Арапове

и бачи их сестрици Јелици:
„Ето, селе, очи Арапове,
знадни добро да их љубит нећеш,
селе моја, за живота мога!“
То изусту, лакү дүшү пүсти.

*Од Станка Јеврића
из Коњуха код Андријевице*

ПОП МИЛУТИН И ПЉЕВЉАНИН ПАША

Књигу пише паша Пљевљанине,
а на руке попу Милутину:
„Чу ли мене, попе Милутине,
у нећељу која прва дође
ми бићемо ваши мусафири,
но нареди брашна пшеничнога,
један товар масла топљенога
и подоста вина и ракије;
за мојијех тридес'т пашајлија
наредићеш тридес'т јаловица,
мени паши овна испод звона;
за мојијех тридес'т пашајлија
добавићеш тридес'т бевојака
од добријех кућа и оцака,
а за мене твоју вјерну љубу.
Не ћ' ли, попе, све то сигурати
веље ћу ти мукe ударити,
прве мукe — сломићу ти руке,
друге мукe — и ноге и руке,
а најпосле посјећ ћу ти главу
па ћу чињет што је мене драго“.
Одатле је књигу оправлио,
књига ишла ће је сама шћела,
баш на руке попу Милутину,
књигу учи и од ње се мучи,
топле сузе низ образе рони,
стачу му се низ бијелу браду

кано бисер низ бијелу свилу.
Пита њега вјерница љуба:
„Што је тебе, драги господару,
те ти рониш сузе од образа?“
Но јој вели попе Милутине:
„Ова књига од црнога врага,
од силнога паше Пљевљанина“ —
па јој прича по истини редом:
„За његових тридес’т пашајлија
наручује тридес’т бевојака
од добријех кућа и оцака,
а за њега — моју попадију!“
Но да видиш младу попадију
бе дофати дивит у рукама
па крваву књигу искитила
и свога је брата поздравила:
„О, чујеш ме, Караџићу Шујо,
који ни је зулум сучио
од силнога Пљевљанина паше!“ —
све му каза по истини редом.
„У нећељу која прва дође
ако ли ме нећеш избавити,
ја ћу гајтан на грло турити
и скочити Тари води хладној,
нећу љубит земљи душманина!“
Одатле је књигу оправила,
књига ишла бе је сама шћела,
баш на руке Караџића Шуја.
Виће Шујо што му књига пише,
све мислио, на једно смислио,
па се диже по племену своме
те сакупи тридес’т момчадије
која браде ни бркова нема,
обукоше рухо бевојачко,
под рашама крију пушке мале,
докле мрче и захлади сунце,
па их цуре ето уз планину,
освануше у Шаране равне,
баш под кулом попа Милутина.

Кад се диже попе Милутине
 да прошета по бијелој кули,
 он угледа тридес'т бевојака
 па са њима попе говорио:
 „Одакле сте јутрос пораниле?“
 Свака мучи, једна проговара:
 „Ми смо, попе, тако разумјеле
 да ти тражиш тридес'т бевојака,
 свакој дадни три дуката жута,
 мене, попе, четири дуката
 да зам'јеним твоју вјерну љубу“.
 Даде попе, ријеч не чињаше,
 па их води младе по камаре,
 но кад бјеше нећељица дошла,
 ал' се пољем издигнула магла,
 а из магле искакаше паша
 на његовом дебелом лабуду.
 Извишоше тридес'т бевојака,
 прифатише тридес'т јајићака
 па ојдоше на бијелу кулу,
 ојде сваки младој по камаре,
 ојде паша младој попадији
 па је паша поче опипават,
 ал' не нађе дојке у бевојке
 па говори паша Пљевљанине:
 „Луду ли те мајка надомила,
 нећеш ноћас паши требовати!“
 Бесједи му лијепа бевојка:
 „И моја је така мајка била:
 док је мушка рука не испршти,
 не порасту дојке у бевојке“.
 Виђе паша да је пријевара
 па је наша попустно руке,
 сretoше га двије пушке мале,
 те погледа сабљу на чивији,
 ал' му не да лијепа бевојка,
 пукоше јој, вазда јој пуцале,
 живо му је срце изгорјела.
 Тад пукоше тридес'т кубурлија,
 оборише тридес'т пашајлија.
 Препаде се попе Милутине

па побјеже низ бијелу кулу,
ал' му не да Карацићу Шујо:
„Не бој ми се, попе Милутине,
ово нису тридес'т бевојака,
но су ово главни пријатељи“.

*Уз гусле певао Вуко Јововић
из Коњуха код Андријевице
Записао
Љубиша Рајковић*

СРПСКЕ НАРОДНЕ ЛИРСКЕ ПЕСМЕ СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

1.

О ј бевојко у јаде ти даши,
што ће тебе момци школовани,
што не узмеш мене чобанина,
којега ме занима планина,
па да видиш како чобан спава,
чобан спава, а очи не затвара,
него чува на стотине брова.

2.

Знаш ли драги оног дана,
кад код стана бијох сама,
ти ми тврду ријеч даде,
па превари мене саде,
боловаћу и умрећу,
заборавит тебе нећу,
кад се гроб мој озелени,
ти се драги другом жени.

3.

Јел' истина моја мала,
да те мајка другом дала,
ако ће те другом дати,
кућу ћу јој ископати!
Ал' му мајка друго вели,
како њено срце жели:
„Роса ми је малољетна,
не волим те ја за зета!“

4.

Драга моја, мој цвијету,
не надај се више љету,
више љету ни прољећу,
из војске ти додит нећу,
нећу много да те дирам,
хоћу да се активирам,
немој драга да си луда,
но ти гледај, па се удај!

5.

Једно јутро бјеше зора,
шета цура украј мора,
шета цура, па је сјела,
у мисли се занијела,
узе јагљук у рукама,
и кваси га сузама,
невоља јој бјеше клета,
још јој нема пола љета,
од кад јој је драги река:
„Бићеш моја довијека!“
Већ је бјеше преварно,
тврду ријеч је другој дао.

6.

Ој девојко чобанице,
коме плетеш рукавице,
оплети и једне мене,
рад' другарске успомене.

7.

Ој девојко, девојчице,
искаћу те код мајчице,
ако ми те неће дати,
нећемо је ни питати,
по ноћи ћу те украсти!

8.

Ој девојко, је ли, је ли,
јесмо ли се још узели?
„Јесмо, јесмо, како нисмо,
али тамо у пролеће!“

9.

Драга моја, душо моја,
дужна ми те мајка твоја,
ако ми те неће дати,
на јад ће јој љето доћи,
ка' мнозини црне ноћи,
све тражећи црне очи,
и румене јагодице,
коса твоја, дилбер боја,
расти душо, бићеш моја.

10.

Ој девојко татин сине,
ај ми кажи волиш ли ме?
„Да не волим, рекла не би,
јер ја хоћу само теби!“

Казивала
Драгиња Кастратовић

Записао и приредио
Милутин Буричковић

ЛАЗАРИЧКЕ ПЕСМЕ ИЗ ГОРЊЕ ПЧИЊЕ

ОБЛАГА СЕ ЈУНАК ДЕНКО

О блага се јунак Денко
сас убаво јасно Сунце,
кој претече на крај земљу
тај ће узме облагату.
Денко даје врана коња,
Сунце даје милу сестру.

Стеже Денко врана коња,
назоби га бел' пшеницом,
напоји га рујним вином,
па га стеже у ремења.
Врли ногу на зенгију,
дурӯ врли у другуту
он отиде на сред земље.
Поби копље, врза коња
па си леже да си спије.
коњ си вришти земљу копа:
„Стани, стани, јунак Денко,
Сунце иде ће претече!“

Па се диже јунак Денко,
ујаши си врана коња,
отидоше на планину.
Кад огреја јасно Сунце,
почуди се шта је оно,
шта је оно на планини:
ел је ветар, ел је магла?

Нит је ветар, нити магла
веће Денко с враним коњем —
узеде му облагуту,
одведе му милу сеју.
Проговара јунак Денко:
„Збогом остај, јасно Сунце“!
„Збогом, збогом, мили зете“!

МАЈКА МИЛКУ МНОГО ВАЛИ

Мајка Милку много вали:
„Моја Милка много арна,
много арна, много добра.“
Дочуло гу јасно Сунце,
дочуло гу, наручило:
„Нека дојде мома Милка,
да стојимо да грејемо“.
Мома Милка надстојала,
надстојала — надгрејала.

Дочуле гу јасне звезде,
дочуле гу наручиле:
„Нека дојде мома Милка,
да стојимо, да грејемо“.
Мома Милка надстојала,
надстојала — надгрејала.

Дочула га месечина,
дочула гу наручила:
„Нека дојде мома Милка,
да стојимо, да грејемо“.
Мома Милка надстојала,
надстојала — надгрејала.

Наљути се месечина
да утепа мому Милку:
„Што си боља ти од мене?“
Мома Милка одговара:
„Тој сам боља ја од тебе,
што сам тебе надстојала,
надстојала — надгрејала.“

ИВКОВИЦА ЛАН СЕЈАЛА

Ивковица лан сејала,
лан сејала Бога молила:
„Дај ми, Боже, таман облак,
да зароси ситна роса,
да натопа танак ланак,
да порасне танак висок,
да направн Ивкү рүво.

„Тако т' Бога, млади Ивко,
кој ти прави ово рүво?“
„Правила га Ивковица,
да гү носим ја за здравље“.
„Да ми даде њене нити,
њене нити, њена брда“.
„Бе те даде њене нити,
њене нити, њена брда,
сам' не дава њене рүке!“

ПОЈДЕ ДЕНКО ЛОВ ДА ЛОВИ

Појде Денко лов да лови;
мина гору, мина другу.
Кад улеже у трећуту
у срећу му чудно звере;
трже пушку јунак Денко,
трже пушку да га габа.
Оно му се милно моли:
„Немој, немој, млади Денко,
ја си знајем до три травке,
до три травке биљоберке:
едну травку — лов да ловиш,
другу травку — дом да носиш,
дом да носиш младој моми,
да се бањате да се мијете,
да добијете мушко дете,
заман да је здраво и весело.
Да благ' словиш млади Денко,
млади Денко, лов да ловиш.

СТОЈКОВИЦЕ БРЕ НЕВЕСТО

Стојковице, бре невесто,
што не дојдеш на седељку, бре?
Искочише све невесте,
Стојковице нигде нема, бре.

Забави се Стојковица:
докле војну опремала,
докле ћерку променила*,
т'г је пошла Стојковица.

Она седе на два моста,
на два моста чикосана**.
Кад гу виде азација,***
цркна, пукна азација
за Стојковица убавица,
убавица, пргавица.

Казивала
баба Вена из Д. Стајевца

Записао
Звонимир Ж. Јовић

* преобукла

** патосана

*** турско момче

СРПСКЕ БАСМЕ ИЗ ШТУБИКА КОД НЕГОТИНА

ОД УРОКА

1.

Сам коњ
на ливаде пасе,
сам се заузда,
сам се одузда,
сами уроци пробоше.

Од Борке Милић

2.

Лети 'тиче,
носи млеко у кљунице,
капну капка на камен,
пуче камен,
испукле му очи
куј моје дете урочи.

Од Драгице Пантић

3.

Седи урок на складу
урочица испод склада,
чудно се саставише,
чудно дете направише.

На њим' троје очи,
једне пале,

друге гасе,
треће лек давају.

Растур'те се уроци
ка' прах по путу,
ка' пчела по цвету,
ка' девојке по везу.

Да остане наше дете (или онај коме се баје)
чисто ка' чисто сребро,
лако ка' лако перо.
Лако да је' (једе),
лако да пије,
лако санка спати
ка' господ бог
на мајкином крилу.

Од Љубице Пантић

4.

Трчи миш низ полицу
вуче тикву за гузицу (гузицом),
прде миш,
пуче тиква,
испукле му очи
куј моје дете урочи.

Ако буде женска страна
испукле ју сисе,
истекла ју 'рана.*

Ако буде мушко племе
испукла му муда,
истекло му семе.

Од Љубице Пантић

* — храна

5.

Иде човек брвом (брвном),
с курцом се поштапнуо,
мудима се заметнуо,
пичком се огрнуо.

Нит је курац поштапач,
нит су муда заметач,
нит је пичка огртач,
већ наш Марко (име болесника)
да остане чист ка' чисто сребро,
лак ка' лако перо,
благ ка' мајкино млеко.

Од Зоре Рајчић

ОД ПОЧУДИШТА

Чудило се мало и велико.
Чудни овчари
чудне тојаге узеше
и чудне овце чуваше.

Чудило се мало и велико
што чудни овчари
чудне овце погубише.

И почуди се мало и велико
да све остаде здраво и весело.

Од Драгице Пангић

ОД ИЗДАТИ

1.

Путем иде свети Ранђо
носи нож белокораст,
жутомедаст.
Скоби жену на путу,
удари у слезеницу,

у цигерицу,
у срце,
у главу,
у ноге . . .

Ми одосмо
код Стојанке бајалице,
она ни пребаја:
нека иде у гору,
у воду,
куд пет'о не попева
куд крава не риче,
куд овца не блеји,
куд пас не лаје.

Од Стојанке Мариновић

2.

Свети Луко,
божји слуго,
Свети Ранбо,
на зеленом коњу
у руке му три ножа:

Црн — црнокорас',
бео — белокорас',
жут — жутокорас'

Ако скоби* издате,
он н' испори
по кочине**,
по мечине***,
по цигерице,
по слезенице,
по главе,
по очију,
по ушију.

Од Љубице Пангић

* — сретне

** — кости

*** — месо-мишићи

ОД НИЦИНЕ

Имала Ница дете
па се чудила
кога ће кума
да окуми.
Окумила суботу.
Чудила се субота
какво ће му
име надене.

Питала свету недељу,
света недеља
је рекла: „Маково зрно“,
Стужни Ницо,
мужни стани,
мање од маковога зрнета,
отиди низ воду, у гору,
'стане лако ка' лако перо,
спи ка' јагње младо
на зелене траве!

Од Драгославе Станковић

ОД СЛАТКИХ РАНА

Женила мајка сина,
за свадбу заклала
бика и петла.
На свадбу звала
шану и рану,
русу и дусу.

Руса се дуса,
с вр'а се суши,
из корена се крућа.

Од Радомира Михајловића

ОД УШИЈУ

Дође нежић
у Марка (име коме се баје).
Ја одо' код Зоре бајалице,
а она үзе рог од јелена
и почисти, повади,
истреби и остаде
болесник Марко
чист ка' сунце,
благ ка' блага Марија,
здрав ка' трава здравац.

Од Зоре Рајчић

ОД СУВОГА СУНЦА

Изиђите синчићи,
изиђите разни,
изиђите морави,
изиђите жути,
изиђите гвоздени,
изиђите ватрени,
изиђите ледени,
скочите на мечину
с мечине на влакно,
с влакна растур'те се,
размил'те се
ка прах по путу,
ка' пчела по цвету,
ка' магла по селу.

Да остане чисто
ка чисто сребро,
лако ка' лако перо,
благо ка' мајчино млеко.

Од Борке Милић

ОД ЖИВОГА ВАМПИРА

Три девет морака*,
три девет вештака,
три девет вештица,
три девет ала,
три девет алкиња,
три девет вампира,
три девет вампиркиња,
ударише на моју овцу (краву)
срце да ју изеду,
цигерицу, слезеницу . . .

Ја брже, најбрже
направи три церова шиља,
ножем исеко',
шиљком избодо',
белим луком осмради',
тамјаном окади'.

Од Бурђије Савић

ОД НЕЗНАНЕ БОЛЕСТИ

Од некуд удари
страшна ала,
опасна звер:
на говедара,
на свињара,
на овчара,
на козара,
на песак,
на тресак,
тресак пуче,
бољка штуче.

Од Љиљане Пантић

Записао
Златимир Пантић

* морак је нека врста нечистих сила

ПРИПОВЕДАЊА У ЛИЦИ И ИСТРИ

1.

НЕСИГУРНА ПРОЦЕНА

III огледа комшија у воћњак свог комшије па рече:

— Богами, комшија, воће је добро родило. Биће га и за те и за продају.

— Е', мој комшија, док ја то поделим са браћом ко зна да ли ће шта и остати.

— С којом браћом, комшија?! Па, колико ја знам ти немаш браће.

— Како да немам. Док Бураћ узме своје, Петар и Илија своје, тек ћемо видети да ли ће шта остати.

(Овде се мислило на временске непогоде око познатих празника).

2.

КАКО СЕ СИРОМАХ ОСЛОБОДИО НЕМАШТИНЕ

Био један човек у великој немаштини, па како није видео излаза из те невоље он се одлучи да напусти кућу и упути се у бели свет, надајући се да ће негде моћи боље живети. Идући тако на путу га заустави један човек и упита куда се упутио, а он му рече да напусти своју кућу у којој влада велика немаштина. Саговорник га посаветова да се врати кући и да одмах купи једну овцу која ће му истерати немаштину из куће. Човек послуша.

Кад се врати својој кући, испуни оно мало новца што се нашло у њега и оде да купи овцу. Кад уведе овцу у кућу, она оде да легне у један угао из којег немаштина повика: „Овде не можеш, ово је моје место“. Овца одговори: „Од данас је то моје место“. Немаштина се премести у други угао, али кад овца одведе своје јагње у тај угао немаштина се премести у трећи угао. Кад и у трећи угао овца смести своје млеко немаштина оде у четврти угао. И тамо није дуго могла да се задржи јер овца у тај угао смести своје руно. На крају немаштина напусти кућу и тако се тај човек ослободи невоље у коју је запао.

3.

СКРОМНОСТ ЈЕ НАЈВЕЋА ВРИНА

Кад су богови стварали овоземаљска бића дали су подједнак број година сваком живом створу, тако да је свако добио по 20 година живота. Сва остала бића била су задовољна дужином свог живота, само човек није био задовољан. Од богова је тражио да му дају бар још толико година колико је добио, а ако може још и више. Одговор је богова био да они немају година (за допуну), већ га упутише код осталих бића да — ако је некоме од њих много — те године он узме за себе.

Човек се прво упути код магарца и кад му рече због чега је дошао, магарац једва дочека да му да један део својих година, рачунајући да ће тако краће време носити самар. Потом човек оде до пса и замоли га да му позајми нешто од својих година. И пас једва дочека да скрати свој псећи живот, који није био нимало завидан. Даље човек оде до мајмуна који исто једва дочека да скрати свој мајмунски век живота.

Кад је човек постигао што је тражио настави да живи задовољно до 20 својих година. Али кад се ожени и поче двапут дуже и теже да ради, се-

ти се да су то сад настале магареће године и да је магарац био паметан што их се ослободио. Тек за човека настадоше мучни дани кад наступише псеће године. Сваког дана љутио се због тога што није све било онако како би он хтео. Понекад би био толико мрзовољан да би ујео све око себе.

Магареће и псеће године некако пробоше, али кад наступише последње године човековог живота, он се подсети на мајмуна који му је дао вишак година, па пожури до огледала да свој лик упореди са мајмуновим.

4.

ЛЕГЕНДА О ПУЛСКОЈ АРЕНИ

Легенду о Пулској арени чуо је Раде Ђушић кад је био на присилном раду у Пули, у вријеме првог свјетског рата. Ево, како је он препричао казивање народа у Истри о постојању те легенде.

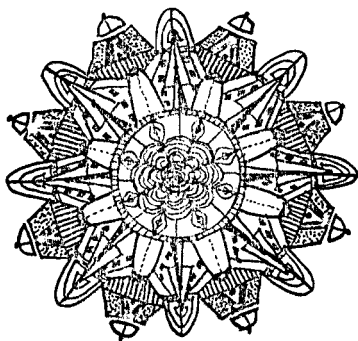
— Људи моји, да ја вама приповедам какву сам ја грдну кућерину видио у Пули за коју народ каже да је то вражија кућа. А и јест, брате, вражија, јер ко би други могао подизати оне превелике стијене и слагати их једну на другу, то могу само врагови, нико други. А та вам је кућа толико велика да би у њу могао смјестити све ове наше куће у селу. И та кућа није грађена на ћошкове као друге куће већ је округла. Кажу да на њој има толико врата и пенџера колико и у години дана. А унутра у њој нема ниједне преграде, а нити крова одозго. А сад да вам кажем како је то било да су је врагови градили.

Била некада једна баба која је имала лијепу кћер. Чуо враг за то, па дошао да проси ту лијепу цуру за се, а баба ни да чује. Али враг, кâ враг, навалио па неће да се окани. Тако се једна баба нашла у великом злу и никако да смисли како да се избави тога. Одједном се присјети како ће да одбије врага, па му рече да ће му дати кћер ако направи толико и толико велику кућу за једну ноћ и да буде готова прије него што

први пијетлови запјевају у зору. Али, на бабину велику несрећу враг пристане, мада се она надала да он неће моћи то учинити.

Кадли, вели, једне вечери чим се смркло навалише врагови са свих страна. Ваљда их је било на хиљаде. Па кад почеше довлачити и тесати (клесати) оне грдне каменчине, кажу да се од тога цијела земља тресла, а кућа поче да расте кâ из воде. Дижу врагови камен на камен, а баба гледа и сва дрхти од великог страха да ће кућа бити готова до оног земана како им је рекла, те да ће остати без кћери. Али њезином срећом, кажу, баба је била много мудра, па оде до кокошињца и увуче се међу кокошке и поче се ударати рукама о своја бедра, а затим поче кукуријекати као пијетао. Кокошке се узбуне а пијетлови запјеваше сви у један глас. Кад су то чули врагови, а они ти бјежи сваки на своју страну и тако та кућа оста без крова. Ено је, људи моји, каква је тада била таква је и дан-данас — на крају рече Раде.

Записао
Дмитар Бушић

ПРЕДАЊА ИЗ ГУЧЕ

СЕЛИШТЕ

Иа Буровића брду изнад Гуче некада је био велики пашњак. Користило га је цело село па су га звали Селиште. Да би лакше у њему чували стоку, сељаци реше па га ограде, а на једној страни направе врата.

Кажу да је дуго тако било. А онда неко предложи и пашњак изделе, те сваки огради за себе.

Заједничког пашњака више нема, али тај крај и данас зову *Селиште*. Место на којем су била врата *код старих врата*.

Казивао
Милутин Шушић, Гуча

ЈЕЛЕНЧИНО БРДО

Давно, у старо време, на једном брегу у Буровићима у Гучи живела је нека удовица Јеленка. Ради њеног брзог говора назвали су је Балакуша.

Јеленка је одавно умрла, а брег на којем јој је била кућа назваше *Јеленчино брдо*. Сви њени потомци и данас носе надимак — Балакуше.

Казивао
Милутин Шушић, Гуча

БЕЗДАН

Једну омању долину у Буровићима изнад Гуче зову Бездан.

До скоро је на том месту било језерце са пуно воде. По сред језера пливале су патке, а с краја жене су киселиле тежину. Зими су се по леду у карлицама и дрвеним коритима возила деца из околине.

Једном, изненада, језеро надође и заплави кућу Павла Буровића. Затим се повуче и нестане кроз бездан, који се отвори усред долине.

Језера више нема, а место где је оно било назваше *Бездан*.

Казивао
Милутин Шушић, Гуча

ТУРСКА БУКВА

У време другог српског устанка Турци су морали да напусте Чачак. Преко Драгачева повлачили су се према Санџаку и Босни. То повлачење их је скупо стајало. Драгачевски устаници су их сачекивали, нападали и разбијали на буљуке. Тако разбијена турска војска журила је да се дохвати Јавора и Голије.

Догодило се да је неки усамљени и заплашени Турчин кренуо сам од Бјелице уз Шушиће и Буровића брдо. Негде у Шушићима спази га нека старија чобаница. Повиче на њега и онако заплашеног, гонећи га преслицом, дотера пред сеоског кнеза Гаврила Шушића. Овај га саслуша и нареди једном устанику да га спроведе у Гучу.

Међутим, када су зашли ниже куће кнеза Гаврила, устаник убије Турчина и сахрани га испод једне букве. То се сазнаде и букву назваше *Турска буква*.

Дрво је скоро одсечено. Данас је на том месту само огроман пањ. Али, назив се сачувао.

Казивао
Милутин Шушић, Гуча

МАТИЋА КАМЕН

При врху брда изнад Рајића гробља једно место зову Матића камен.

Прича се да су на том месту чувени хајдуци Солдатовићи у потаји сачекали и убили драгачевског капетана Мијаила Матића. Капетан Матић је био познат по томе што је гањао хајдуке по целом Драгачеву — робио их или убијао.

Он није ту сахрањен, али је једним каменом обележен и упамћен овај догађај. Временом то место назваше *Матића камен*.

Казивао
Миодрaг Рајић, Гуча

КАТРАНИШТЕ

Једну њиву у Ерићима у Гучи зову Катраниште. На њој је земља много црња него на осталим њивама у околини.

Прича се да је некада давно туда водио кирицијски пут за Чачак. Једном су хајдуци на том месту заскочили караван кириција. Све су људе повезали и опљачкали, а ножевима им исекли машине у којима су носили катран. Од просутог катрана земља се зацрнела. Таква је и данас.

Због просутог катрана њива доби име *Катраниште*.

Казивао
Милија Ерић, Гуча

ЛЕТЕЋА ЦРКВА

Када Карађорђе и Милош протераше Турке из Србије народ по селима поче подизати цркве. Решише то и стари Осоничани у Драгачеву. Дуго су се договарали које би место за цркву било најбоље. Једни су предлагали да се подигне на сред села у Великој ливади, на брежуљку испод кога

се улива Мечанска у Осоничку ријеку, а други — у Бошњацима. Бошњаци на своју страну приволе још неке фамилије и црква се стане градити у њиховом крају.

Данима су мајстори тесали дрвену грађу и у ћерт је слагали док цркву нису саградили. А тада се догоди чудо: нова црква замрче у Бошњацима — а освану у Великој ливади, на брегу међу ријекама.

Сутрадан се око ње сјатише људи не верујући својим очима. Једни рекоше: „Прелећела сама“. Други: „Виле је пренеле“. Трећи су гледали, ћутали, сумњичаво вртели главама и смешкали се.

Но, било како било, ту је *летећа црква* стајала све до наших дана, када су је срушили и на истом месту сазидали нову.

Казивао
Драгољуб Јовићевић, Осоница

КАДИНА ВОДА

Прича се да је у селу Понору, више Осонице, живео један opak кадија. Ником није давао мира, нарочито девојкама и младим невестама. Посебно је прогањао оне који су склапали брак без његове дозволе.

Неки млади Осоничанин, по имену Дука, оже ни се без његовог одобрења верујући да кадија то неће дознати. Но, кадији то неко дојави, и он пође да казни момка. Дука дозна за кадијине намере, па са друговима западне у бусију крај једног извора куда ће силник наићи. А када кадија са својом свитом дође и сјаха с коња да се одмори и водом са извора окрепи — Дука га заскочи.

У боју који се заче, Дука погуби кадију, а његови другови остале Турке.

Касније, извор назваше *Кадина вода*. Данас је ту дрвена чесма. Дукини потомци предјенуше презиме у — *Дуканац*. Дуканци су велика фамилија и живе у неколико села Драгачева.

Казивао
Драгољуб Јовићевић, Осоница

ДОСТАНИЋИ, БОЖАНИЋИ И МАРИЋИ

Некад давно, у турско време, из околине Цетиња крену у Србију три сестре: Достана, Божана и Мара. Све три су биле од Петровића. Дођу у Драгачево, у Турицу. Ту им се допадне, остану да живе и све три се удају. Биле су веома паметне, храбре и вредне. Потомство се њима поносило.

Временом, Достанини потомци се стадоше презивати — *Достанићи*, Божанини — *Божанићи* а Марини — *Марићи*.

И данас ове три фамилије живе у слози и љубави, памтећи да су близак род.

Казивао
Милан Достанић, Турица

СВЕТИЊА

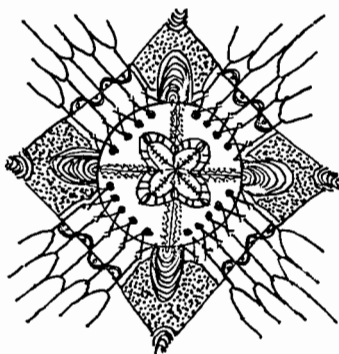
У селу Вичи, на брду Стењевцу, испод Мирковића кућа, налази се извор веома хладне и питке воде. Вода избија из саме стене, а извор изгледа као да га је нека велика сила зидала. Не зна се од када постоји и зашто је добио име *Светиња*. Ваљда што лечи ране и пљузге.

Крај извора се некада на Младу Недељу, окупљало пуно света. Болесни, рањени и повређени на њему су се умивали пре изласка сунца. Девојке и жене у његове воде бацале су цвеће, а момци и старији људи новац. Играло се коло по читав дан.

Данас је овај извор, готово, заборављен. Об-
растао је у коров и шибље. О Младој Недељи по-
сети га само по нека старица.

Казивао
Душан Мирковић, Вича

Забележио
Никола-Ника Стојић

НАСЕЉА КИЧЕВСКОГ КРАЈА У ПРЕДАЊИМА

Саопштавам један број народних предања из Кичевског краја (или Кичевске котлине), који се налази у западном делу СР Македоније.¹ Предања садрже податке у вези са историјским догађајима, старинама, етничким променама, постанком насеља, а има и разних других података. Ради антропогеографских проучавања, имао сам прилике да од 1961. до 1965. г. посетим сва насеља Кичевске котлине (свега 81) и тада сам у разговору са старијим људима бележио наведена предања.

1. Од становника села *Кнежа*, које је у близини Кичева са западне стране, забележио сам следеће предање. У средњем веку један кнез тамо је саградио познати *кнежински манастир* посвећен Св. Борбу. Налазио се 500 м југоисточно од данашњег села. Манастир је имао калуђере, обрадиву земљу и пространу шуму. Манастирска земља ширила се до места званог Влашки пут, које је близу данашњег села Србјана.² На потесу Кошаране налазила су се „манастирска улишта“ (пчелиње кошнице). Међутим, под Турцима, ма-

¹ Кичевски крај је већа котлина у горњем делу слива Треске, десне притоке Вардара. Омеђена је планинама и административно припада општини са седиштем у Кичеву.

² Приликом читања треба се служити специјалном картом Југославије, размер 1:100.000. — Овом приликом изражавам захвалност многим казивачима који су ми саопштавали предања.

настир је запаљен и порушен. То су извршили „турски бозгунџии, који гореле и тепале“; тада је у целом Кичевском крају била „голема крвнина“. То се вероватно десило крајем XVII или почетком XVIII века, када су вођени аустро-турски ратови и у њима учествовали добровољци и из наших јужних крајева. Становници села Кнежа и суседних насеља Јаореца, Осоја и Добреноца до ослобођења од Турака 1912. г. код манастирских рушевина скупљали су се „на причест“ првог дана Ускрса, а иза тога народ се тамо скупља само на Духове. Рушевине кнежинског манастира, нарочито већи камени блокови и поломљени камени стубови, добро се виде на површини земље.

2. И у малом македонском селу *Световрачу*, источно од Кичева (слив Рабетинске реке), предање наводи постојање средњевековног манастира. То је био манастир *Св. Кузмана и Дамјана* или *Врачеви* (14. XI). Поменуто село име је добило по храму манастира. Како се даље прича цео предео у сливу Рабетинске реке „бил манастирска својина“. Једном, такође под турском владавином, вероватно при крају XVII или почетком XVIII века, старо село Световраче и његов манастир су уништени. Данашње насеље обновљено је касније: обновила су га три домаћинства — ранији „манастирски работници и момци“. То су били преци данашњих родова — Кижевци, Богдановци и Буљевци. Део раније манастирске земље захватили су и поједини кичевски „агалари“. На месту где је био средњевековни манастир, између данашње Доње и Горње сеоске махале, 1885. г. саграђена је мања црква посвећена као и манастир — Св. Кузману и Дамјану.

3. До прве половине XIX века на брдовитом земљишту јужно од Кичева постојало је мало словенско село *Кррино*. На селишту тог расељеног насеља 1848—1850. г. саграђен је данашњи познати *манастир Пречиста*. До краја турске владавине у њему је био главни духовни центар хришћана целе Кичевске котлине и за део становника

околних области. Ту је била школа за спремање калуђера и свештеника. На дан Мале Госпође, када је манастирска слава, долазили су „небројени гости“, чак „од Крушевско, Галичко и Гостиварско“. О манастирском трошку гости су могли остати и по осам дана. Манастир је имао доста шуме и обрађене земље, док је по околним брдима пасла манастирска стока и то „со илјадници“. Године 1946/47. аграрном реформом одузета је обрадива земља и шума. Шума је додељена Пољопривредно-шумарском факултету у Скопљу и чувар те шуме 1954. г. запалио је главни манастирски конак. Када сам посетио манастир у јулу 1963. г. тамо су биле само две калуђерице, а од стоке манастир је имао неколико говечета.

4. *Осломеј* је мало македонско село у северном делу Кичевске котлине. У насељу и око њега ископавају се различите старине, које указују да је и овде било становника још у ранијем добу. На једном широком потесу, око 400 м југоисточно од села, по народној традицији, постојао је *Ајат-град*. Тамо у њивама сељаци изоравају остатке зидова и поједине гробове. То насеље имало је зграде саграђене по узору на грађевине у познатим центрима римског царства. Зато је насеље Ајат-град представљало центар северног дела Кичевске котлине.

5. *Србица* је село такође у северном делу Кичевског краја. Чује се предање да је оно за време турске владавине имало око 300 словенско-хришћанских домаћинстава. Такву етничку припадност старијег становништва Србице потврђују још име насеља, као и један историјски помен из друге половине XV века.³ Тада је овде постојала и позната црква Св. Николе. Код тог храма о празницима у колу је било по 75 невести. Међутим, крајем XVII или почетком XVIII века, словенски

³ А. Стојановски: *Поглед на економско-друштвене прилике во Кичевската нахија...*, Гласник на Институтот за национална историја, 11—2, Скопје, 156.

становници Србице нагло су смањени: једни су исељени, други исламизирани — постали су Торбешци (Муслимани са очуваним старим језиком). Осим тога у другој половини XVIII века овде су насељавани и муслимански Албанци из северне Албаније. Тако је становништво Србице постало веома мешовито: македонско, торбешко и албанско. Између Торбеша и Албанаца, услед исте вере, склапане су брачне везе па су први становници поалбанчени. Док се вршио овај етнички процес из Србице иселили су се стари хришћански родови. Њихова последња домаћинства „од зулум“ напустила су село око 1900. г. У великој муслиманској Србици данас постоји школа са 9 учитеља и са наставом на албанском језику.

6. Код становника села *Србјана* јужно од Кичева забележио сам следеће предање. Насеље и његово карактеристично име су веома стари. У другој половини XV века имало је само словенско-хришћанско становништво.⁴ Касније део сеоских хришћана примио је ислам — постали су Торбешци — и отада Србјане је било мешовито насеље: торбешко и македонско. Године 1912. сеоски муслимани имали су око 40, а хришћани око 30 домаћинстава. Приликом моје посете 1963. г, услед исељавања у Турску, муслимана села Србјана остало је 18 кућа, док су хришћански Македонци досељавањем достигли 60 кућа.

7. Слушао сам предање да су мало планинско насеље *Патеец* основали *српски досељеници* са Косова. Село је на падини планине Песјак и на висини је од око 1.000 м. Њему је најближе насеље Козичино. Патеец је основан на почетку XIX века. Косовски досељеници, који су ту дошли били су „напатени“ (измучени) и верује се да је по томе село добило име. Године 1903. Патеец су напали и запалили муслимани из Кичевског краја. На сеоском атару један потес од 1923. г. носи име Јошков камен. Код тог камена албански качак

⁴ Исто, 156.

Сеадин из кичевског насеља Зајаса поменуће године убио је сељака из суседног Козичина по имену Јошко.

8. Насеље *Вранештица* лежи недалеко од пута Кичево-Битољ, а у подгорини планине Бабе. То је веће македонско село Кичевске котлине. У Вранештици и суседном селу Лисичану постоји по један род са истим презименом. То су *Србаковци* у првом селу са 8, у другом са 3 куће. Народно предање наводи да ови родови потичу „од два братучеди“, који су се звали Станоја и Трпе. Њихово је порекло из околине Ужица: одатле су их на почетку XIX века довели неки муслимани као децу са заробљеним мајкама.

9. Село *Јудово* је на граници Кочанске котлине са севера и Дебарце (слив Сатеске) са југа. Народно предање наводи да су овде постојала два суседна насеља — Јудово и Пепелиште. Међутим, она су под Турцима на Спасовдан пропала — „народот се поништил“. Од старих становника Пепелишта у неком другом селу очувао се ковач по имену Новаче и он је обновио данашње Јудово. То је било око 1770. г. Оснивач Јудова имао је пет синова: Наума, Апостола, Кузмана, Трпета и Милоша. Данашњи сеоски становници потичу од прва три сина. Око 1880. г. у Јудову је вођена борба између поречких четника (било их је 14) под вођством војводе Мицка Крстића из Латова (у Бродској клисури) и Торбеша из кичевског села Другова. У сукобу погинули су четири Торбеша и један четник. У вези с тим народ је певао песму са насловом — „Бој се бије во Јудово, абер нема во Другово“.

10. На атару села Козичина у источном делу Кичевске котлине је узвишење *Закамен*. Око њега су куће и њиве већег македонског рода Шилеговци. Како се чује у народу наведено узвишење име је добило по истоименом селу у долини Црног Дрима (Струшка Малесија) одакле су досељена три брата. Браћа су у Козичину имали кућну задругу са 28 чланова и од ње су створена данаш-

ња домаћинства тога рода. Село Закамен у поменутој старини сада не постоји.

11. Слушао сам предање да и село *Лавчане* у јужном делу Кичевске котлине спада у стара насеља и да се оно најпре звало *Влахчане*. Међутим, оно је једном пропало па су га касније обновила три македонска домаћинства досељена из напред поменутог села Закамена, данас пустиг селишта у сливу Црног Дрима. Од њих намножили су се данашњи родови. Први досељеници били су браћа; отац им је био свештеник. Године 1903. у Лавчане су упале албанске харамије, које су запалиле село и сву стоку отерале. Од поменутог године они су још *девет пута* пљачкали стоку Лавчана. Слично су страдала и друга македонска села Кичевске котлине — Душогубице, Јаорец, Добрепоец итд. Пљачкаши су долазили током јесени из северне Албаније. Пут их је водио преко планина Кораба, затим преко предела Горње Реке и преко планине Бистре.

12. *Видране* је мало село у сливу Беличке реке, десне притоке Треске. Предање данашњих сељака наводи да је и ово насеље једном било веће, али се под Турцима десило „голем бозгунлук“ и становници су исељени. Наводи се да су појединци из Видрана прешли чак у Славонију. Након тога атар Видрана постао је „пустиня“ — сав обрастао у шуму. У другој половини XVIII века преко суседног села Брждана ту се доселио неки Јован чије је даље порекло било из околине Елбасана у Албанији. Он је основао данашње насеље Видране. На почетку XIX века, када је у Видрану живео Јованов син Атанаско, покушали су да се населе и муслимански Албанци. Због тога дошло је до сукоба и том приликом убијен је један Албанац. Сахрањен је крај Беличке реке, са десне стране. Након тога други Албанци из освете одвели су у Албанију једно Јованово дете.

13. Село *Брждане* је крај поменутог Видрана. Традиција наводи да је основано око 1760. г. и оснивачи су били словенски досељеници из неког села у околини Пишкопеје, сада у Албанији. И то

село код Пишкопеје звало се Брждане. Већи број данашњих родова потиче од тих досељеника. Ти родови су: Василевци, Дојчиновци, Николовци, Милевци и др. У роду Милевци памти се предак Илија и његов син Аврам, који су били велики сточари: имали су и по 600 оваца и по 600 коза. Сву Аврамову стоку једном су отерали пљачкаши из Албаније. Данас су живи Аврамови синови — Рувче и Наће (стар 65 година — 1962. године).

14. *Рабетино* је мало село у горњем делу долине Рабетинске реке, са њене леве стране. Традиција наводи да је Рабетино најстарије насеље у сливу поменутој реке. У историјским изворима помиње се под истим именом у другој половини XV века када је имало 62 куће.⁵ Старо Рабетино налазило се лево од реке на потесу Селиште. Једном то село „Турците го запалиле и народот истепале“; изгледа да се и то десило крајем XVII или почетком XVIII века. Од старог села остала су четири домаћинства која су основала данашње насеље на новом положају десно од реке. Од оснивача данашњег Рабетина једна „сниска кућа со сламен кров“ постојала је до 1903. г. када су село запалили муслимански Албанци из кичевског села Шутова.

15. *Ореовец* је мало село у источном делу Кичевске котлине. Смештено је у долини на јужној падини планине Песјак. Ореовец је старо село јер се под именом *Раховица* помиње у другој половини XV века. Имало је 18 словенско-хришћанских кућа.⁶ Након тога, како наводи предање, Ореовец је постао „големо село“. Затим је „дошло време да се турчит народот“. Део становника преведен је у ислам, док су други, који су остали у хришћанству, отишли у планински део атара и тамо имали куће на потесу Горно селиште. Исламизирање старог становништва изгледа да је било

⁵ Исто, 155.

⁶ Исто, 155.

крајем XVII и почетком XVIII века. Не зна се докле су остали у Ореовцу словенски родови који су били преведени у ислам. По тим становницима је назив Турски кладенец. Касније ти становници прешли су у суседно веће муслиманско-торбешко село Пласницу и тамо од њих потиче велики род Мустафовци. Преци данашњих македонских родова Ореовца око 1760. г. са високог потеса Горно селиште спустили су се у данашње ниже село.

16. *Вигор Доленце* је недалеко од Кичева са југоисточне стране. То је лево од корита Треске на додиру низије и кречњачке планине Голак. Некада је ово насеље имало „350 хришћанских кућа“. Међутим, једном под Турцима на путу Прилеп-Кичево код Бигор Доленца „биле утепани двајца Татари“. Зато су Турци село запалили, а већи део становника прешао је у околна насеља и они су тамо исламизирани („се потурчиле“). Становници који нису хтели да приме ислам, „свите биле истепани“ (убијени). Спасила се једна девојка, која је побегла на масив планине Голак и тамо се удала „за овчар“ по имену Петко. Они су на планини основали насеље Горно Вигор Доленце. То село до око 1880. г. нарасло је на 30 кућа. Становници тих кућа потицали су од Петкових синова. Од поменуто године домаћинства Горњег Вигор Доленца спуштала су се у подножје планинског масива на ранији положај Долног Вигор Доленца. Последње домаћинство спустило се 1949. г.

17. И село *Ижиште* лежи у источном делу Кичевске котлине, на јужној падини масива Старец. Ижиште има две махале, а између њих је „рид“. Западна махала зове се Филиповска, а источна Велкојовска. Имена су по оснивачима који су били браћа. Предање наводи да су Ижиште основала два брата: Филип и Велкоја. Они су најпре имали трла изнад данашњег села. Затим су саградили куће и основали село. Атар овог села браћа су поделили тако да је западна страна припала Филипу, а источна Велкоју. Потес Вла-

шки камен је на тремећи суседних села — Ижишта, Ореовца и Козичина. Прича се да су тамо некада Власи (Џинцари) чували овце.

18. Село *Русјаци* такође је у источном делу Кичевске котлине, на падини планине Песјак. Источно је позната Бродска клисура Треске. Русјаци имају веома збијени тип. У историјским изворима, под именом Русјак, село се помиње у другој половини XV века када је имало 7 словенско-хришћанских кућа.⁷ Народно предање наводи да је насеље најпре лежало сат хода изнад данашњег положаја. То место зове се Горно Село. На поменутом селишту има „зиданици, јаболкници, ниви и ливади“. Тамо је био и стари манастир Св. Пантелејмона, сада у рушевинама. Средином XIX века са Горњег Села македонски становници спустили су се на нижи положај где су основали данашње насеље. За време Илинденског устанка 1903. г. погинуло је 18 мушкараца из села Русјаци.

19. *Миокази* су мање село на граници низије са запада и вишег земљишта са истока. Сви становници снабдевају се водом из једног бунара. У Миоказу и око њега постоје старине и карактеристични топографски називи: Кале, високо 1.022 м, Градиште, високо 642 м и др. То указује да је овде било становника још у раније доба. Године 1960. у подножју Градишта, приликом копања канала за наводњавање, пронађена је гробница која је имала зидове са четири стране, сваки дуг по 2 м. Село носи име по миоказу очуваном из римског доба јер лежи на старом путу Дебар-Кичево-Прилеп. По садашњем македонском становништву Миокази су младо насеље — потиче од почетка XIX века. Најпре је било чифлик Садикпаше, који га је касније поклонио манастиру Св. Богородице (манастир Пречиста).

20. Веће село *Лисичане* је крај корита Треске, са десне стране. Спада у стара насеља Кичевске котлине. У историјским изворима и оно се

⁷ Исто, 156.

помиње у другој половини XV века када је имало 48 словенско-хришћанских кућа.⁸ Касније становници су исељени, осим 7 кућа које су примиле ислам. Тако је Лисичане постало торбешко насеље. Од првих поисламљених становника намножило се више сеоских родова. Касније су досељени и поједини албански родови, али као малобројни они су у Лисичану напуштали свој језик и примили македонски. Старо хришћанско село имало је манастир посвећен Св. Атанасију; сада је у рушевинама.

21. Два километра источно од Лисичана, у широј кречњачкој долини је пусто селиште *Крастица*. Предање наводи да је тамо било мало македонско село. На Крастици десно од Тресне сада има „одно расипано црквиче“, постоје три бунара и остаци кућних зидова. Место где је била црква обрађује се. Ту сам видео остатке од храма. Крастица је била старо насеље јер се помиње са 30 кућа у историјском извору из друге половине XV века.⁹ Како се прича у народу, становници Крастице у другој половини турске владавине некуда су исељени. За неке се тврди да су прешли на Косово. По расељавању насеља атар са њивама, лединама и баштама крај Треске присвојили су муслимани Торбешци из суседног Лисичана.

22. *Пласница* је велико село у долини Пласничке речице, десне притоке Треске. И то је старо насеље Кичевске котлине јер се са истим именом помиње у другој половини XV века. Тада је Пласница имала 36 словенско-хришћанских кућа.¹⁰ Касније и хришћани овог села примиле су ислам. Данас је Пласница познато торбешко село (1963. г. — 208 кућа). Опште је предање да је његово торбешко становништво највећим делом

⁸ Исто, 153.

⁹ Исто, 152.

¹⁰ Исто, 155.

словенско и стариначко, али има и нешто досељеника албанског и турског порекла. Турско порекло становника види се и по њиховим расним одликама. Крајем XIX века код неких Торбеша у Пласници служио је Македонац Борџија из села Дренова у суседном Поречу. Он је примио ислам и добио име Рушид; син му се звао Реиш, а унук Расим (жив 50 година).

23. Куће *Дворца*, мањег македонског села су у долини Дворске речнице, десне притоке Треске; у близини су торбешко-муслиманска села Преглово, Пласница и Лисичане. Због тога су становници Дворца до краја турске владавине 1912. г. имали веома неповољан положај: били су „притиснути“ од становника суседних села. До поменутог године ниједан Македонац није могао напасати стоку ван села или бити чувар поља, јер у том случају њега би ван села убили околни Торбеша. Зато су становници македонског рода Бојдевци из Дворца, да би се заштитили, изнајмљивали муслимане из Пласнице, који су за новчану награду, бранили и цело село од напада других муслимана. Године 1902. у Дворцу је био пољак муслиман Браим Чучоски из суседне Гласнице и он је за жену присилно узео хришћанску девојку Бенку од данашњег македонског рода Трпевци. Тада су се Трпевци због страха иселили у Прилеп; вратили су се у Дворце тек 1910. г.

24. Село *Челопек* је на додиру падине узвишења Голак са северозапада и низије крај Треске са југозапада. У историјским изворима насеље се такође помиње у другој половини XV века када је имало словенско-хришћанска домаћинства — свега 42.¹¹ Предање наводи да је стари Челопек лежао на месту Прелоиште, око 500 м „над денешно село“. На данашњем положају Челопек се налази од краја XVIII или почетка XIX века. Ту се прво населио садашњи македонски род Стојанци, а после су дошли родови Ристоски, Андреевци,

¹¹ Исто, 158.

Спасеновци и др. Од средине прошлог века, како наводи предање, у Челопек су насељени и преци данашњих муслиманско-торбешких родова. Најстарији торбешки родови су: Абдуловци, Малевци и Ибевци. Оснивачи родова били су браћа — Абдула, Мале и Ибо. Порекло им је из области Мат у северној Албанији и зато су говорили албански. Међутим, овде су склапали брачне везе са Торбешима из околних насеља и тако брзо изгубили стари језик и сада говоре македонски.

25. Мало село *Крушица* је на пространој тераси, високој око 880 м. Недалеко од њега су насеља Световрачи, Орланце и Рабетино. Крушица је такође старо село Кичевске котлине, јер се под истим именом помиње у другој половини XV века када је имала 32 словенско-хришћанске куће.¹² Како наводи предање Крушица је касније расељена, па данашње насеље потиче од око 1820. г. Оснивач је био предак рода Бурџиовци, досељен из неког села у околини Тетова. Након тога досељавали су се преци осталих сеоских родова. У данашњем роду Крстески постојао је род Лале, који је у свађи око 1870. г. убио сеоског ковача муслимана. Због тога је са укућанима морао да напусти Крушицу, а на имању тог исељеника турска власт је населила три брата Торбеша из Кичева. Звали су се: Суљо, Реџо и Смаил. Били су синови поменутог ковача. Тако је од 1870. г. Крушица имала мешовито становништво: македонско (хришћанско) и торбешко (муслиманско). Торбешци у Крушици остали су до 1912. г, када су прешли у Кичево. За четрдесет година колико су остали они су нарастали на 60 становника, захватили најбоље њиве и за то време уграбили две хришћанке: једну из Крушице (Дилберка) и другу из суседног Световрача (Крстана).

26. Село *Бачиште* је у горњем делу Бачишке речице, између узвишења Дарда-кула (1.545 м) и Арап-кула (1.748 м). Та узвишења су огранци пла-

¹² Исто, 152.

нине Бистре. И Бачиште спада у стара насеља Кичевске котлине. По становништву, како наводи предање, оно је најпре било словенско-хришћанско село што показује и историјски помен из друге половине XV века. Тада је Бачиште имало 37 кућа¹³. Постоје хришћански исељеници из Бачишта у другим кичевским селима. Има остатака од цркве и старих гробова. Народно предање наводи да је један део бачишких хришћана (око 13 к.), који се није иселио, пре око 180 година примио ислам. То су учинили с циљем да се заштите од насртања муслиманских Албанаца. Тако су постали Торбеши: муслимански Словени са очуваним македонским језиком. У току XIX века међу бачишке Торбеше насељавали су се и поједини Албанци, али као малобројни губили су се у маси торбешког становништва. У новије време Албанци из великог кичевског села Зајаса трудили су се да се у Бачишту отвори албанска школа; у томе нису успели.

27. *Зајас*, познато и велико албанско село (1962. г. — 407 дом.), је крај пута Кичево-Гостивар, у северном делу Кичевске котлине. И ово насеље најпре је било словенско-хришћанско село. То потврђује историјски помен из друге половине XV века, када је насеље имало 82 куће¹⁴. Крајем XVIII века ту су насељени први муслимански Албанци, па су због тога наши старији становници нестали на разне начине. Зајас је раније имао и цркву Св. Петке у данашњој главној Цума махали, на месту где је сада џамија. Године 1913. српски војници око ове џамије ископали су хришћанске гробове. Албанци Зајаса брзо су се множили, природним прираштајем. Од средине XIX века Зајас је постао центар турске државне власти и његови становници били су велики угњетачи Македонаца до 1912. г. Иза првог светског рата из Зајаса одметнули су се у качаке браћа Каљош и

¹³ Исто, 147.

¹⁴ Исто, 150.

Мазлам Челикоски. Они су 1921. г, са већом дружином, запалили суседно македонско село Тајмиште и убили неколико становника. Били су страх и за сточаре на планинској територији све до Велеса на истоку. Побијени су и растурени тек 1928. г. У другом светском рату Зајас је постао центар познатог балисте Мефајила.

28. Село *Аранђел* је у доловима и на благим странама крај доскорашње узане железничке пруге Кичево-Гостивар. И ово данас муслиманско-албанско насеље има старина из разних културних епоха. Са источне стране Аранђела је узвишење Меркулија или Маркови кули. На темену поменутог узвишења су остаци кружног зида некадашње тврђаве, а унутар су развалине храма. Западно од данашњег села у пољу је потес Манастириште. Крај њега налази се велика гомила камења од некадашњих зидова. Име насеља је по старом храму Св. Арханђела, који се налазио на страни узвишења Меркулија. Предање наводи да се на дан храмовске славе скупљао свет из околних села. Само из суседног муслиманско-албанског села Србице долазио је „до 90 хрисјански невести“ итд. Међутим, од пре око 180 година у Аранђел и околна села ширили су се досељени муслимански Албанци, па су због тога Словени и из овог села у току XIX века исељени.

29. Село *Шутово* је северно од Кичева на додиру нижег земљишта са запада и вишег са истока. Положај је веома погодан из економских разлога. До прве половине XIX века Шутово је било македонско насеље: имало је знатан број домаћинства, цркву Св. Атанаса и велико гробље око ње. На почетку прошлог века међу становницима овог села населили су се три муслиманско-албанска домаћинства и од њих потичу сви данашњи велики албански родови. Услед брзо намножених Албанаца и њихових свакодневних зулума, Македонци из Шутова непрестано су исељавани. Око 1896. г. Албанци су запалили сеоску цркву која се налазила у средини насеља. Док је постојала црква у њу о празницима долазио је поп Симеон

из кичевског села Орланца. Последња три македонска домаћинства отерана су из Шутова за време албанске окупације у другом светском рату (1943. г.).

30. Села *Горно* и *Долно Стрегомиште* леже у плодној долини Стрегомишке речице, леве притоке Зајашке реке. Како наводи народна традиција, ова села најпре су имала словенско-хришћанско становништво. Међутим, једном под Турцима број хришћана у тим селима је опао: остала су само три брата — два у Горњем и један у Доњем Стрегомишту. Од тих предака намножили су се без мало сви становници поменутих насеља. У XVIII веку, по свему изгледа око 1780. г, хришћански Словени Горњег и Доњег Стрегомишта примили су ислам (постали су Торбеши). То је извршено онда када су се муслимански Албанци населили у суседном великом селу Зајасу. Становници оба Стрегомишта брачне везе склапају са албанским муслиманима из Зајаса и других околних села. Због тога су албанске жене у кућама Горњег и Доњег Стрегомишта шириле свој језик и потиснуле македонски. У једном броју кућа македонски језик употребљавао се до албанске окупације 1941. г. Тада и након рата у овим селима отворене су школе на албанском језику.

31. *Ериновце* је село северозападно од Кичева и њему је најближе сеоско насеље Лазаровце. И Ериновце је старо насеље јер се под истим именом помиње у другој половини XV века када је имало 23 словенско-хришћанске куће¹⁵. Међутим, касније и то село такође је расељено. Данашње насеље основано је око 1850. г, а његов оснивач био је Албанац по имену Мамуд. Дошао је „како сиромав човек и говедар“, по позиву Македонаца из суседног Лазаровца. Био је плаћен да штити на паши њихову стоку од напада околних муслимана. Приликом ослобођења од Турака 1912. г. Албанци овог села убили су 14 српских војника.

¹⁵ Исто, 150.

Зато је за одмазду Ериновце запаљено и неки мушкарци стрељани. Године 1961. Ериновце је имало 28 албанских домаћинстава.

32. Народна предања јасно истичу: да су друштвени односи у Кичевској котлини од краја XVII и почетка XVIII века постали сложени и живот словенско-хришћанских становника тежак. То се види и из ових података. Важна места на планинским превојима око Кичевске котлине до 1912. г. чувала су неколико специјалних албанских села — Слп, Бафа, Колари, Другово. Ту службу вршили су до слома турске владавине. Једно такво село био је поменути *Сли* на превоју планине Турла где води стари пут правца Кичево-Демирхисар-Битољ. У Слпу је турска власт населила муслиманске Албанце, који су 1912. г. нарасли на 60 кућа. Како се прича у народу, околна македонска села (нпр. Вранештица, Цер и др) много су страдала од Албанаца поменутог села Слпа. Захватили су све пашњаке и шуме на планини Баби (1.303 м) и присвојили боље њиве на атарима околних насеља. Говори се да су становници Слпа били „најлоши“ муслимани у читавом Кичевском и демирхисарском крају. Услед њиховог учешћа у познатој албанској побуни 1913. г. Слп је уништен и сада више не постоји.

Закључак

Овај приказ народних предања Кичевског краја није ни приближно потпун. Па ипак он је довољан да нам посведочи следеће појаве. Народ наведеног краја своју прошлост углавном је чувао и износио у бројним предањима која су радо саопштавана на саборима, седељкама и приликом других заједничких разговора. До скоре прошлости било је појединаца који су врло добро памтили многа предања.

Из предања могу се донекле извести и следећи закључци. Да продор Турака у Кичевску котлину и њихова владавина током прва три века —

XV, XVI и XVII — нису изазвали велике етничке и друге измене. Промене су се брзо вршиле тек у наредна два века: то су XVIII и XIX век, као и почетак XX века, тј. до краја османлијске владавине 1912. г.

Током два последња века наступили су важни догађаји. Хришћанско-словенско становништво (тј. преци данашњих Македонаца) било је сведено на статус бесправне раје. Њихов живот био је тежак и због тога што је завладала општа имовинска и лична несигурност. То је приморавало ово становништво да се исељава или у појединим насељима да прима ислам. Од краја XVIII века овде се брзо шире и досељени муслимански Албанци. Било је и етничких претапања између самих муслимана — Торбеша и Албанаца.

Ширење ислама код затеченог словенско-хришћанског становништва и насељавање Албанаца пореклом из северне Албаније значили су велику прекретницу у дотадашњем народном животу Кичевског краја. Муслиманско становништво било је прималац и носилац културе освајача, а као што се зна, ислам је многе појаве у култури дефинисао разним прописима и обичајима.

Муслиманским становницима полазило је за руком да угрозе не само читава хришћанска села, већ и постојање хришћанских храмова (црква, манастира), као и хришћанских гробаља у многим насељима. Предања о свему томе добро су очувана све до краја другог светског рата. Међутим, иза тога у појединим македонским селима Кичевског краја настала су брзо исељавања, па је тамо сада тешко наћи сељане који казују предања. У многим македонским селима дошло је до уништења такозваних домаћинских и задружних кућа.

Припадање исламској вери изједначавано је у народу са припадношћу турској нацији. Због тога су хришћански Македонци за Торбеше и Албанце употребљавали име „Турци“. То име за Торбеше и сада се упорно одржава не само код Македонаца, већ и код наведених Тор-

беша. Током турске владавине до 1912. г. и у међуратном периоду највише Торбеша живело је у варошици Кичеву.

У недостатку темељних истраживања помоћу историјских докумената, предања представљају вредан материјал за познавање прилика и у Кичевском крају. Традиција, иако је творевина народног памћења, у *основи крије историјску истину*. Због тога ово стваралаштво заслужује да му се поклони пуна пажња: да се сакупи док није касно, да се обради и објави за будуће генерације. Требало би радити организовано и на ширим подручјима. То не сме да остане само дужност „загрејаних“ прегалаца.

Јован Ф. Трифуноски

Наш народни живо̄и

БОЖИЋНИ ОБИЧАЈИ У ПОДКОМЉУ

Божић и Нова година су прослављани свечано између два светска рата у селима Подкомља, у Васојевићима који се налазе у Црној Гори (Краљима, Божићу, Коњусима, Булићу, Бојовићима итд). Дуже се припремало да се ови празници што лепше прославе. Понеке старије особе су постиле пред Божић с повременом посетом цркви у Андријевици, Краљима или Коњусима. Средовечне особе постиле су углавном прву и последњу недељу, а деца Бадњи дан, ређе петак и среду. Невесте и девојке перу веш, постељину, кућу — да је све чисто за празник када се сви купају, пресвлаче чист веш и облаче ново одело да би се што свечаније осећали. Купи се у вароши: кафа, шећер, пиринач и вино, јер је остало било у домаћој производњи: месо, јаја, сир, кајмак, туршија, кутус, кромпир и слично.

Обичаји за бадњи дан

На бадњи дан се устаје обично два до три сата пре зоре. Домаћин, најчешће у друштву с неким мушкарцем или младићем, узима рукавице и секиру, колач од пшенице који је спремила

домаћица дан раније и одлази у свој храстов забран где одабере четири храста, дебела до тридесет сантиметара, да их посече: два за Божић, два за Нову годину. Прво се прекрсти с речима:

„Помози Боже, нек је са срећом!“

Удари два-три пута при дну корена и одвали прву љуску, коју ставља у цеп и носи је домаћици да њоме шара колаче да би било што више среће у тој години и здравља у породици. Кад обори бадњак окреше га до врха и на врх стави колач с којим се чисте где секу бадњаке. Бадњаци се не вуку, него носе на раменима до куће, макар она била далеко и километар. Кад стигну кући, домаћица им донесе други колач који начну ту и прелију бадњаке ракијом па улазе у кућу и честитају свима у породици бадњаке:

„Срећан бадњи дан свима и бадњаци да нам донесу многе среће у овој години!“

„Хвала ти“, каже домаћица или неко старији, „да си нам и ти жив и здрав“.

Кућа се не чисти док не добу бадњаци. Тога дана се не преде нити плете. Ако је нужно да се нешто доплете, ставиће плетилца увече плетеће игле под камен, да је неко не урекне. Не бију се деца тога дана, нити стока, да не би расли чиреви по телу у току године. Кад сви доручкују у кући онда се иде по селу и честитају бадњаци рођацима и суседима уз чашћење ракијом, мезетом и кафом. Мезе је уз ракију најчешће кисео купус и туршија, јер се пости тога дана.

Уношење бадњака

Кад падне мрак — негде домаћин, а негде млађи мушкарац — узима прво десни бадњак узаслоњен с десне стране улазних врата, стави му дебљу страну између ногу и вуче кроз ходник, говорећи:

„Еј домаћине и остали у овоме дому, срећно вам бадње вече и бадњаци!“

Бадњак се полаже на отворено огњиште ограбено камењем и окреће се с леве стране, главе напред. Неко уноси други бадњак на сличан начин. Домаћица их посипа житом и каже:

„Нек је аирли сад и сваке године дабогда!“

Мушкарац се враћа, узима две дуге церове цепанице испред куће спремљене за то и наслоњене више њих до врата, долази и с њима чара по ватри говорећи, док жаровнице скачу:

„Нек су срећни бадњаци и сјутрашњи Божић, да га срећно славите пуно година, да вам донесе здравље и срећу за много година“! Прекрсти обе цепанице на огњу, а домаћица га засипа зобљу или другим житом и додаје:

„Добра ти срећа и добро нам дошао да се веселимо с тобом заједно.“

У то време неко од дечака увече мало бреме сламе, стави на леђа, улази у кућу и честита Бадње вече, идући три пута око огња, а остали квотају скубу му сламу из бремена и просипају око огња, док остало уноси у собу да се на њој седи и вечера с простирке, јер се те вечери не користи софра за јело.

Домаћица доноси трећи колач и флашу ракије и ону кору храстову коју стављају на вериге или чело бадњака. Затим сипа зрна куваног пасуља на чело бадњака, а домаћин прелије бадњаке ракијом и части све присутне. Деца узимају зрна пасуља прстима и једу, јер је домаћица рекла да се то ваља тако чинити. Тада деле натакнуту погачу са верига свима присутнима. Домаћинова здравица почиње речима:

„Срећан вам Божић, нек је на здравље и весеље, да га славите пуно година и да нам донесе срећу у кућу.“

На Бадњи дан домаћица се раздужује да није ником дужна у селу. Води се рачуна да не остане нешто заборављено ван куће и нико се не чешља тога дана. Стока се добро нахрани да је сита и да она осети радост од божићних празника. Пре уношења бадњака домаћица ваби кокоши у двориште:

„Бук, ћук, ћук! Око куће одиле у кући носиле!“

Направи конопом ограду и стави им храну унутра кад то говори да би тако било у току године.

Молитва пред вечеру

Из кухиње код отвореног огњишта прелази се у собу где је упаљена воштана свећа или кандило, ко га има. Сви се окрену према југу, понеко држи свећу у руци и, окренути икони на зиду, моле се богу и Св. Богородици. Ко зна, чита „Оче наш“ полугласно, а понеко мрмља неке речи у виду молитве и помиње свеце које зна да му помогну. То обично чине старије особе, па макар и не знали ниједну молитву. Онда седају на покривац и сламу и вечерају посну вечеру — пасуљ, купус, кромпир, а понеко и рибу. Пију и компот од шљива или пиће од клеке. Кафа се више штеди за госте. Где их је више у кући, настане весеље, али се нерадо примају гости после уношења бадњака у кућу, јер се верује да им тај гост може унети несрећу у тој години.

Божихње јутро

У рану зору прво устаје домаћин, који је увече загнуо ватру на огњишту. Сад је он поново пали, али тако вешто да не дува у ватру, већ да се сама упали кад разгрне жар — биће срећнија година. После њега устају сви. Деца се много радују томе дану, биће части, а неко иде робацима као полазник. Кад је упаљена ватра, једна невеста или девојка узима штругљу (дрвени суд) налива воду са извора, убере дренов и храстом омлад, узима две цепанице испред куће, улази, рга у ватру и честита Божић. Око ње се скупе, а она узме ону храстову љуску, омлад и колач и

меша воду у штругљи. Жена, која је планинка лети, пита је:

— Шта то радиш невјеста?

— Сирим!

— Како ти се сири?

— Добро као овај колач. Ја оком, а оно скоком!

Друга је пита:

— Шта то сад радиш снајо?

— Разлијевам варенику.

— Како ти се скорупи?

— Као хрстова кора.

— Како ти се музе?

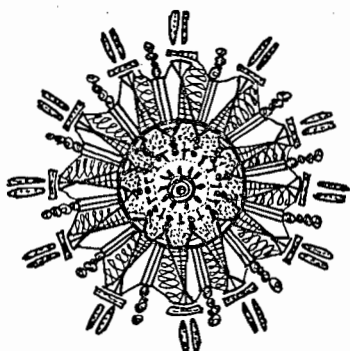
— Као извор јаке воде.

Домаћин на то вади новчаник и дарује снаху или ћерку у новцу или обећа једног овна из стада њој у својину или мираз.

Домаћин па Божић доводи из тора најбољег вола или овна — да буде први положајник у кући. Гледа којом ће прво ногом ступити у кућу: ако је десна, биће више среће и добра година. Овну или волу набију на рог колач, дадне му се доста жита да се наједе. Ако се во поћубри код огњишта, значи биће добра и родна година. Кад се изведе во у шталу, домаћин скиде с тавана изнад ватре печеницу суву и доручкују уз врућу ракију. Донесе се и друге ћаконије што се има у кући. Неке домаћице праве качамак бркан с кајмаком (скорупом) и једу с киселим млеком, ако музу неку краву.

Домаћин све што ради с бадњацима и цепаницама, као и полагајници, то чини у рукавицама и са њима ргају у ватру.

Обави се јутарња молитва као и увече и послје тога сви се изљубе и редом честитају Божић једни другима, прво домаћину. Неко од мушкараца кроз прозор или испред куће огласи да је Божић суседима као честитку, понеко то ради и увече на Бадњи дан из пиштоља или пушке. (У то време скоро сваки домаћин имао је оружје у кући).

Полажајник у кући

Пре него што ће сванути дан одлази младић или дечко да буде полажајник и очекује се из те куће њима полажајник. Гледају да се не сретну. Имају рукавице. Полажајник прихвата две цепанице храстове испред куће и кроз ходник зове:

— Хеј, домаћине, нек је срећан Божић!

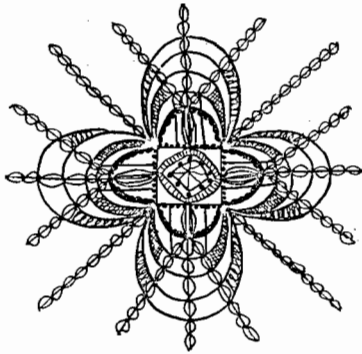
Удара цепаницама у ватру да што више одскачу жаровнице увис јер ће тиме већу срећу у кућу унијети и радују се присутни укућани како је добар такав полажајник. Рга и набраја:

— Колико ти домаћине ових жаровница се из ватре дигло, толико ти се у кући родило мушкијех глава, јагњаци, телади, коња, расла ти свака срећа и доброта, поносио се чељадима и гостима, увијек имао и даривао, па те свако желио и волио тебе и свакога твога! . . .

— Дај Боже! — одговарају.

Љубе се с полажајником и понеко поново габа из пушке да дадне знак да је дошао полажајник у кућу.

Домаћица је почистила кућу пре него што је дошао полажајник и бацила ђубре преко воде, да је што мање ђубрета у кући у току године. За-

тим се ребају и други народни обичаји на Божић. Полажајник реже косу укућанима на бадњаку. Жене радо седну на бадњак и чешљају косу да их срећа прати у тој години. Стављају самар на говеда а домаћин донесе раоник, ставља жар на њега и гата каква ће година бити. Ставља по реду жаровље и намењује: „Ово је јечам, ово пшеница . . .“ Полажајник је најмилији гост тога дана у кући и њему се све чини по вољи да се што више сећа весела тога дана. После ручка враћа се кући с богатим даровима — нека му домаћица подари кошуљу, чарапе и колаче, мало новца.

Божихни ручак

На Божић се спрема најбогатији ручак према имовном стању домаћина. Неко коље прасе, неко овна, сиромашнији петла или кокош, а неко кува суво месо од овце или говечета с купусом. Домаћица направи пријеснац од кукурузова брашна на кајмаку и сиру, испече у тепсији, а нека прави готов (џицвару) од кајмака као најмилије јело за госте у Црној Гори од старинских јела.

Углавном на софри се нађе: супа, пре тога мези се сир, кајмак, паприка, купус и ракија, затим јело с месом, неко ставља пиринач у чорбу, кува се пржени кромпир с месом, подварак, сиротиња кува пасуљ. Неко место пријеснаца прави питу с кајмаком и јајима. Колаче су мање правили, понекад уштипке. Богатији су пили и вино. Пчелари су стављали и мед у готов. Где има свако је радо узимао кисело млеко после таквог ручка.

Гости за Божић

После ручка је био обичај да се одлази код рођака и суседа на честитање празника. Скупи се група и одлази редом од куће до куће где су браственици више њих у селу као што је био случај у селу Бојовићима, где су живели само браственици. Први узима цепанице разгара ватру и честита Божић. Затим се љубе и седају за софру или сто и часте се уз песму и игру. У неким селима је био обичај да се првог дана часте и веселе у породици, а други и трећи иду другима да честитају празник.

Сви се поздрављају тај дан са:

— Христос се роди!

— Ваистину се роди! — одговарају други.

Божићно вече

Као што је био свечан ручак, такође се прави и свечана вечера — класична старинска јела. За децу се направе колачићи пшенични с скорупом и јајетом у средини, печени у црепуљи од пловаче под сачем. Такве колаче доносиле су деци тетке у Месојеђе, кад су долазиле у род и доносиле дарове својима. После вечере домаћице би донеле печену тикву, јабуку или орахе и поделиле свима у соби да се часте. Ако су дошли гости, частиле би их шурупом од дрењина са шећером, прављеним и разблаженим у води. Планинке

би донеле осушене боровнице из катуна, а понека скувала и сок од боровница као чај и частила. Свак је желео нечим да се похвали. Ако је већа задруга веселе се и забављају сами у породици. Обично су се организовала посела у већој соби за цело село. Скупи се њих до стотинак и прво заиграју народну игру „козе“. То је старинска игра која се игра у динарским крајевима вековима. Поделе се сви присутни у две групе и њих четворо на покровцу играју и под десет капа или чарапа крију прстен до сто поена. Страна која надигра весели се. Имају право да гараве надигране ако су се погодили да се шале на њихов рачун.

После „козања“, играју зетско коло и „оро“ (двоје и двоје) и певају. Понеко гусла и пева јуначке песме, а други га радо слушају. Неко засвира на фрули и то чобанској с надувавањем, што није лако, а лепа је мелодија. Изводи се старинска игра окретање тепсије уз певање на глас старинских песама које се отежу с дивним преливањем мелодије. Кад дође поноћ разилазе се кућама. Тако се проведу сва три дана Божића.

Станоје Бојовић *

* Вредни скупљач народног блага — пером и камером — Станоје Бојовић погинуо је у саобраћајној несрећи 17. фебруара ове године на путу Краљево-Крушевац. Бојовић је био запажени сарадник „Расковника“, а широј публици познат по документарним и уметничким фотографијама у „Политикиним“ издањима. Овај текст је из обимнијег рукописа, који је Бојовић доставио нашој редакцији прошле године.

ПРЕДСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА У ДУРМИТОРСКОМ КРАЈУ

Што је дуга више зелена, биће више и кише,
а ако је црвенија, биће вјетра.

Ако кокошке рано лијежу, треба се надати
лијепом времену.

Када увече пјевају пијевци на сједалу, биће
промјене времена.

Када сунце ујутру изгријава кроз црне и цр-
вене облаке, треба се надати киши, меком и моч-
варном времену.

Ако на храсту има пуно жира, треба очекива-
ти зиму са пуно снијега.

Ако је зима сњегопадна, биће родна година.

Кад у шпорету жар добро засија каже се има
сунце у ватри и вјерује се да ће бити љепоте.

Кад се по жару нахвата танак пепео каже се
има китине у ватри и вјерује се да ће бити сни-
јега.

Ако пијевац узлети на плот и одатле запјева,
слути невремену.

У први мравињак који се појави послије сни-
јега забада се прут или тојага. Онолико колико
се мрави испењу уз дрво, толики ће и снијег па-
нути.

Кад су по небу честе звијезде и ако трепћу, биће невремена, не може преварити.

Ако су на небу звијезде ријетке, љепота ће потрајати.

Ако је млад Мјесец окренуо рогове небу, а трбух земљи, биће кише и невремена. А ако је окренуо рогове земљи, биће љепоте.

Кад се увече стреса ован под чактаром, промијениће се вријеме.

Када се овце пипају (једу сламке и вуну једна са друге) слуте да ће пасти снијег.

Ако овце блеје кад се враћају с торине, 'оће снијег.

Када у јесен цвјетају глог и јагода, биће љута зима.

Када глиста много излази из земље, надај се лошем времену.

Ако увече много лете слијепи мишеви, треба очекивати суво вријеме.

Ако је прије изласка сунца магла, биће лијепо вријеме.

Ако се на ведром небу покаже магла, убрзо ће се јавити велики вјетрови.

Ако увече сијева свјетлица од Бор-буцака, треба очекивати велико невријеме.

Ако сунце зађе за Дурмитор и подгрије врхове, сјутри дан ће бити лијепо вријеме.

Ако се прамен магле веже за Боботов кук, не треба много чекати па да се сво ведро небо наоблачи и пане киша.

Када увече сунце пане у завјесу (забе за облак), треба очекивати погано вријеме.

Ако у јесен роде дивљаке, зима ће бити дуга и жестока.

Ако је изворска вода тешка и бетна док се пије, биће југова времена.

Кад много грми прије него што пане киша, разминуће се без кише или ће пасти мало, к'о с гране.

Када скакавци улазе у зграде, вријеме ће се окишати.

Ако се говеда много обадају, исти дан ће да пане киша.

Ако овце добро подберу торину, слуте великом мразу и љутини.

Кад се по соби дувански дим слаже и тавани, биће лијепог времена.

Ако су крмеће слезене у задњи крај дебеле, зима ће бити дуга и у другом дијелу сњегопадна. А ако су слезене у задњи крај танке, зима ће бити кратка и прољеће ће доћи рано. Уколико су слезене у првом крају задебљане, рано ће пасти велики снијег. Ако су слезене цијелом дужином танке, зима ће бити лака.

Ако муве у фебруару зуче, у марту ће крепавати.

Ако се на гранама дрвећа задржава китина, то она чека нови снијег.

**Исак Калпачина
Љубомир Боровић**

Расцрпаве

Снежана Самарџија

ПРЕДАЊЕ И БАСНА У ПРОЦЕСУ УЗАЈАМНОГ ПРОЖИМАЊА

З а предање и басну могло би се рећи да у низу врста и жанрова усмене прозе заузимају супротне позиције. Предање је хетерогена категорија, коју укључује тематски и формално различите подврсте, док је басна сасвим прецизно одређен и кохерентан систем. Од осталих усмених прозних облика предања се издвајају по заснованости на веровању у истинитост онога што се казује, стилски су јединствена, имају најчешће једноепизодичну композицију и изразиту тенденцију разјашњавања путем утврђених мотивских шема.¹ У басни се сажет догађај, саопштен у једној епизоди, подређује уопштеној рефлексији о човеку и друштвеним односима. Предање се може саопштити као кратко обавештење, развијенији фабулат или лични доживљај. У басни су носиоци радње животиње, ребе биље

¹ М. Воšković-Stulli, *Narodna predanja-volkssage — kamen spoticanja u podjeli vrsta uslene proze*, VI међународни конгрес слаvista у Прагу, *Radovi zavoda za slovensku filologiju*, sv. 10, Zagreb, 1968, str. 27—40; Н. Милошевић-Борђевић, *Преглед прозних облика наше усмене књижевности*, *Књижевна историја*, XIV, 53, 1981, стр. 25—41.

и предмети, који се не удаљавају од природног „начина своје егзистенције“², али ситуација-слика у којој делују носи право и пренесено значење. Прича у предању објашњава појаве (везане за природу и прошлост једне друштвене заједнице), фикција басне добија смисао у вишезначности. Духовна заокупљеност предања може се одредити као усмереност на чињенично³, басна је окренута алегоричном⁴. По својој конструкцији и намени предање израста из митског мишљења, басна се остварује у нивоима симболичног. Предање се махом поставља на маргине уметности речи или искључује из њених оквира, басна је као алегоријски аполог у естетској сфери израза. Ове законитости и, наизглед непомирљиве супротности, постају занемарљиве у процесу трајања самих облика. Већ пресецање апстрактног и конкретног слоја басне у њеним ликовима (апстрактна особина везује се за конкретну животињу) и изложеном догађају (конкретна радња треба да означи уопштену животну истину, универзалну поуку), условљава пажљив избор мотива, тема и начина приповедања. И у категорији предања, иако се наглашава њихов ненаративан карактер⁵, није без значаја како ће се изложити реминисценције из прошлости; веровање у митска бића и њихов непријатељски, застрашујући однос према човеку;

² Г. В. Ф. Хегел, *Естетика*, II, Култура, Београд, 1955, стр. 87.

³ А. Joles, *Jednostavni oblici*, Zagreb, 1978.

⁴ Алегоричност басне, као њено структурно обележје, одређује се на различите начине. Док Хегел сматра да је догађај у басни „просто сликовито представљање“ (*Нав. дело*, стр. 86), а Томашевски одређује да „басна приповеда као у извесној алегорији, из које се извлачи општи закључак“ (Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности*, СКЗ, Београд, 1972, стр. 272), за Тодорова је басна „жанр који се највише приближава чистој алегорији“ (С. Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd, 1987, str. 69).

⁵ К. V. Čistov, *Problem kategorija usmene proze nenarativnog karaktera*, Polja, XXXIII, 340, Novi Sad, 1987, str. 234—237.

порекло ствари и природних појава. Ова последња тематска група веома се приближава баснама, у класификацији је посебно издвојена као „предања о пореклу“, „aicionfabulati“, етиолошке басне⁶. Постојање самог облика не подразумева и лако издвајање једног доминантног или, по правилу, старијег, сегмента. Такав међужанровски спој не може поуздано показати да ли је елемент басне исходни, а етиолошки слој накнадно додат, или се процес одвијао у супротном смеру.⁷

Етиолошка предања слична су басни по формалној организацији текста, најчешће су једно-епизодична, сажета и уопштена. Функција самог облика, напротив, потпуно га од басне удаљава, јер причом треба само да се разјасни порекло појава, бића или особина⁸. Вук Караџић је оставио неколико записа, у којима се тумачи настањак животиња — корњаче, кукавице, креснице, свраке (у секундарној улози развијања сложеније структуре); образлажу се особине кресе и својства биљака (стидак, јасика, смрдљика, дуван, бадаљ, лескова мела).⁹ Овим је текстовима заједничко показивање човековог понашања као делотворне силе, која утиче на природне појаве. Нарушавање моралних норми (унижење или кажњавање људи) детерминише материјални свет природе, чиме се ови облици приближавају елементима метаморфоза. Казивање о пореклу животиња, птица и изгледу биља нема никаквих додира са структурно-семантичким особеностима басне. Међутим, у неколико приповедака које су сакупљачи народних умотворина током XIX века унели у своје збирке, изразита је тенденција прожимања басне и предања. Занимљиво је да се ови процеси одражавају и у писаној књижевности, што показују и басне Доситеја Обрадовића.

⁶ K. fon Sidov, *Kategorija proznog narodnog pesništva*, Polja, нав. темат, стр. 230.

⁷ M. Bošković-Stulli, *Nav. studija*, стр. 37.

⁸ R. Pešić, N. Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Vuk Karadžić, Beograd, 1984, стр. 81.

⁹ В. С. Караџић, *Етнографски списи — О Црној Гори*, Просвета, Београд, 1969, стр. 174—184.

II. У јединој збирци народних басана,¹⁰ Вук Врчевић је објавио четири приче које откривају пут и квалитет међужанровске контаминације. Ове су приповетке у односу на басну (као и највећи број осталих записа) веома развијене. Сложенија синтагматичка организација постиже се детаљним описивањима, настојањем да се разјасне мотивације поступака учесника радње, њиховим дугим монолозима у функцији коментара-оцене поступака, удвостручавањем финалне формуле. Изражена је веза приче са пословицом или изреком, чак и онда када се само имплицитно сугерише. На основу једног прихваћеног, уопште-ног мишљења (става, тврдње) заснива се радња приче о мајмуну и његовом бријању (стр. 66). Склоност мајмуна да подражава постаје основ за потанко описивање како је бритвом посекао „све месо до зуба“. За басну обавезно превођење догађаја у општи закључак-поуку потпуно се заоставља. Исходна ситуација не носи тежину пригодног наравоученија, већ се приближава тумачењу изгледа саме животиње: „...кад ми није дао ђаво да живим онако каквог ме Бог створио, ано ћу сад грдне и рањене губице...“

Конкретним збивањем објашњава се изглед мајмунског лица, а појединачни случај означава особеност целе категорије животиња. Басна у којој приповедач није нашао довољно елемената за успостављање аналогних случајева и примену поуке¹¹, повезала се са објашњавањем, аудиторijуму мало познате животиње (што и сâм Врчевић примећује у напомени). Да би инерцију приближавања функцији предања пригужио, казивач (записивач) додаје коментар, којим уоквирава догађај: „да се други беспаметни на мени науче па мети“. Иако се интервенцијом наглашава тенденција басне, конкретна варијанта удаљава се од

¹⁰ Народне басне скупио их по Босни, Црној Гори, Далмацији, а највише по Херцеговини Вук витез Врчевић, Дубровник, 1883.

¹¹ E. Leibfried, *Fabel*, Stuttgart, 1973.

оба жанра и остаје негде „на међи“. Супротан поступак огледа се у вештачком, готово насилном наметању одређених жанровских норми у чијим оквирима се сâм текст не реализује. Припадност варијанте одређеној структури сугерисана је насловом, који даје сакупљач: *Постање имена „магарац“* (стр. 82). Уместо да прича разјасни постављен проблем, низом исказа описује се тешки магарећи живот. Покушавајући да у тај ланац унесе динамику, казивач пушта да дуге жалопојке саопште сами учесници, док зборују о Бурђеву дану или се јадају своме цару. Цео „догађај“ заокружен је саветом: „трпите колико можете, а кад не узможете лезите“. Приповедање би требало да се заврши, јер је крај традиционално наглашен. У функцији финалне формуле појављује се делимично измењена пословица — „Ако не умије рећи, а оно умије лећи“ („Тј. коњ кад се нањ много натовари или кад се добро не храни“, Вук, *Пословице*, бр. 78)¹². Међутим, након природно уоквиреног и затвореног приповедања, додаје се нови сегмент, којим се реактивира основна одлика басне: „Има и данас, пак ће и по данас бити горијех од вас, а то двоножних магараца, и то да знаш каквијех људи!“. Нефункционално, директно и прубо изведено поређење, показује ипак како сама формула оквира текста задржава везу са наметнутим насловом и хоризонтом очекивања публике. Временска организација саме приче прераста у универзално време предања, истовремено окренуто ка прошлости и усмерено на будућност. Осим ове формалне одлике и везе два жанра у оквиру текста (наслов-Ff²), сама варијанта више је опис извесних реалија, него конструкција која се остварује према законитостима одређеног наративног облика.

Један пример из Врчсвићеве збирке, ипак, показује успелу спрегу елемената басне и етиолошког предања. Неутралан наслов само апострофира

¹² В. С. Караџић, *Српске народне пословице, Сабрана дела Вука Караџића*, књ. IX, Просвета, Београд, 1987.

учеснике догађаја — ћуј и јејину (стр. 72—3). Већ иницијална формула открива основне законитости предања, а додатни коментар ремети битан структурно-семантички слој басне: „У стара времена кад су, кажу људи, све четвороножно и летушто зборили као и ми сад. . .“ У баснама честа ситуација окупљања животиња око цара (типови AaTh 50, 224) послужила је само као оквир за тумачење понашања птица. Орао — цар, кажњава ћука и јејину, што се због своје свадбе нису одазвали његовом позиву. Потпуно је искључена могућа вишезначност приче и њена пројекција у сферу људских односа. Дезинтеграција елемената басне наглашена је финалним сегментом текста. У форми дугог монолога, царска пресуда — која се не пориче, објашњава због чега ове две птице излазе само ноћу. Уместо тежишта на поуци, приповедање се завршава позивањем на познату природну појаву. Тако царско проклетство-наредба, попут класичног доказа у етиолошким предањима, преосмишљава цео текст: „а ви, ћуче и јејино, да се немате по данас усудити преко дан из ваших рупа излазити, да вас сунце нити људи виде, него црна образа ноћу по мраку и у црнину свој лов ловите“.

Занимљива се веза међу Врчевићевим причама успоставља између басне, њене поуке и демонолошког предања. Традиционалним средствима колера се описује као демонско биће: „Ево ти горостасне жене: сва је у црно обучена; у десној носи копље, а у левој косу“.

Оваква дескрипција необично се приближава бројним и распрострањеним представама куге. Погодба између демона и људи развија се у сложеном трочланом низу: обећање да неће поморити много света — приказивање стања које одступа од погодбе — објашњавање. У финалном сегменту, колера се правда да није прекршила задату реч: „а друга стотина што су помрли, томе им ја нијесам крива, јер знајте да *више страшивица помре* него које ја уморим“.

Прича о колери и народу (стр. 88—9) исходном ситуацијом излази из оквира законитости предања. Поента, на начин својствен басни, уопштава конкретан догађај и из њега изводи став-осуду кукавичлука. Међутим, овакав поступак управо омогућава и доминантна особина демонолошких предања, у којима је човек трагично немоћан и застрашен пред тајанственим стихијама природе. Делимично сачувана и препознатљива форма у новом контексту показује слабљење функције коју иначе има у самосталној реализацији. Увођењем поенте сигнализира се прилажење представи митског бића са критичком дистанцом, која није својствена предањима.

Од четрдесетак басана из осталих збирки, три примера такође показују међужанровске односе. Милан Б. Станић објављује записе¹³ у којима се махом препознају варијанте или прераде Врчевићевих текстова, али прича под бројем 11 својом конструкцијом упућује на процес повезивања усмених једноставних облика, у којем се односу предања и басне придружује пословица. У овом случају приповедање није последица ћутања пословице¹⁴, јер је веома распрострањена и јасна веза ознаке и означеног у формулацији: „Магарца су звали на свадбу да воду носи“ (Вук, Пословице, бр. 2937). У саопштеној причи она се појављује као финална формула, поента и независно од контекста чува своју потпуну самосталност, у толикој мери да не ступа у осмишљен, активан однос са осталим сегментима текста. Да би се догађај представио што занимљивије (или прихватљивије) користи се техника својствена предањима. Иницијална формула догађај смешта у првобитно време „митског прастварања“¹⁵, њом се констатује: „У неко време ишле су све животиње на

¹³М. Б. Станић, *Драгачевка (песме и приповетке)*, Београд, 1872.

¹⁴А. Кук, *Mit i jezik*, Rad, Beograd, 1986, str. 249—264.

¹⁵Е. М. Meletinski, *Poetika mita*, Nolit, Beograd, 1984, str. 177.

свадбу, кад би се ко од њих женио“. Након експозиције набројане су улоге појединих животиња у сватовској поворци, али се осим подражавања интонације не успоставља веза са предањем у сүштинском смислу. Такво „подражавање“ сасвим јасно говори да се у тексту не чувају стари слојеви, већ је импровизација новијег датума. С друге стране, не остварује се ни алегоричност басне, јер се односом поента-прича смањује могућност поредбеног-преносног значења. То својство много јаче изражено има сама пословица: „... па позову магарца за чауша. Тада им магарац одговори: сигурно је нестало воде на свадби кад ви мене зовете“. Механичака примена технике приповедања и басне у новом склопу подребена је пословици. Непотребна, прича задржава своју самосталност, као и њен финални сегмент, текст није кохерентна целина, већ нефункционална комбинација елемената.

Сасвим другачији резултат сложених међужанровских односа показује запис Матије Ваљевца из четвртог поглавља његове збирке¹⁶. Интернационални мотив о лисици која подмеће крађу меда другом (AaTh 15) овде се појављује у сложенијој конструкцији. Уланчавањем синтагматичких сегмената, сама басна се потпуно подређује причању о животињама. Након експозиције, лисица три пута изврдава правила договора са вуком и зецом и, уместо да крчи шуму, одлази да „кумује“. Иако понављања успоравају приповедање, занимљивост лисичијих лажи и имена која даје сваком кумчету, активно учествују у напетом ишчекивању исхода. Остали учесници догађаја не наслућују превару и из њиховог угла посматрања „почетак“, „средињшчек“ и „докончек“ прихватају се као лична имена, а не етапе лисичије крађе. Нескладом тачке гледишта учесника и публике успешно је надокнађен ефекат обрта једноставне

¹⁶ М. К. Valjevac, *Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici*, Zagreb, 1858, 1890², у четвртом одељку, прича бр. LXIX.

ситуације басне. У другом, паралелно постављеном сегменту, такође су развијене три епизоде. Динамика и неизвесност наглашава се средишњом сликом у којој, након откривања крађе и међусобног оптуживања животиња, лисица предлаже како да се открије лопов. Трећи сегмент омогућава настављање приповедања, савршено мотивишући зечију неспособност да се оправда. Принцип басне, поларитет фигура, поларизација супротстављених теза (поштење/превара, рад/крађа, истина/лаж, кривица/невиност) у новој организацији текста немају уобичајену функцију. Дводелна композиција ($A^1 : A^2$) се у основи задржала, али је форма знатно развијенија [$If + A (a^1 + a^2 + a^3) + A^2 (a + b + C) \rightarrow Ef$]. Својства басне нарушена су не само уланчавањем епизода, већ и њеним класичним средствима, управо наглашавањем исходне ситуације. Финални сегмент није носилац поука, већ се гради као ново, убрзано саопштено збивање: гонећи зеца, вуц му откине реп „и зато још дендес зајец репа целога нема и од онда се зове кургач, а лисица је навек варала и буде док ју бу на свету“. Потреба да се занимљиве згоде заокруже елементом веродостојности, показује јачину законитости предања. Успостављање односа фикција-истина умањује и структурне особености приче о животињама у коју се басна трансформисала. Догађај постаје средство објашњавања реалне одлике животиње (реп зеца). Енергија тумачења, при том, укључује и помирљиву констатацију апстрактног својства које лисица носи у жанру басне и пизу осталих једноставних облика. Развијено приповедање неочекивано је, али складно заокружено етиолошким предањем, које постаје структурно доминантан сегмент. Зато, нимало произвољно, сакупљач тексту даје наслов који је у сагласности са смисаоним центром варијанте: *Закај нема зајец целога репа?* У новом контексту етиолошко предање није изгубило своје основно својство, али је добило улогу решења напетости и значајно место у динамици обрта-расплета.

Уланчавање епизода унутар једне ситуације неминовно је нарушавало жанровске законитости басне. Исти резултат давало је спајање два слична, али релативно самостална мотивска склопа, чија је веза омогућила и динамичан однос различитих облика. Такав поступак очигледан је у приповеци из збирке Јована Војиновића¹⁷. Приповедање о незахвалности змије проширује се новим околностима у којима лисица као судија саветује спасиоцу како да се избави (тип сличан АaTh 155). Једноставно жанровско одређивање текста онемогућено је уношењем елемената културно-историјског и етиолошког предања. Улога анонимног спасиоца у новом контексту добио је Свети Сава, чији лик иначе сложено обједињује својства паганског божанства и хришћанског свеца, односно има функцију културног јунака-демијурга „са реликtnим цртама тотемског претка“¹⁸. Само помињање Савиног имена уноси нове слојеве у причу, одузима јој алегоријски смисао и укључује у низ примера којим се представљају карактеристике лика. Нарушена релација прича-значење утиче на дезаутоматизацију басне, али умањује и уобичајене моћи Светога Саве (без лисичије помоћи постао би жртва сопствене племенитости). Да би се способности Савине и значај његовог деловања сачували, уводи се финални сегмент, нови облик, који даје смисао целом приповедању. Нови слој максимално се повезује са насловом и (уз накнадно учешће записивача) наглашава као структурно - семантички најактивнији елемент. Конкретни догађај треба да мотивише Савин благослов, који открива и објашњава разлог због којег се у судници налази лисичија кожа: *Благослов св. Саве или: „Без тебе се судити не могло!“* (стр. 50—1). Иако је басна сачувала одређена својства по којима се може препознати, у новом односу максимално је подређена традиционалној улози

¹⁷ Ј. Војиновић, *Српске народне приповијетке*, Београд, 1869, стр. 50—51.

¹⁸ Е. М. Мелетински, *Нав. дело*, стр. 190.

културног хероја који уништава зло (змија), обучава људе и уводи (не више религијске култове) друштвене прописе (судница). Ово уједно сигнализира познији ток проширивања поетске биографије, али и њено локално ограничавање на одређену (нејасну) појаву или ужи круг људи. У новом контексту потпуно сачуван тип деловања јунака (лисица, Свети Сава) доведен је у чврсту узрочно-последичну везу (лисица праведно пресуђује и помаже Свецу <—> Светац је благосиља).

III. Резултат међужанровских односа појављује се и у ауторским (или ауторизованим) текстовима. У Доситејевом зборнику басана¹⁹ иако се дидактичност догађаја наглашава наравоученијем, неколики примери првенствено упућују на прожимање предања и басне. Независно од поуке, конкретна прича објашњава постанак мрва (71), порекло ластавице и славуја (159), поједине делове тела коза (149), разлог ластиног избора места за свијање гнезда (160). Иницијална формула наглашава активну улогу сегмената предања: „Кажу да је у *древно време* мрав био човек земљебелац...“; „Ове су две птице у *старо време* биле две (...) сестрице, које су велику обиду и неправду од људи пострадале, и од многога плача и сјетовања претворе се у ове птичице“.

Већ на први поглед, примери својом конструкцијом подсећају на етиолошка предања о кртици или кукавици, која такође у разјашњавање природних појава уносе одређени морални став. Други поступак својствен предањима односи се на истицање истинитости приче, иако то басни уопште није потребно. Наглашавањем постојања природне појаве притишћена је потенцијална вишезначност. Када ластва узалуд упозорава птице на опасност и добија само поруге, „оде к људима,

¹⁹ Д. Обрадовић, *Целокупна дела*, књ. III, *Басне Езопове и други Баснотвораца сь различни езика на србски преведене и сь наравоучителнимъ полезнимъ изяснењима и наставленјима издате и посвећене србској младежи*, Земун, 1850; Лајпциг, 1788¹.

и замоли себи дозвољење да *при њихови домови гди гнизно себи начини*". Један развијен текст из *Ижиче*²⁰ још боље у финалном сегменту открива везивање предања са басном. Иако треба да као „приклад“ потврди опште морално правило („Ко о чем мисли, о оном и настоји, а ко је крив, он се вавек боји“), прича је релативно независна од истакнутих поука. Читав догађај представља ортачки подухват ћука и купине, који реше да тргују. Ћук позајми „многе јаспре“, а купина на брод донесе „многу робу“, међутим бура им све уништава. У чврстој вези поенте и тумачења не доминира дидактичност, већ реалност саме природе: „Од тог времена сиромаш ћук никад не смије обдан помолити се, јер се боји дужника, а купина свакога хаљину к себи потегне гледајући да није од његове робе“.

Сигурно да ова конструкција не носи у себи древне слојеве. Тежња за ефектним и уверљивим примером укључује традиционално истицање „истинитости“, на којем предања заснивају основну функцију.

Доситеј својим баснама настоји да поуку што успешније пренесе најширем кругу публике, па се с тим циљем служи техником и поступцима усменог приповедача. Прилагођавајући свој превод афинитетима средине, Доситеј често ремети основну структуру басне елементима хумора. У таквом контексту веза предања и басне остварује се на особен начин. Прича о козама и Јупитеру (149) има једноставну композицију. Први сегмент односи се на молбу коза да им бог да роге и укључује његово упозорење да им у том случају „јошт нешто мора дати што њима неће бити по вољи“. Други, паралелно постављен синтагматички члан приказује, уместо задовољства због испуњене жеље, ужас коза, а поента тог обрта формулисана је поступком наглашавајући истинитости

²⁰Доситеј Обрадовић, *Сабрана дела*, књ. III, прир. Б. Маринковић, Просвета, Београд, 1961, стр. 81.

догађаја у предањима: Но све залуду, мораду и до данашњи дан браде носити, ил' им се хоће ил' неће". Иако наравоученијем Доситеј изводи из конкретне ситуације поуку (онај ко умножава излишне жеље „усторичава зло на главу своју“), текст је у својим семантичким слојевима богатiji. Одлагање обавештења да, по правилу, рогови и брада чине јединствену, једно другим условљену целину, отвара могућности за посебно тумачење приче-примера. Успштавање не подразумева само поуку, него духовито-ироничан став, који је у самом тексту наглашен представљањем ужаса даровитих животиња: „Стане их дрека, тресу главом, скачу: „Јаој и помагај...“. Приповедач га и финалном формулом, готово по инерцији, дискретно показује, подражавајући смиреност констатације етиолошких предања. Иако функционише као објашњење животињског света, прича добија одговарајућу аналогију у односима међу људима. Јасно је којој половини човечанства божија воља уз браде обавезно „још нешто мора дати што њима неће бити по вољи“, а таква асоцијација нарушава и структуру басне и њено спајање са предањем. Отуда спонтаном опаском, приповедач завршава целу ситуацију: ил' им се хоће ил' неће". Доситеј се није свесно-тенденциозно послужио нарушавањем жанровских норми, ни у овом, ни у осталим примерима. Његовом првенствено просветитељском циљу није могло погодно давање значења традиционалним канонима и клишеима. Усмени облици били су му добро познати и блиски, те се оваквим поступцима спонтано „прикључио ланцу дате традиције жанра“²¹, односно оним појавама и процесима који су уобичајени у усменој књижевности.

IV. Међусобно прожимање предања и басне подстицала је, првенствено, њихова прагматичност. Поука басне могла се лако заменити тумачењем.

²¹ M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Nolit, Beograd, 1967, str. 184.

чењем „гдекојих ствари“, јер оба облика теже да конкретну појаву уопште, претворе у знање које треба да се пренесе кроз генерације. Иако се у једном случају тај „наук“ односи на поредак у природи, а у другом на етичке проблеме човековог трајања и друштвених односа, и предање и басна остварују своју основну функцију у практичној примени. Иако басна има наглашену поенту, а „линеарна композиција предања оскудева у поенти“²², ово изразито структурно обележје било је и највише подложно променама. Везе самих облика моле су се успоставити и на нивоу временске организације исприповеданог догађаја. Универзално митско време предања несметано се преклапало са, за басну небитним временским условљавањем тока догађаја. Повезивање се остваривало и на нивоу представљања конкретног збивања у који и басна и предање пројцирају човекове особине и односе у друштву. Фантастика такође има особену улогу у конституисању жанровских особености басне и целе категорије предања. За аудиторјум чудесно у овим облицима не функционише на начин својствен другим прозним врстама (нпр. бајка). Одсуство сумње у предањима има исте последице као и подразумевање алегоричног смисла „немүштог језика“ у баснама. „Потпуна вера, као и савршена неверица одвели би нас изван фантастичног . . .“²³ Док предање на *истинитости* инсистира, басна не може да буде делотворна, ако изложени догађај није довољно *уверљив пример* за поуку, која се из њега изводи.

Однос предања и басне утиче на измене у оба система. Духовна заокупљеност чињеничним се у контаминацији са алегоричним, окреће сумњи. С друге стране, веза доприноси да се процес губљења основног значења речи и догађаја у басни трансформише у суштинско „објашњавање“

²²О. Sirovatka, *О морфологији предања и његовом каталогизирању*, Поља, нав. темат, стр. 232.

²³ Ц. Тодоров, *Нав. дело*, стр. 35.

одређене појаве. Мали број примера сложеног повезивања ових облика није резултат (ни у Доситејевом случају, упркос наглашене ауторске самосвести) очућавања, смишљеног нарушавања аутоматизма перцепције²⁴. Чак и ако су записивачи и сакупљачи прозне грађе уносили накнадне интервенције у аутентичне текстове-записе, очигледна је њихова немоћ „личне“ креације пред процесима који су се природно одражавали, реализовали у варијантама талентованих казивача. Однос предање-басна, при том, није усамљен у усменој књижевности. Динамика трајања усмених једноставних облика се не састоји само у изменама конкретног сижеа при сваком следећем извођењу или непрекидном низању варијаната у синхронном и дијахронном смислу. Сложена повезивања појединих сегмената, различитих жанрова, врста и самих родова омогућена су заједничким, традиционалним сижејно-тематским и стилоко-изражајним фондом. Иако су основна жанровска обележја неопходна за конкретизацију сижеа и могу условити начин његове реализације, однос текста према тим законитостима, упућује такође на релативност изграђене и прихваћене норме. Особности усмених облика, њихова форма и функција не представљају једном дате, статичне константе. Свака варијанта може се одредити као једно „од безброј могућности реализације унутар система“²⁵. Однос у који ступају сами системи, не значи неминовну доминацију оформљенијег, млађег или старијег облика. Расветљавање путева еволуције на основу међужанровских веза не би дало поуздане резултате, тим пре што сами записи настају у истим или веома блиским временским интервалима. Сваки од наведених примера могао би се искористити као доказ токова преображаја (ба-

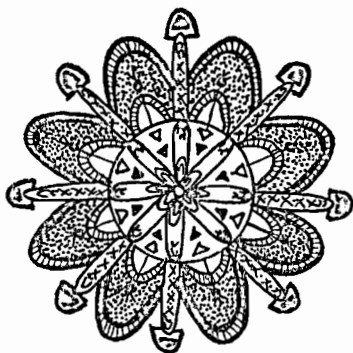
²⁴ *Rečnik književnih termina*, Нолит, Београд, 1985, стр. 500.

²⁵ Z. Konstantinović, *Преображаји родовских структура*, *Књижевни родови и врсте*, Institut za književnost i umetnost, Београд, 1985, стр. 33.

сна —→ предање/предање —→ басна), али је немогуће уопштити га као правило. Српскохрватски материјал открива да се често врши преображај основне структуре басне. Искључивање алегоричког елемента повезано је са повећањем броја епизода, чиме се конструише прича о животињама; основни сегменти басне подређују се фантастици бајке; елементи хумора трансформишу релацију обрт/поука у обрт/поента — а процеси немновно воде ка деструкцији изразите дидактичне функције. При повезивању са категоријом предања, животиње постају динамични актери, који и независно од божије воље или човекових особина-поступака имају моћ стварања и организовања сопственог света. Међутим, у овим контактима и предање губи своју основну функцију, оно постаје средство којим ће се заокружити низ (занимљивих) догађаја. Нови контекст чува извесне формалне особености облика, као што се задржавају и извесни слојеви значења при повезивању са епском песмом или бајком. Упркос томе, предање не служи више за наглашавање неминовности датог поретка, већ указује на релативност хијерархизованих односа и могућности њиховог рушења. У споју са басном предање не доминира као памћење предака које се преноси са страхопоштовањем или проживљено лично искуство, него упућује и на могућност измене материјала у очуваној основној структури²⁶.

У одређеном тренутку и на истом простору паралелно се могао одвијати низ различитих процеса: један мотив, тема, сижејни склоп спасавао се од заборављавања заменом старе конвенције новом, занимљивијом формом; изграђена форма допуштала је укључивање нових елемената да би продужила трајање; нови жанровски систем користио се најделотворнијим поступцима других облика да би се успешније прилагодио, укључио у традицију. Постојао је, међутим, ипак један заједнички и пресудан предуслов — афинитет и заинтересо-

²⁶ V. Biti, *Bajka i predaja*, Liber, Zagreb, 1985, str. 61.

ваност колектива. Још на једну правилност упућују примери прожимања предања и басне. Уколико је однос успостављен само на нивоу техничких облика, крајњи резултат давао је уметнички неуспелу варијанту. Сложеније, осмишљеније структурно-семантичко преплитање, напротив имало је сасвим другачије ефекте. Естетска успешност текстова при повезивању и превазилажењу одређених наративних норми, потпуно се преклапа са основним „механизмом“ настајања (и условом за преношење) добре песме/приче у усменој традицији. Сложеност трајања једноставних облика огледа се у два нивоа, у њиховој „двострукој“ контекстуалности. Све компоненте (изражајна средства, жанровске особености, мотиви, теме) учествују у семантичком процесу — контексту²⁷ појединачне варијанте. На ширем плану, одређеном делу (врсти, роду) придружују се подједнако важни и равноправни чланови — приповедач/певач и аудиоторијум, чији саоднос условља-

²⁷ J. Mukaržovski, *Struktura, funkcija, znak, vrednost*, Nolit, Beograd, 1987, str. 211.

ва контекст²⁸ у којем је могућ опстанак и трајање усмених облика. У садејству та два плана (текст-традиција) одвијају се и процеси прожимања читавих система. Ако не указују на путеве еволуције, најбоље откривају оне елементе структуре (норме) који су један облик учинили другачијим од осталих, и, истовремено, укључили га у уметност речи.

²⁸ R. D. Abrahams, *The Complex Relations of Simple Forms*, Folklore Genres, Edited by Dan Ben-Amos, American Folklore Society Bibliographical and Special Series, Vol. 26, University of Texas Press, Austin, 1976, str. 193—214.

Никита Иљич Толстој

ОПХОД И ОПАСИВАЊЕ ЦРКВЕ*

У недавно објављеној књизи Валерије Дмитријевне Пришвине „Путь к слову“ (Пут ка речи) налази се неколико сјајних и упечатљивих епизода из живота њеног супруга Михаила Михајловича Пришвина. Нарочито су интересантне скице које припадају Пришвиновом пријатељу, руском научнику ентомологу К. Н. Давидову, који је Пришвина познавао као младог и са којим је 1908. године путовао у Заволожје, на језеро Светлојар с којим је повезана легенда о граду Китежу.** У својим успоменама, написаним после много година у Паризу, К. Н. Давидов

*Н. И. Толстой, Из славянских этнокультурных древностей. 1. Оползание и опоясывание храма. — Труды по знаковым системам XXI, Тарту 1987.

** Усред опромних шума у Заволожју псковски кнез Георгије Всеволодович подигао је код језера Светли Јар и сто врста далеко, на Волги, два града: Велики Китеж и Мали Китеж. Када је Бату кан напао Мали Китеж кнез је, слутећи неизбежну смрт, тајно отишао у Велики Китеж. Бату кан је разорио Мали Китеж и нашао међу Русима човека који му је, не могавши да издржи мучење, открио пут ка Светлојару, где се кнез Георгије сакрио. У боју са Бату каном кнежева војска је била разбијена, а кнез убијен. Али Монголи нису освојили Китеж. Божјом вољом он се скрио на дно Светлојарског језера. (Прим. прев.)

помиње епизоду са Пришвиновим извештајем на седници Императорског руског географског друштва у Петербургу, прочитаним после путовања на светло језеро.

„Седница је — каже К. Н. Давидов — протичала у присуству познатих научника. Неки мало-познати писац Пришвин, који се занимао за етнографију, подносио је извештај о свом путовању у Заволожје. Ево изишао је на трибину — младоллик, тибак, црне косе... Започиње причу. И одједном се спусти на под трибине, леже на стомак и поче да пузи, понављајући наглас: 'Пузе, сви пузе... овде, онде, свуда. Мушкарци, жене, деца... сви пузе.' Тако он врло изражајно представи дивљи, у православном народу укореван пагански обичај 'опузивања' светиња — у датом случају то је било на обали Ветлуге, цркве светога Варнаве, који је у народу поштован од времена Ивана Грозног. Коректна публика беше огорчена, разлегоше се узвици негодовања..." [19, 149].

М. Пришвин је у есеју „Година Варнавы“ (т.ј. празник св. Варнаве) описао ноћно пузање око цркве, које се збило по киши и блату и које се, по свој прилици, обављало три пута, с прекидима ради молитве „за цркву“. Ова опузавања су могла да се понављају, међутим, аутор не наводи етнографске детаље, као и што не пише због чега се то чинило [18, 227—228].

Опузивање је, изгледа већ на коленима, постојало и око језера Светлојара и сачувало се готово до наших дана, о чему сведочи већ сама Валерија Дмитријевна, која је, после смрти Михаила Михајловича, посетила ова места 1960. године. Тада је на обали, крај саме воде, угледала на огромном бору велику прикуцану даску са крупним натписом: „Молитва и опузивање строго забрањени!!!“ Прощавши у круг језера „до векови-ма утабапој стази“, заједно са другим празнично и свечано одевеним непознатим светом, срела је усамљену старицу која је пешке „по завету“ дошла из Вјатских крајева (из Кирова) и која ју је научила „молитвици“ коју треба изговарати на

Светлојару — „Свети светитељи, земни скровитељи, китељски житељи, молите Бога за нас!“ [19, 161].

Упркос популарности светога језера и легенди о потонулом у њему граду Китежу, о опузивању око Светлојара и другим ритуалима који се на њему врше — мало се зна. Највише сведочанстава пружају писци П. И. Мељников-Печерски В. Г. Корољенко и М. М. Пришвин. Међутим, њихово интересовање за животне, етнографске детаље — допушта нам да ритуал васпоставимо само у најопштијим цртама. По одредници В. Г. Корољенка вулканско језеро Светлојар налази се „на реци Љунди у близини села Владимирског Макаревског среза Нижегородске губерније. С њим је повезана легенда о невидљивом граду Китежу“, а у забелешци П. И. Мељникова-Печерског се каже да је дан када се скупљало „народу видимо-невидимо“ (т.ј. непрегледно мноштво народа) био 23. јун по старом календару (6. VII по новом), дан Аграфене Купалнице; „тада славе [и] икону Владимирске Богородице“ [1, 200, 191]. Вероватно је то био и храмовни празник цркве села Владимирско (отуда је, треба претпоставити, и назив села) и, као што је познато, дан уочи другог великог празника — Рождества Јована Крститеља (24. VI/7. VII), познатог у многим местима под називом Иван Купала. Иван Купала — то је словенска народна светковина огња и воде.

Године 1890. В. Г. Корољенко је у својим скицама „У пустињачким местима. С путовања по Ветлуги и Керженцу“ (В пустынных местах. Из поездки по Ветлуге и Керженцу) сведочио: „Сваке године 'уочи Владимирске' из Нижегородске, Владимирске, Вологоредске губерније, чак и иза Перма, иза Урала, скупљају се на обалама Светлојара гомиле људи који настоје да бар за неко време отресу са себе привидну уображеност и завире преко тајанствених граница. Овде, у сенци дрвећа, под отвореним небом, даноноћно се чује певање, одјекује отегнуто читање кроз нос, врију спорови о правој вери. А у сумрачја и у модрој

тами летње вечери промичу светла међу дрвећем, на обалама и на води. Благочестиви људи на коленима три пута пузе око језера, затим на иверју спуштају остатке свећа на воду, падају на земљу и ослушкују. Уморни, у малаксалости између два света, уз пламенове на небу и на води, они се предају умирујућем љуљању обала и неразговорном удаљеном звоњењу... И поверемно замиру, већ не видећи и не чујући ништа што их окружује. <...> А около стоје и гледају с чуђењем они који стреме али се нису удостојили због малонерја... И са страхом климају главама. Значи, постоји он, тај други свет, невидљив али истинит. Сами нису видели, али су видели видеће..." [1, 202; 12, 128—129].

А 1875. године П. И. Мељников-Печерски је у роману „У шумама“ (В лесях) с документарном тачношћу описао старца богомољца који је објашњавао како се треба „усредсредити“ да би се чуло звоњење светиња Китешких и да би се оне видеде: „Прва је ствар — усрдност, — започе старца. — Лежи и бди, сан да не сибе на веће твоје... И у ћутању пребивајте православни: да не би неко чуо, да не би неко видео — сабирај у срцу своме, никоме не кажи. Почеће усрднога света обала Светлога Јара да љуља као младенца у колевци, твори мислено молитву Исусову и ни речју, ни уздахом не могни о том ближњима рећи... И када дође час блаженима јутрење у граду Китезу певати, чућете звон сребрних звона... Густ звон, примизан век слушај нећеш га се наслушати. А лежи непокретно и без гласа, ништа земно не мислећи. Зора на небу почеће да осваја, гледај на језеро угледаћеш златне крстове, црквене главе... Лежи усрдно, ни прстом маћи немој, дисање у себи задржи... И тада ћеш у језеру, као у огледалу, видети сав невидљиви град: цркве, манастире и градске зидине..." [1, 196; 14, II, 302—303].

М. М. Пришвин је своје путовање на Светлогорје 1908. године описао по свежим утисцима. Један од њих је сусрет са старицом која се молила

крај саме обале: „У шуми над језером се смркава. Између стабала свуда пламичци. Пред брезом крај самога светлог језера ватрено се на коленима моли старица. Пред брезом. Шта то значи? Обилазим дрво и старицу; мислим негде, макар на грани, ваљда виси икона. Не. Моли се просто дрвету. Бакице, — питам је опрезно, — зар се може тако . . . дрвету, је ли то света бреза? — Није бреза, рођени, — одговара бакица, — није брезица, вратанца су овде. Ено, где је највећи брежуљак, тамо је Знамење, а тамо је, ено Здвижење, а тамо Успење. Пали свећу. Иде обалом око језера. Прелистава неку књижицу. Шапуће молитву. Ја идем за старицом. < . . . > Опет се моли пред истом брезом. Можда види — отварају се врата, сусрећу је, зову: доћи, доћи код нас. < . . . > — . . . Бакице, нису ваљда овде, заиста, вратанца? — И нису далеко, рођени, непун аршин; орали су раније овде, причају — раоницима су за крстове закачињали. Близу, а невидљив. — Још се моли. Тражи нешто руком код корења дрвета. — Шта је тамо? — Овде је процепчић у земљи. Ти посветли, а ја ћу да опипам. Налазимо. Спушта копечкицу у земљу, јаје спушта. Опет се моли: — Примите, праведни људи милостињу од грешне старице. — Ја такође спуштам ситнину праведницима у распуклину под брезом. Сада верујем у невидљиви град. < . . . > Мило је бакици што сам спустио свој прилог у град невидљиви. Дели са мном свећу: „Стави је, — каже — стави“. — Где да је ставим? — Куд хоћеш. Или према Знамењу, или ка Здвижењу, или ка Успењу. Наспрам овог брежуљка је Знамење. Узима ивер, лепи воштану свећу и пушта на језеро. Чиним то исто. Старици пламичак плови ка Знамењу. И мој. Пролази обалом још неко са свећом, и још, и још. < . . . > Стотине и стотине свећа. Иду немо око светог језера, додирујући се, Молитву творе. И плове по води на иверју пламичци према Успењу, према Здвижењу, према Знамењу. Највише према Знамењу. Шестог или седмог пута је пљуснула киша. Угасли су сви пламенови у шуми и на језеру.

<...> Настала је потпуна тама. Почели су да се разилазе и да се сударају једни с другима. Стадох на нешто меко, живо. Нагох се и уплаших: на обали језера је под пљуском у блату лежала жена, лицем према земљи. — Не дирајте, не дирајте је, рече ми неко: она звоњаву слуша“ <1, 211—213; 18, 275—277>.

Из ових кратких одломака, написаних у тридесетпетогодишњем распону, види се да је ритуал опузивања почео да се смењује ритуалом обиласка, или да, судећи по натпису из 1960. године, постоји истовремено с њим. Јасно се издваја радња с паљењем свећа и њиховим пуштањем на дашчицама или иверкама на воду. Ово дејство, како ћемо касније показати, има прасловенски и чак индоевропски карактер и повезано је с култом умрлих предака. Веома је битан моменат поклоњења земљи, давања данка земљи у виду пара или јајета, што је познато и у других Словена и што је у многим зонама обавезно приликом скупљања лековитих и сакралних трава (плаћање земљи парамом или хлебом), које се, узгред, најчешће скупљају на Ивана Купалу (упор. српски народни назив тог празника „Свети Јован Биљобер“). Поштовање земље и предака испољава се и у ослушкивању ње (њих) и у лежању на њој ничице, лицем према земљи. Ако би смо наставили са навођењем примера из књижевности, онда можемо указати да јунак историјског романа С. Р. Минцлова „Уз шуморење храстова“ (Под шум дубов) Дијакон, који је и инок Јеремија, заштитник Псковско-Печерског манастира, одлази од Немаца који су га опколили да умре и умире простревши се ничице на поду у цркви испред иконе Мајке Божије [16, 227].

Невидљив на земљи, пошто је отишао под земљу или потонуо у језеру, град Китеж — скуп „живих“ храмова са звоњавом звона и јутарњим и вечерњим службама — ходочасници схватају као материјални и конкретни постојећи, али невидљив или видљив не свима и не увек. И у овоме по народном схватању нема ничег необичног, будући

да је Китеж обележен печатом светости и херојског подвига и тиме је обележено и језеро Светлојар [11]. За народну легенду, као и за архаично народно доживљавање света, невидљив град и невидљиви храмови нису апстрактност и фантастичност, већ конкретност и стварност, која се, истина, открива у условима молитвене усредсређености и одрицања од света. Таква су схватања широко распрострањена и у савременим словенским зонама, где су се још сачувале архаичне форме народне духовне културе и фолклора. Тако смо у Пољесју (с. Тхорин Овручког рејона Житомирске обл.) недавно забележили веровање да покојни родитељи иду са свећама у дане помена („на деди“) с „могилок“ (гробља) у родне куће на послужење. Ову поворку је могуће видети и виде је они који су чистог срца (запис 1981. године). У оваквом посећивању своје куће од стране покојника приповедачи и „очевници“ не виде ништа патристично — напротив, то је највероватније обична, давно установљена традиција.

Интересантна и убедљива јужнословенска паралела светлојарском лежању на земљи и слушању китешке звоњаве је западнобугарски обред „слушања покојника“. У Лопушанском манастиру (Михајловградски округ, сев. зап. Бугарска) на Русалну (Тројичку) недељу или у понедељак после Тројичке недеље, верници до данас доносе орахове гранчице с пет до седам листова и застиру њима под у цркви Успења Богородице. После богослужења они лежу на под и слушају своје покојнике (саопштила Л. Н. Виноградова по речима М. Бенковске и по сопственим посматрањима). Треба додати да је код Јужних Словена, судећи по низу народних представа и табуа, орах дрво смрти и покојника.

Горе је било поменуто да је пуштање свећа на дашчицама или иверју на воду такође форма општења с душама умрлих, прецима. Што се тиче светлојарских ритуала, они који су их описали као да на то не указују, уколико се не рачуна да су свеће намењиване посебним, конкретним, не-

видљивим храмовима. Али истоветан ритуал, који се врши у североисточној Србији у Хомољу, потврђује изнету поставку.

Српски погребни обред у Хомољу структурално је сложен и засићен различитим ритуалним радњама. Њихово навођење заузело би много места и зато ћемо пажњу обратити само на ритуал у коме је садржан чин пуштања дашчица са запаљеном свећом на воду. Ова радња се обавља у време другог помена (први је на дан сахране, после повратка са гробља), прве суботе после сахране. Такав помен зове се суботно подушје или суботна софра. За њега се коље ован или овца, у зависности од пола покојника, спремају се различита подушна јела, ракија, свеће, кадионица и др. Са овим мајка покојника или покојница и њени ближњи иду на гробље и оплакују гроб, китећи крст и поливајући гроб ракијом. По повратку с гробља помен се наставља код куће. У кући се обавља ритуал шкропљења покојникове одеће свежеом водом, пред њену предају човеку блиском умрломе. Затим се узима посуда од тикве (врг) у којој је била донесена свежа вода и у коју се ставља парица, букетић босиљка, прамен беле вуне и парченце тамјана, софра с јелом које се састоји од кукүрузног хлелчића, сланика са сољу, куваних јаја, лепињица од пшеничног брашна и, затим, минимум три или максимум седам воштаних свећа. Хлелчић и лепињице пеку се у рану суботњу зору, тада се праве и свеће и кувају јаја у води донесеној у том тренутку. Једино се лагана правоугаона дашчица, обавезни прибор ритуала, прави дан раније у зору, од стране покојниковог оца, или, ако њега нема, од стране некога од старијих мушких рођака. При том се дашчица мора правити на таште, с непокривеном главом и ћутке. Са свим набројаним предметима и храном одлази се на реку, на њену десну обалу. Тамо покојникова или покојничина мајка размешта све те предмете на сточићу и на дашчици — при том се на дашчицу последња ставља лепињица и у њу се забада једна од свећа. Затим се мај-

ка крсти, пали свећу, узима кадионицу и ставља у њу тамјан. Кадионицом, обилазећи у правцу с десна на лево, три пута кади трпезу, спремљену дашчицу, врг, затим реку и, на крају, себе и жену која јој помаже, говорећи: „Бог да прости моју Аницу!“ Потом обе жене прилазе с дашчицом реци, три пута је уздижу према сунчевом изласку, т.ј. према истоку, и према заласку — западу и опрезно је спуштају на воду, да отплови низ реку, т.ј. како пише сакупљач С. М. Милосављевић „она је ушла на онај свет“. Док вода односи дашчицу, жене настављају молитву мајка све време кади реку, обалу, трпезу, своју парњакињу и себе изговарајући: „Бог да прости моју Аницу! Лака јој црна земља била као ова дашчица води!“ При томе се, ако дашчица мирно плови и не преврће се док је оку видно, сматра да је покојник био праведан и да Бог прима све што се шаље водом, а ако се дашчица убрзо преврне, покојник је био грешан и Бог није примио послано. У првом се случају Срби Хомољци радују и не тугују много, у другом — плачу и жалосте се. Ритуал се завршава тако што три пута пију воду из врга и бацају комадиће хране с трпезе у реку и на обалу. Затим мајка просипа сву воду у реку на истом месту где је низ ток била пуштена дашчица, жене једу с трпезе и пошто се три пута прекрсте иду кући. Мајка напред с трпезом а њена сарадница са вргом. Поворка иде без речи и не одговара чак ни на поздраве. Код куће се довршава ритуал предаје покојникове одеће [15, 252-256].

Српски ритуал пуштања упаљене свеће у Хомољу, као што се види из наведеног описа, обилује знатним бројем детаља, условљеношћу и повезаношћу с другим радњама и предметима. Светлојарски је једноставнији и свечанији због мноштва учесника и колективне молитве. Па ипак, сваки је изванредан на свој начин, не само у драмско уметничком или сликовитом доживљају, него пре свега у историјско-генетичком и структурно-семантичком схватању, шире говорећи —

семиотичком. Важно је, међутим, забележити присуство неколиких општих детаља поред главне подударности — пуштања запаљене свеће на воду на дашчици. То су: спуштање новчића у воду (или у земљу; упор. ритуал бацања новчића у свеже ископану раку), доношење јајета (у српској варијанти барена јаја) и ћутање после молитве.

Као што је познато, сагласно Китешкој легенди, Китеж је постао невидљив, сакривши се на тај начин пред великом Батијевом војском. Или је отишао под земљу, или је по наређењу Господа Саваота арханђел Михаило „протресао земљу под Китежом, потопио Китеж у језеро“, како се певало у духовном стиху који наводи А. М. Горки у својој причи „Међу људима“ (В людях). При том је сам Горки појашњавао: „Понекад ми се чинило да се црква потопљена дубоко у воду језера сакрила са земље да би живела особеним, нинашта налик животом“ [1, 216—217; 5, 276—277]. Китешке су цркве отишле од Батија, промениле своје место живљења и остале да живе.

У северноисточној Босни, у оним местима где је распрострањен обред опасивања цркава, о коме ће касније бити речи, постоје легенде о путујућим црквама, о црквама које су одлазиле од грешних Турака. Познати српски етнограф Миленко Филиповић записао је предања месног живља о томе да је у селу Требави постојала црква која је сама „побегла“ и „прешла“ преко Плазуље (топоним). А црква у селу Драгаљевцу никла је, по предању, на следећи начин: „бежала“ је једна од цркава и у лету су од ње отпадале даске и греде (старинске босанске православне цркве биле су већином дрвене). Оне су падале у Тутњевцу, Забрђу и Драгаљевцу. На месту где су пале даске, у два прва села, појавила су се света места, а у Драгаљевцу су подигли цркву, убрзо после тога када се пронео глас о „одбеглој“ цркви. У селима Појезини и Осњи говорили су о томе да је у шуми поред Мотајнице, северозападно од Дрвенце, постојала црква која је отишла из Босне

преко Саве у Славонију. Како се кретала остала су повијена стабла дрвећа. А „дребегла“ је зато што се неки Муслиман помокрио уз њу. На крају, приповедали су да је у селу Забрђе (на ораницама Мајевице) била једна црква недалеко од оног места где су куће сељака Драгића. Једном, уочи Тројице, дошли су Цигани и заноћили код цркве. Опрали су своје кошуље и прострли на цркву да се суше. Кад ујутро, гле, а црква нема! Како је црква „пшла“ застала јој у путу камена трпеза и то место се и данас зове Трпеза. После су одвукли ту трпезу на гробље и тамо о младој недељи бивају велики скупови са много више света него у цркви. Ова трпеза на гробљу је шупља и у њу су свештеници приликом службе сипали воду за умивање руку. Људи и данас доносе отуда воду и умивају њоме болесне очи [34, 9, 56, 86, 114, 118].

Овако се оригинално сједињују легенде о „путујућим“ црквама с топонимским предањима и легендама, за које су, као што је познато, карактеристични детаљи и формуле веродостојности у виду тачних назнака места, а не ретко и предмета повезаних с испричаним догађајима.

На жалост, о источнословенском опузивању скупљено је мало материјала, мада је, као што се види из горе наведених сведочанстава, оно могло још увек да траје у народном памћењу. Исто је тако пре више од пола века на другом крају словенског света, у Србији, у научној литератури још мало шта било познато о другом, тада у пуној мери живом ритуалу — опасивању цркава, док на њега, почетком 30-их година, није скренуо пажњу српски етнограф П. Ж. Петровић. Истина, још је крајем XIX в. у Петербургском часопису „Всемирная иллюстрация“ (Спб., 1890г. т. XLIV, № 1136, с. 297) Владимир Тителбах, познати сликар и етнограф документалист у Србији, објавио своју скицу која је представљала детаљ православног храма опасаног платном, његов портал и сељаке који у њега улазе. Та скица је један од седам цртежа направљених за време освећења

цркве св. Параскеве Петке, зване „Петковица“, поред Шапца. Могућно је да је та илустрација и непосредно посматрање опасивања храма у колубарском крају побудила П. Ж. Петровића да у „Гласнику“ београдског Етнографског музеја штампа текст о ритуалу који га је заинтересовао, да наведе низ занимљивих чињеница из исте северозападне Србије и западне Македоније и да се обрати с молбом да се у „Гласник“ пошаљу материјали на ту тему ради публиковања. Одзива је било мало, али заједно са послератним записима Миленка Филиповића они чине прилично значајну суму података, довољну за целовит опис обреда, какав до сада није начињен.

Ритуал опасивања православног храма забележен је у северозападној (Јадар, Ваљевска Подгорина, Колубара), западној (Ужичка Пожега), југозападној (Призрен) и источној Србији (Ниш, Лесковац, Прокупље), у североисточној Босни (Посавина, Усора), источној Херцеговини (Невесиње), у Санџаку (Нови Пазар), у западној (Битољ, Ресен, Охрид) и централној Македонији (Крушево, Прилеп). Сам се ритуал састоји у томе да се црква, од стране неког од парохијана, опасује платном или веома дугачком свећом ноћу или у рано јутро уочи празничне литургије, а затим се, после службе или чак пре ње, платно или свећа скидају и предају цркви. Познате су варијанте ритуала које се тичу његових извршилаца, функционалне усмерености, времена његовог извршавања, броја свећа којима се опојасује храм, правца опасивања итд.

Обред опасивања назива се у источној Србији (Ниш, Лесковац, Прокупље) „венчавање цркве“ а дугачка воштана свећа растегнута око храма („венчило“), схвата се као венчани венац. Такво се венчање, по правилу обавља приликом освећења цркве (у Усори у Босни „трношити“ значи „освећивати храм“), а затим оно може да се понови у дане црквеног празника, па и на велике празнике („годишње“). Приликом освећења цркве опасивање може да изведе црквени ктитор („црк-

вени кум“), али то није обавезно и најчешће то чини његова жена, или нека неплодна жена са стране (источна Босна). Уопште, ритуал, по правилу, обављају жене које болују од неплодности, ређе жене које носе црнину за сином или ћерком и, још ређе, импотентни мушкарци или мушкарци који болују од било које неизлечиве болести. Опасивање храма од стране мушкараца познато је једино на крајњем југозападу Македоније у области Преспанског језера [2, 110—112; 3, 91—93; 4, 95—99].

Опасивање платном познато је у Ваљевској Подгорини, у Колубари и Јадру, у североисточној Босни, али се у истим зонама практикује и примена свећа. Опасивање почиње од главних (западних) црквених врата и тамо се, природно, завршава, будући да је циљ овога дејства да се још једном затвори простор (окружи). Године 1930. у селу Каленићу код Ужичке Пожеге цркву су у време освећења опасивале платном две жене, почевши од западних врата поред којих се налазила гробница црквених ктитора. Црква је била опасана само пола часа. У селу Цветановци у долини Колубаре мајка је опасала платном цркву „за покој душе“ свога сина који се обесио. Опасивање је почињало од портала, од главних црквених врата и продужавало се надесно, тј. опосуно* на висини од метра-метра ипо. Црква је била опасана читаве ноћи [2, 110—112]. Ово је редак случај опасивања „за покој“. Са истим циљем су обмотавали цркву уплетеном свећом у источној Херцеговини, у области Невесиња (Кифино село) „за душу“ покојних родитеља. У селу Удрож-

* „Опосун је архаична реч из прехришћанског периода, која се и сада понегде употребљава у народу у значењу обредног кретања и окретања за сунцем, руски: посолонь. У верским обредима наши римокатолици крећу се опосуно, тј. за сунцем, полазећи од истока према западу, онако како се привидно креће и сунце; православни се крећу у правцу који је супротан кретању римокатолика, они полазе од запада према истоку, у сусрет сунцу.“ (Српски митолошки речник, Београд 1970.) (Прим. прев.)

ни се на црквени празник, Илиндан, до 1941. чувао исти обред: тамо је мештанка за покој своја два сина извршила описани ритуал једном дугачком свећом [31, 275]. У Ваљевској Подгорини храмови се опасују на два начина зависно од функционалне усмерености ритуала. Ако се он врши за то да би се имало дете, опасује се од црквених главних врата па око цркве, до истих врата, а ако је ради тога да деца не би умира-ла, од истих главних врата од земље па преко црквеног крова до земље. Притом се опасује или платном, или свећом [2, 110—112]. Забележен је само један случај употребе предива. Године 1938. су нову цркву у селу Свиланови (Санцак) приликом освећења опасали предивом. У истој зони је позната и примена фитиља за свеће. Петрову цркву код Новог Пазара опасале су на црквени празник жене које су боловале од неплодности. Од фитиља је направљена свећа која је дарована цркви [31, 206].

Платном се опасује само једанпут једним комадом који може да буде сашивен од неколико парчади, али мора да буде нешто већи од дужине обима (страна) цркве. Жене саме ткају платно, али је ипак такав комад платна прилично вредан. Свећа пак може да буде и неколико истовремено, али њихов број мора да буде непаран — максимално до девет. Међутим, приликом окупљања мноштва народа на црквени празник, број свећа може да буде и већи од девет. Тако је 30-их година нашег века, по сведочењу етнографа Бранислава Ручића, у манастиру св. Наума на Охридском језиру, где почивају мошти знаменитог ученика Бирила и Методија и просветитеља Словена, на црквени празник (27. VII/9. VIII) било могуће видети више од шездесет воштаних свећа плетеница обавијених око цркве, тако да су они који су улазили у храм морали прилично да се сагну. Тај храм сам посетно 1977. године и запамтио да нема велику површину. Свеће плетенице су, као што је већ речено, исто као и платно ишле у корист храма; и једно и друго се продавало

посетиоцима. Али постоји једно сведочанство да се у источној Србији (Ниш, Пирот, Прокупље) свећа која је опасивала храм палила и сагоревала на зиду храма (цркве су у овој зони обично камене).

У југоисточној Србији (Призрен) и западној Македонији (Галичник) опасивале су се и старе, готово напуштене цркве и црквене рушевине. Оне су посебно поштоване као света места и на њима су се радије вршили нецрквени или „около-црквени“ ритуали, углавном од стране жена. Такво стање било је карактеристично и за друге балканословенске зоне света *Slavia Orthodoxa*.

Разматрани ритуал веома је древан. Као доказ томе служе и стара сведочанства, и то да су га вршили и православни и католици и муслимани словенског порекла. Католички путник и мисионар Григорије (Гргур) Масарекиа видео је 1651. године у Призрену како су на дан св. Ане, тј. опет на црквени празник, код рушевина храма св. Ане долазили верници „трију закона“ — муслимани, православни и католици; при том су муслимани оно место где се раније уздизала црква опасивали дугачком плетеном свећом од жутог воска (сведочанство И. Н. Томића) [9, 91—93]. Православне Српкиње из Призрена и његове околине опасивале су старе цркве вуницом од које су затим плеле појас и облачиле га на себе да би затруднеле. Тај ритуал се, пре свега, вршио на рушевинама цркве св. Петра, недалеко од старог пута Призрен — Качаник. Упражњавале су га и Српкиње — муслиманке, само су оне вуницом претходно опасивале тулбе шаха Хусина у Призрену [3, 91—92].

У јужној Црној Гори (племе Мрковића) муслиманке су, ако би им се неко у породици разболео, одлазиле до цркве св. Илије у Печурицама и опасивале је концем, а потом су исти конач омотавале око болесног дела тела (руке, ноге, главе и др.), верујући да ће то донети оздрављење. У јужној Македонији, на Преспанском језеру, цркву св. Николе опасивале су свећом и право-

славке и муслиманке. Притом су православке чиниле то два пута годишње, на Николу Зимског (6/19. XII) и Николу Пролећног (9/22. V), док су муслиманке најчешће то чиниле у петак до изласка сунца, ређе на Бајрам или Рамазан и већ сасвим ретко на Никољдан. Уз то, ако су православке извршавале обред да би помогле људима (приликом болести, неплодности и сл.), муслиманке су то радиле да би помогле стоци. Тако су од стране муслиманке са Преспанског језера ритуали „туђе“ вере постепено почели да се примењују у „своје“ празничне дане и при том се нису примењивали на људе већ на други — животињски свет [3, 91—93]. Овај случај може се сматрати интересантним примером ритуалне интерференције.

Треба такође споменути да жене врше опасивање по завету и да тај завет захтева од православики придржавање низа других прописа или забрана: да не ради и чак да се не чешља у петак и недељу током читавог дана, а исто тако у празничне дане, да редовно одлази о празницима у цркву, да пали свеће и да се моли богу. Треба при том забележити да се празнични „дан“ рачуна од вечери (вечерње) уочи празника до времена одласка на спавање на дан празника.

Опасивање храмова одражава народне представе о томе да су сакралне грађевине одухотворене и живе као људи, као живо људско тело. Ова митолошка представа подупире се неким облицима црквене архитектуре. Ако се на цркву погледа с те тачке гледишта, онда није тешко уочити антропоморфне црте неких црквених грађевина* које обликом основе напомињу, бар у српској народној традицији, антропоморфни облик велике трпезе која се употребљавала у сакралне

* Древни храмови су имали округли (ротонда) или осмоугаони, крстолики и издужени облик брода (ковчега). „Ковчег“ је попримио постепено неке антропоморфне црте, будући да је олтар почео да се издваја као глава. Слична аналогија се може направити ако се на храм гледа у вертикалном правцу.

сврхе (приликом слављења славе, приликом помена и сл.) и антропоморфни облик надгробних споменика који су пребивалиште душе. Ови надгробни споменици могу да буду дрвени или камени и у оба случаја они могу да оличавају или „замењују“ покојника и, коначно, они су, као што су показали Миливој Павловић и низ других научника, место обитавања душе. Ова представа је нарочито тесно повезана с каменим споменицама — масивним каменовима у Срба званим камен станац (упор. српско *стан*: „место где се живи“).

Анимистичке народне представе заједничке су са догматским тезама о цркви, према којима је Христос глава Цркве а Црква Његово тело**. Међутим, хришћанске су поставке по правилу апстрактне, док су народне представе готово увек конкретне и обично материјално оваплоћене. Осим тога, не сме се искључити могућност да су словенске народне представе у многим случајевима старије од хришћанских, мада сваки пут таква претпоставка мора да буде конкретно потврђена уверљивим доказима. У датом се случају појављује питање о постојању паганских храмова и кул-

** Упор. из посланица апостола Павла Ефесцима: „И њега даде за главу цркви, над свима, која је тијело његово, пунина онога који све испуњава у свему“ (Ефес. 1, 22—23), или „Него владајући се по истини у љубави да у свему узрастемо у ономе који је глава, Христос. Из којег је све тијело састављено и склопљено свакијем зглавком, да једно другоме помаже добро по мјери свакога уда, и чини да расте тијело на поправљање самога себе у љубави“ (Ефес. 4, 15—16). Реч је, природно, о земаљској цркви, видљивој по органском телу њених удова на земљи, о цркви — странствујућој, али су ове речи применљиве и на цркву невидљиву, небеску — победничку. У сваком случају, апостол Павле није своје речи примењивао на цркву као праћевину, т.ј. на храм. У датом се случају, као и у примеру с низом речи типа *правда* — *истина*, *слава* — *част*, *живљење-живот*, срећемо са опозицијом *црква-храм* по обележјима 'апстрактан' — 'конкретан', 'небески' — 'земни' и сл, док у савременом руском књижевном језику ова опозиција одсуствује и замењена је стилистичком опозицијом средњег и узвишеног стила (*црква-храм*).

тних места у Словена задуго до њиховог покрштавања, што би требало да буде предмет засебног истраживања.

Тренутно сматрамо да је код Словена, а дакле и Срба, могућно забележити једино поштовање надгробних крстова и њихово опасивање, а треба такође да подсетимо на постојање култа крста крајпуташа, заветних, споменичких и сл. С тим у вези интересантно је указати на један историјски споменик који до нас, на жалост, није доспео у оригиналу — на крст (стуб) на Косову пољу с натписом који је сам по себи уметничко дело.* У наше време сачуван је само препис натписа, али о крсту је у својим мемоарима крајем XV века сведочио бивши јаничар Константин Михаиловић. Карактеристичан је почетак тог натписа који, по сачуваном препису с краја XVI века, дајемо у српском преводу:

„Ове речи написане бише на мраморном стубу на Косову: Човече који српском земљом ступаш, било да си дошљак или овдашњи, ма ко да си и ма шта да си, када дођеш на поље ово које се зове Косово, по свему ћеш угледати пуно костију мртвих, те са њима и камену природу, мене крстозначног и као стег видећеш како посред поља усправно стојим. Да не проминеш и да не превидиш као нешто залудно и ништавно, но молим те, приђи и приближи се мени, о вољени, и размотри речи које ти приноси, и из тога ћеш разумети због кога узрока и како и зашто стојим ја овде, јер истину ти говорим, ништа мање од живога, да ћу вам изнети у суштини све што се збило. Овде негда . . .“ [320, 140].

* Натпис на стубу-крсту на Косову пољу, за који се пре више од два века интересовао још А. Гиљфердинг, спада у ред сјајних споменика старе књижевности, чији су делови тематски повезани с Косовском епопејом и који условно могу да се назову књижевно-материјалним, пошто су били исклесани у камену, извезени златом на покрову или на црквеној завеси. Такве су Похвала кнезу Лазару и Запис на хиландарској завеси монахиње Јефимије, бивше деспотице Јелене.

Не може се доказати, али у исто време ни искључити претпоставка да је стари крст на Косову пољу био антропоморфног типа. Тај тип је карактеристичан за многе српске надгробне споменике различитих епоха.*

Традиција односа према крсту као станишту душе или душа, као према одуховљеном и чак „живом“ бићу или способном да се покаже као такво, сачувана је у низу области Србије и Црне Горе. Тако је почетком 30-их година XX века крај рушевина старе цркве Брњаци М. С. Влаховић видео стари мраморни крст опасан црвеним кончићем. Рушевине Брњака на Ибру сматрају се светим и лековитим, на њима народ оставља новац, прстење, конац од одеће и друге ситне ствари. По мишљењу локалног становништва, ако некога боли глава или какав други део тела, потребно је да танком свећом обавију главу, руку, ногу, крста и сл, да је затим скине с тела и запали. Уместо свеће може да се употреби црвени кончић који после опасивања или омотавања треба однети на оне исте црквене рушевине.

Постоје основе за претпоставку да се сама црвена вуница често припрема у посебним условима, са ритуалним радњама у одређено време и сл. Као сведочанство за то може да послужи један недавно сакупљени пољески материјал [30, 113—114]. Ипак, схватајући да је то већ тема посебног, и при том прилично обимног рада, буду-

* Словенска фолклорна традиција познаје низ легенди, предања и представа о томе да камени крстови расту, живе, ходе, пливају, падају с неба и сл. Занимљива је пољеска легенда о „часном крсту“ (он је и „Божи крест“, „Каменна Божа Мацер“ — с. Погост, Житковчиок. р-н, Гомељск. обл.), која постоји напоредо са обредом који се врши уочи Воздвижења (црквена слава с. Погост). Сагласно тој легенди по реци Припјати су узводно пловила три брата-крста, који су се потом „вазвели“ на различитим местима: „Осеньѣе ночны камѣнные кресты по рѣцѣ плули, тры браццья их плуло, не меньш. Да проці ж воды. Одзін проці Семурѣдзец ўозніссѣа, другі проці Погоста, трэці проці Турова. Удзень (дању) людзі оглѣдзелі ёго да на себе ў веліку цэркоў занеслі... аж крест за ноч назад явіўся...“ и т.д. [22, 146].

ћи да је примена црвене вунице позната веома широко, и ван граница посматраних обреда, указаћемо још само на један случај из српске традиције, на случај опасивања језерцета, рибњака, или вештачког језерцета („топило“) у коме се потапа конопља. Овај случај је занимљив у вези са опасивањем цркве и опузавањем светога језера.

У североисточној Србији у Хомољу жене крај реке ископавају „топило“, пуне га водом и затим, пре него што у њега ставе конопљу ради намакања, опасују „топило“ црвеном вуницом да би „кудеља била дугачка као конац“. При том жене често чупају из главе најдужу влас да би конопљино влакно „било танко као коса“ [15, 384].

У македонској народној традицији у зони Крушева (село Бућин) и Прилепа, покојник на самртном одру опасиван је свећом од жутог воска дугом четири метра. Опасивање се није вршило око струка, већ око читавог тела (као опасивање цркава), почев од ногу, надесно према рамену и глави, затим око главе и поново према ногама. Свећа није смела да се везује у чвор; требало је само ставити један крај на други (између осталог, на покојнику се нису завезивали никакви чворови на одећи, нити су се закопчавала дугмад). У јужној Македонији, у Битољу и Охриду, уместо дугачке свеће употребљавана је свилена нит којом је покојник опасиван око струка. Овакво опасивање небојеним свиленим концем познато је и у зонама Крушева и Прилепа и може да одговара описаном опасивању дугачком свећом [4, 98—99]. Занимљив ритуал опасивања гроба откривен је недавно у северозападној Бугарској. Он се састоји у томе што трећег дана после сахране долазе на свеж гроб и опасују га ланеним концем. После опасивања конац спаљују (сведочанство Милене Бенковске. Архив Ин-та фолклора БАН, Софија, № 129). На руској територији за сада је познат само случај обмотавања избе прећом приликом помора стоке (село Новинки, Игодовск. општине Галичког среза бив. Костромске губ.; запис с почетка 20-их година XX века) [7, 152].

Природно, појављује се питање о старости обрета опасивања цркава, њиховог обилажења и опузавања, а такође и о његовим генетским изворштима. Не мали значај за решење овога питања имају материјали из других етничких зона савремене Славније.*

Веома су интересантне чињенице забележене у Белорусији у зони источног Пољесја. Још је 1906. године у краткој белешци „Памуорак“, што значи 'помор, епидемија', А. К. Сержпутовски саопштио да су се у селу Бољшој Рожан (б. Слуцког среза Минске губерније; данас Солигорског рејона Минске обл.) од страха пред колером и епидемијом, после приче путника о томе да је негде виђена Богородица како плаче и предсказује толико велики помор да неће имати ко „споживаць“ летину, сељаци сакупили и подвргли се тродневном „циры“ посту, тј. тродневном гладовању у коме су учествовали сви осим одојчади, а затим су, трећег дана поста, мушкарци отишли у шуму, одсекли тамо огроман бор, направили од њега крст од седам хвати и поставили га на видном месту. Истовремено су све жене и девојке припремиле прећу, основале и саткале платно, толико дугачко да се црква опојаса три пута. Опасавши цркву сматрали су да су принели жртву Богу. Осим тога, у виду заштитног средства искористили су „живу ватру“ [23, 76]. Четврт века касније А. К. Сержпутовски је, поновивши чињенице о опасивању цркве, накнадно известио да су у истом селу Бољ-

* Опузивање је постојало, такође, и на нашем тлу. Упор.: „Старо гробље Ричина, код Посушја, 'лиза се', тј. обилази на коленима читаво. У поштовању је јер, прича се, ту је некада била црква св. Руже и једном је код ње, за време мисе, погинуо од Турака сав народ који се ту затекао, заједно са свештеником — фратром. Кажу да људи по ноћи нерадо туда пролазе јер 'диже се пратар с пушком пошто му је миса остала недовршена, а миса не сми остат недовршена'". *О. Јерко*, Сүтои, вјерски живот и обичаји западне Херцеговине. — Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, св. 18, 1963.) За овај податак преводилац дугује захвалност Нећи Јошићу, сараднику Института за српскохрватски језик у Београду.

шој Рожан после опасивања цркве једноданским** платном то платно простирали на земљу а други његов крај подизали над земљом, образујући својеврсни платнени обруч. Кроз њега су пролазили сви сељани и протеривана је сва стока — „тогда пошасць (помор, епидемија) ужэ не можэ. Тут даць рады и хучыэй пуюйдэ да́лей шукаць, дэ́е ёй ле́пш“ [24, 270].

У описаним радњама опажа се, типично за кризне ситуације, „низање“ различитих ритуала у један линијски редослед ради придавања веће снаге и делотворности свим сакралним поступцима у целини. Блиска ситуација постоји у истом Пољесју приликом извршавања обреда заштите од суше или епидемија, у којима се за дозивање кише или заштиту животиња такође тка једноданско платно [28, 98; 8, 86—89]. Од обреда овога типа навешћемо само један, који је још крајем прошлога века М. Федоровски забележио у западној Белорусији (с. Шидловци Волковиског среза Гродњенске губерније). Тамо су се у пролеће, да град не би побио усева, у једној кући скупљале жене из целог села и за једну ноћ испредале прећу и ткале пешкир, који су потом односиле у католичку цркву и освећивале. Затим су из тог пешкира извлачиле све конце и намотавале их на коље око целог поља. Тада ће их, сматрале су сељанке, „Господь сохрани́т от градобития [33, 275]. Овај пример навео је Д. К. Зелењин у свом раду о једноданским пешкирима: њега је интересовало начин и време израде пешкира [9, 5]. За нас је посебно интересантна друга страна обреда, а управо — опасивање поља концем, што може да се упореди с опасивањем српског „топила“. За заштиту од града у српској традицији, у српским „бајаличким“ обредним песмама користи се чудотворан мотив пелена којима седмогодишња де-

** „Једноданско платно“ — платно које се изатка за дан и ноћ (руски: обыденное полотно). Упор. код нас: кошуља једноданка — кошуља која се уради за дан и ноћ. (Прим. прев.)

војка која је родила седморо деце прекрива поље и на тај начин га заштићује од града [29, 75—78]. Мада мотив пелена не одговара мотиву опасивања, у оба случаја, ипак, присуствује ткање као сакрална радња и њен производ: платно, пешкир или пелена — као сакрални предмети који штите од града.

Обред опасивања црква код источних Словена ограничава се, по постојећим подацима, на зону Пољесја (северног Пољесја) и територије које га окружују. Запис о локалном обреду код Мордвина, који је Д. К. Зеленин открио и објавио у „Новгородским Епархијалним Ведомостима“ за 1887. годину (Но 14, с. 734) указује, рекло би се, на широку распрострањеност обреда и на његово битисање ван источнословенског етноса. Међутим, изгледа да је у праву Д. К. Зеленин кад сматра да су лукојановски Мордвини примили тај ритуал од каснијих суседа, од Белоруса-досељеника. Овај обред је постао календарски. Он се вршио у ноћи на Успење Богородице (15/28. VIII) од стране жена које су се скупљале у једној унапред одређеној кући. У ту кућу су доносиле платна, колико је која могла, и спајале га у један дугачак комад, а после њиме у глуво доба ноћи обмотавале цркву у два-три реда. Исте ноћи жене су цркви жртвовале пешкире и мараме [9, 5]. Као што се види, у датом случају није реч о „једноданском“ ткању, већ просто о опасивању цркве које се, као и у Србији, врши у глуво доба ноћи. Циљеви овог опасивања нису, међутим, наведени.

У лето 1983. године у Пољеској експедицији у селу Комаровичи (Петровск. р-н, Гомељск. обл.) забележен је текст који објашњава шта су чинили када бабица („бабка“) роди дете. Познато је да бабица треба да буде „чиста“, ослобођена периоде. У случају да она ипак роди (упор. руску пословицу „И на старуху бывает проруха“), ткано је уско једноданско платно и њиме се опасивала црква да „грешно“ дете не би допало нечистој сили. Наводимо текст: „Бувáе так, шо пуйде ў ба́бы да по́сле рóдит ребѐнка. Чóрт сказа́ў

<Богу>: „Да́йте мне таго́ ребѣнка, шо деўка ро́дитъ“. А Бог сказаў: „Деўки ашыбаюца ча́сто. Дам тябе́ таго́, шо ба́ба ро́дитъ“. Як ана́ ро́дитъ, дак саберу́ца, напруду́ть, наснуо́уть, натку́ь в адін де́нь. Да цѣркаў ма́луоу абвѣжу́ть, шоб той рабе́нок не напа́ў нячи́стоу сі́ле“ (запис О. В. Белове).

Текст представља занимљиву контаминацију минијатурне легенде, изражене у дијалогу Бога с Ђаволом, с описом конкретног обреда условљеног рођењем необичног и „опасног“ детета. Управо та повезаност обреда с моментом рођења указује на древну дубинску семантику обреда који нас занима, тим пре што се она открива у већини горе описаних српских обреда опасивања цркве, у којима радњу обављају неплодне жене.

Опасивање цркве, судећи по изложеном материјалу, треба на магичан начин да изазове рађање, плодност жене, или, ако се дете већ појавило, да му обезбеди повољан, правилан развој. Овај последњи детаљ основног система појављује се у пољеској варијанти, забележеној у селу Комаровичи. Међутим, општу семантику обреда опасивања треба тражити у семантици и симболици самога појаса. Кратким излагањем овога питања, које захтева шире и посебно истраживање, ми ћемо и завршити наше белешке.

Појас је у средњовековној европској традицији, заједно са плаштом, мачем, особеном обућом и неким иним предметима био атрибут ритера. У Душановом Законику (донет 21. V 1349. у § 48 каже се „када умре властелин, добри коњ и оружје да се даје цару, а „свиту“ велику (плашт) и златни појас да има син његов“ [10, 174]. Појас је био симбол више власти и симбол вазалног достојанства које прелази с оца на сина*. Појас је, пре свега, био симбол снаге, у примени на мушку особу, и симбол девичанства или супружанске верности, симбол чистоте, у примени на женску особу.

* Правни обичај забележен у „Законику“ био је познат код руских сељака почетком XX века. О овоме види ниже сведочанство И. В. Костоловског.

У словенској и, шире, европској традицији појас је изражавао симболичке функције или учвршћивао симболичка дејства:

а) Ступање детета у живот. При том се опасивање, слично ритуалном шишању, пропраћало низом ритуалних радњи;

б) Утврђивање брачних односа и обавеза, т.ј. ступање девојке у брачну везу. При том је развезивање невестиног појаса од стране младожење у свадбеном обреду означавало потчињавање невесте младожењи. Женски појас је постајао симбол верности, честитости и женске стидљивости;

в) Закључавање, затварање било чега у одређеним границама, привезивање било чега (било кога) за одређене меће. При том се у порођајном обреду приликом порођаја женски појас обавезно развезивао и скидао. У божићном обреду, у кругу који је образован појасом, храњене су кокошке, да би се одржавале куће и сл;

г) Оплођавање, сексуалну снагу, рођење. При том посебну улогу игра мушки (мужевљев) појас, који у свадбеним и другим обредима по народним представама изазива рађање дечака;

д) Способност заштите од нечисте силе. При том се појас сматра сасвим делотворним средством против вештица, чуме, колере и других невоља.

У вези са последњом магичном функцијом појаса интересантно је навести један пример из источне Србије (Бољевачки срез), који одговара горе наведеном материјалу. Да би се заштитили од колере, сви житељи једне куће скидали су са себе појасе, правили од њих један дугачак појас и опасивали њим своју кућу. А да би заштитили читаво село, два близанца су упрезала у плуг два црна вола и орала бразду око целог села [6, 239—240]. Као што се види, обред опасивања у циљу заштите веома је близак обреду об-оравања [8, 86—89] и може чак да се врши истовремено са једним истим циљем.

Многобројни су не само примери развезивања појаса породиље приликом порођаја, него и упо-

требе појаса фратра, „појаса св. Антуна“ (код Хрвата), затим, као што је већ указивано, мужевљевог појаса, појаса у коме се жена венчала и, на крају, појаса којим је била обављена магична радња ослобађања жабе од змије. По представама житеља с. Оток (Славонија), ако неко угледа змију која је ухватила жабу, он мора брзо да скине појас и баци га на змију и жабу. Змија ће одмах ослободити жабу. Затим појас треба одложити и сачувати за тежак порођај. Приликом тешког порођаја тај појас треба обесити на породиљу и она ће се ослободити плода исто онолико брзо као што је змија својевремено ослободила жабу [34, 15]. У иним традицијама уобичајено је да се жаба од змије ослобађа штапом и тај штап код Срба помаже приликом тељења рогате марве, а код Полешука, уопште Источних Словена и Пољака, приликом одгона градоносног облака.

На крају, познати су примери из старе литературе, кад су се појасом који је лежао на Гробу Господњем опасивали монаси (вероватно непосредно по нагом телу) и носили га, не скидајући, на бедрима. О таквом случају се, нарочито, говори у писму св. Саве Српског игуману Спиридону [24а, 231]. Појасом од лике опасаним „по голе плъти“, лечили су се од мушке немоћи (српски списак XV в.) [21, 213]. Староруска „Два правила монасима“ прописивала су монаху који легне да спава распасан осам клањања у својству епитимије (Устюжская кормчая XIII в.) [25, 34].

О значењу појаса у животу руског сељака писао је још почетком нашег века И. В. Костоловски: „Ретко се међу сељацима Јарославске губерније, па и уопште у Русији, може видети да неко иде без појаса. „Без поја са ходитъ грех“, каже народ. Опасују се мушкарци поврх кошуље, опасују се и жене. Појас се сматра посвећеним предметом, пошто се он, по речима сељака, даје свакоме приликом крштења. Сеоска деца трче по селу само у кошуљама, али обавезно са појасом. Посебно се неприличном сматра молитва Богу без појаса, ручање без појаса, спавање без појаса...

По веровању сељака, опасаног човека баво се боји; опасаног и „шишко“ (лесник) у шуми неће одвући [13, 48—49].

Дубинска снага појаса закључује се у снази, пре свега у снази рабајућој, детородној. Као појединачно испољавање ове снаге појављује се 'мушка снага', 'снага рабајућа', а као социјално испољавање овог смисла — 'снага власти', 'снага старешинства' (у породици, заједници, феуду итд.). У односу према женском појасу и женском полу реч је опет о 'снази' и о способности рабања деце, која по народним представама мора да се условљава претходећом чистотом девичанства и честитошћу брачних односа. Појас може да буде снага супротстављена нечистој сили и болестима. У Пољесју на Житомирштини сматрају да вештице могу да се лове освећеним појасом. Али словенски фолклор познаје примере кад су се појасом користили и представници натприродног света — виле и слична бића.

Наведене семиотичке и ритуално-семантичке везе појаса са снагом испољавају се и на језичком нивоу. Тако је словенски корен* *dęg*-сродан корену* *d'og*-. У корену се опажа стари превој *e/o* с назалним обележјем. Словенско руск. диал. дюжий (где је *ж* из *г*, а *у* из назалног *о*) означава, као што је познато, 'јак, моћан, чврст'. Исти скуп значења карактеристичан је и за руск. диал. псковск. дяглый 'снажан, моћан, чврст' и за псков. диал. дяг 'бујна вегетација', док је псков. дягло — 'млечац, рибља семена жлезда'. У Словенији је пак *dęga* 'врста појаса, ремен', а ово исто значење може да се сретне и у Мозирском Пољесју (с. Корма, Лельчицк. р-н), где је дяга 'ремен, појас', али чешће у Припјатском Пољесју — 'трака лике (липове, брестове, врбове)', 'пруће за котарицу', 'трака поцепане одеће'. С појавом нових типова ремена (не од лике) назив дяга уступио је своје место лексемама *пáсок*, *пóйас*, *попруга*, *ремјњ*, али се потпуно сачувао за трачице лике, од којих су се у народу још у блиској прошлости правили појасеви у виду ремења. Словенски је пак језик са-

чувао древно значење утврђено у староруском Свјатослављевом Изборнику из 1073 г, где се на 56-ом листу за реч ТЕРЪСХОМЪ налази глоса „ремньмь, джгъдь“ [17, 14—15]. Сакрално значење *dega! dega! dega!* код Кашуба у смислу 'сила! сила! сила!' постоји до данас у обреду бијења девојака од стране младића на други дан Ускрса, а младића од стране девојака трећег дана Ускрса. Код истих Кашуба *degovac* означава обављати то обредно бијење, а *zdegovac'* „оплодити, затруднети“, о чему сам подробније писао у 15-ој свесци тартуских „Трудов по знаковым системам“ [26, 59—61].

ЛИТЕРАТУРА

¹ Вечное солнце. Русская социальная утопия и научная фантастика (вторая половина XIX — начало XX века). Составитель и комментатор С. Калмыков. М, 1979.

² Гласник Етнографског музеја у Београду (скр. ГЕМБ) т. VII. Београд, 1932 (текст П. Ж. Петровића „Опасивање пркава“ с. 110—112).

³ ГЕМБ, т. VIII, Београд, 1933 (забелешке Т. Р. Борбевића Б. М. Николића, И. И. Поповић, Б. Живагчевића, М. С. Влаховића, с. 91—93).

⁴ ГЕМБ, т. IX, Београд, 1934 (текст Б. Б. Русића, с. 95—99).

⁵ Горький М. Полное собрание сочинений. М, 1972, т. 15.

⁶ Грбић С. М. Српски народни обичаји из среза Бolečаког. Београд, 1909, СЕЗб. XIV.

⁷ Журавлев А. Ф. Восточнославянская обрядовая скотоводческая лексика и фразеология в этнолингвистическом аспекте. (Магистарски рад) М, 1982.

⁸ Журавлев А. Ф. Охранительные обряды, связанные с падежом скота, и их географическое распространение. — У књ.: Славянский фольклор. М, 1987.

⁹ Зеленин Д. К. „Обыденные“ полотенца и обыденные храмы (Русские народные обычаи). — Живая старина, Спб, 1911, св. 1.

¹⁰ Ковачевић Јован. Средњовековна пошња балканских Словена. Београд, 1953.

¹¹ Комарович В. Л. Китежская легенда. Опыт изучения местных легенд. М, 1936.

¹² Короленко В. Г. Собрание сочинений. ГИХЛ. М., 1954, т. 3.

¹³ Костоловский И. В. К поверьям о поясе крестьян Ярославской губернии. — Этнографическое обозрение. М., 1909, бр. 1.

¹⁴ Мельников П. И. (А. Печерский). В лесах. ГИХЛ. М., 1956, т. I—II.

¹⁵ Милосављевић С. М. Обичаји српског народа из среза Хомољског. Београд, 1913, СЕЗБ XV.

¹⁶ Мишлов С. Г. Под шум дубов. Брелин, б/г.

¹⁷ Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. Київ, 1980.

¹⁸ Пришвин М. Собрание сочинений. ГИХЛ. М. -Л., 1931, т. III.

¹⁹ Пришвин М. Путь к слову. М., 1984.

²⁰ Радојичић Б. Сп. Световна похвала кнезу Лазару и косовским јунацима. — Јужнословенски филолог. Београд, 1953/54, књ. XX.

²¹ Радојичић Б. Сп. Развојни лук старе српске књижевности. Текстови и коментар. (Нови Сад, 1962).

²² Саскевич Н. А. Легенда о каменном кресте. — књ.: Полесье и этногенез славян. М., 1983, с. 145—147.

²³ Сержпуговский А. К. Памуорак. — Живая Старина, Спб. 1906, в. 4.

²⁴ Сержпугоўскі А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-паляшучоў. Минск, 1930.

^{24a} Ситнији списи Буре Даничића. III. Описи ћирилических рукописа и издања текстова. Београд 1975.

²⁵ Смирнов С. Древнерусский духовник. Ч. II Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины. У серији: ЧТЕНИЯ ИОИДР. М., 1913, књ. 3.

²⁶ Толстой Н. И. Из „грамматики“ славянских обрядов. — Труды по знаковым системам, XV. Тарту, 1982, с. 57—71.

²⁷ Толстой Н. И. Уз проблем словенских лексичких изоглоса. Српскохрватска лексика у општесловенском оквиру. — У књ.: Научни састанак слависта у Вукове дане. Београд, 1977, 6, св. I.

²⁸ Толстые Н. И. и С. М. Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье. — У књ.: Славянский и балканский фольклор. М., 1978.

²⁹ Толстые Н. И. и С. М. Заметки по славянскому язычеству. 5. Защита от града в Драгачеве и других сербских зонах. — У књ.: Славянский и балканский фольклор. М., 1981.

³⁰ Трубицына Г. И. Нить и её обрядовые функции. — У књ.: Полесье и этногенез славян. М., 1983, с. 113—114.

³¹ Филиповић М. С. Различита етнолошка грађа. Београд, 1967, СЕЗБ LXXX.

³² Daničić Đ. Poslanica sv. Save arhiepiskopa srpsko-ga iz Jerusalima u Studenicu igumanu Spiridonu. — Starine. Zagreb, 1872, knj. 4.

³³ *Fedorowski M.* Lud bialoruski na Rusi litewskiej. Krakow, 1897, t. I.

³⁴ *Filipović M. S.* Prilozi etnološkom poznavanju Severoistočne Bosne, Sarajevo, 1969.

³⁵ *Stojković M.* Pojas. — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Zagreb, 1934, knj. XXIX. sv. 2.

Р. С. Двама мојим пријатељима-филолозима захвалио сам за непроцењиву помоћ у тешком послу набављања литературе — Андреју Вигалевићу Тарасјеву (Београд) и Ирини Родионовни Килачицкој (Москва).

*Са руског превела
Људмила Јоксимовић*

Песничка обзорја

ПОРОДИЦА БИСТРИХ ПОТОКА

ПОРОДИЦА БИСТРИХ ПОТОКА

У селу Брезовици
где нема баш много бреза
под заштитом шумског кнеза и дивље
слепа

на брегу усред шуме
подалеко од људског ока
борави чувена Породица Бистрих Потока
Божидар и Браила с децом
Истом, Ајом и Суном
сви пелцовани пчелињом жаоком и птичјим
кљуном.

Дошли из Новог Сада
у вајат липовог лада
У стару цркву тишине у кућицу на брегу
да гаје своју љубав, своју децу и стада
животиња и птица што се у њима легу.

Присни подједнако с лептиром и са змијом
воде разговор са светом у окриљу самоће
Баве се повртарством, сточарством, поезијом
једу црни хлеб и бели смок и беру шумско воће.

Најближе комшије су им извори и дрвеће
најдраже књиге — биљке и птице и камење у
реци
Миришу на крављу балегу и на планинско цвеће
раде тешке послове ко и сви земљоделци.

Путују ауто-стопом ко неки тинејџери
дворе све чешће госте које им Бог доводи
Приребују изложбе и књижевне вечери
и славе чистоту росе и живот у Природи.

Свесни да су пронашли кључ свог универзума
спокојно беру печурке и звезде за вечеру
Сваки њихов дан у срцу рудничких шума
вреди више по цео месец у неком небодеру.

У ово безглаво доба
кад се човек претворио у роба
своје похлепе у робота
без духа и слободе
а земља губи моћ гравидности и гравитације
Они се лишавају свих лагодности
и лажи цивилизације
рад чистог шумског ваздуха и бистре изворске
воде.

Нису их дозвали овде гласови завичајни
већ неки други гласови
од песме лишћа тиши
Траже траву *расковник*
што откључава ризнице тајни
Лете голи по шуми и купају се на киши
Уче немумшти језик и састављају речник
који не може да схвати ни један кратковечник.

Ако некад скренете
с главног ибарског друма
и угледате наге људе и децу
међу зеленим дверима
знајте да нисте стигли на небо

већ у Брезовицу
у душу рудничких шума
То су Божидар и Браила Мандић са сином и
ћерима!

Добрица Ерић

(1989)

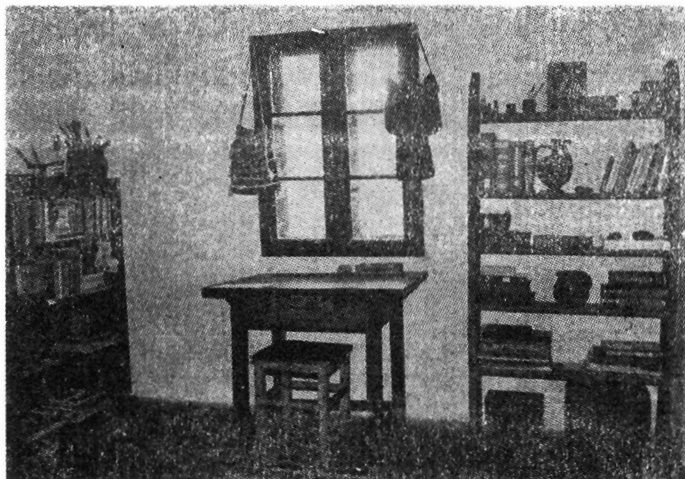
КУЋА ЗАЈЕДНИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА

Када смо се Браила и ја пре дванаест година доселили у Брезовицу, мало место под планином Рудник, настојали смо да правилно распоредимо значење просторија. Стара кућа, сазидана 1905. године од блата и дрвених гредица, поседовала је три просторије. Једну дугачку осам и ши року четири метра и две упола мање. Велику собу смо користили за позоришне представе и постављање предмета од природних материјала; соба окренута западу служила је за полице са књигама, а источна као кухиња. Тако је стара „чатмара“ са оштрим кровом и бело окреченим зидовима имала: Галерију, Библиотеку и Кухињу. Развијали смо намере да Браила (док кува) и ја (док пишем) будемо једно другом ближи.

Годинама смо тако живели.

Ветрови су обавијали наш дом и разносили јесење лишће попадало по тлу.

Ја сам писао и читао, а из кухиње се ширио опојни мирис хране. Из народне филозофије познато је да карактерне црте супружника који дуго живе заједно прелазе с мужа на жену и обрнуто. Слично се десило и са нашим кућним опредељењем. Браила је почела да пише, а ја да се бакћем око ручкова и хране. Спајали смо различите особине човека и природе, мушко и женско. Подељено и исецкано људско биће поставили смо на предметну даску уједињених односа. Спајали смо топле и хладне материјале, тврдо и меко, светле и тамне елементе. Настојали смо да, бар, делимично допремо до трећег ступња љубави у

Кућна библиотека Породице бистрих потока

којем потврдност следи кроз радно задовољство. Људи су најсретнији кад нешто заједнички раде. Заједно смо хватали ритмове, слике и трајање поетских линија, уобличавали смо најобичније тренутке нашег живота кроз писање. Заједништво у сби садржи снажну потребу за једноставношћу. Плодови наших уметничких опредељења су тако једноставни, да је сваком детету могуће тако нешто да направи или напише. Схватили смо да текстови сами себе пишу. Свако у себи поседује зрно стваралаштва, потребно га је само пронаћи и покренути. Уметност писања дубоко је у нама. Речи треба оживети, као што је Учитељ из Назарета чинио са мртвим људима.

Свак поседује своју песму, каже један стари стих из индијске књижевности.

Гледајући како се сунчеви зраци преливају по месецу и тамној ноћи, схватили смо значај неговања разједињеног бића природе и човека. Настојимо да кроз сопствено двојство сачинимо укус књиге и справљеног обеда. Тањире испуња-

вамо речима, а књиге слашћу и горчином животних искустава, дајући мали допринос досегнућу људских полова у Једно. Значење и проширеност свести развијамо у духу мушке и женске поезије, негујемо женску пробуђеност и патријархалну нежност под истим кровом.

Божидар Мандић

1. Песме

ХРАМ

Хлад јасике
чији листови
бриде на јуни
означила сам
као храм
за усамљено размишљање

НЕ МОГУ ДА ПИШЕМ

Хтела бих да пишем
али не могу
јер ме
надражујеш
пољупцима близу сиса

МОЈА ДРУГА ПЕСМА

Између кажипрста и палца
провлачим белу вунену масу
од ошишаних комшијских оваца

Десном руком уврћем
дугачке нити
повећавајући кунолу вретена

Ово је моја друга песма

Прву сам написала
о жутом маслачку
једног јутра прве године брака

ИСПУЊЕН ДАН

Задовољна сам
кад мужа
влажно пољубим
нацепам дрва
поједем јабуку
сочну као
окупано, необрисано тело
напишем две песме
и са намерама испуним дан

НОВЕМБАРСКА СТВАРНОСТ

Пао је велики снег
и стегао
јак мраз

Сутра ујутру белину је
прекрило
опало лишће

Ветар их преокреће
и закључује: Смрт!

Зубато сунце им је звонар

Браила Мандић

2.

ДОРУЧАК

Црни хлеб, кајмак у здели
и сир
Дрвена кашика, медитација
и мир

ХЛЕБ

Сви су отишли на спавање.
Ноћ се пресијава у стакленој тишини ноћи.
Пролећна свежина обавија дом.

Остао сам да испечем хлеб
и покушам да напишем текст о свето-просијачењу,
о равноправности у биљном свету.
Ватра је јака,
церове цепанице осветљавају ноћ.
И брзо осећам како се мирис црног брашна шири
по кухињи.
Кухиња је срце куће.
Отварам рерну и вадим четвртасту тепсију,
осећам пламен на врховима прстију.
Из стола вадим фротирну крпу и завијам га у њу.
Кроз њену влажност испарава се
препечено тесто.
Ту ће преноћити.
Ту ће на старој комоди сањати и кроз речи
спајати небеса.
Шетам по соби, текст у мени не сазрева.
Оставићу га за сутра.
Шума је ту.
Појешћу једно парче колача с маком
и одлазим на спавање.
У селу нестају знања о печуркама
и народној медицини,
изгледа да је и киша почела да пада.

ПЛАШТЕЊЕ

Траву смо
као и обично
косили у јуну

Кишно лето
спречавало је да се сено
покупи одмах

Седам дана је
падала киша
— ми смо чекали

Пласке су се залепиле
за земљу
и попримиле мирис
осушене рибе

Сено је почело да црни
осми дан синуло је сунце

Журили смо
и пластили са белим
шеширима
избегавајући директне зраке.

ЛИВАДА

Трчим
по покошеним ливадама лета

Мисли сам оставио за зиму

У руци чаробни штапић
од љеске
о рамену торбица
у потрази за биљем

Сунчана мајка
расипа златне звуре
у смеру (наизглед) ветра

Пласт сена
као Вавилонска кула.

САКУПЉАЊЕ ГРАНА

Почело је.

Почели смо породично сакупљање дрва
за зиму.

Идемо по шуми, претражујемо пасторалне слике и
гране везујемо у снопове.

До сада, десетак година,
нисмо посекли ни једно дрво ради огрева.
Купимо гране и отпала стабла јер то је
божији закон.

Грана има много.

Леже на влажној земљи и труле у неписменом
битисању.

Велике гране пребацујем преко рамена и вучем
кући.

Опустеле и отрамбешене вуку се по прабини
ушкрабавајући
линије *Поетског реализма*.

Деца носе снопове са сүварцима
и бацају на пањ.

Њих одмах сецкамо и ређамо
уз наследне особине. Тако је радио и мој
отац.

Сваки дан по једна грана и биће довољно.
Сакупљање траје дуго, док сазрева музика
и шум сүвог лишћа,
док се време у течном стању не претвори у
непокрет и снег.

Божидар Мандић

3. Песме за децу

ПЛАСТ

Пласт сена
сам
као стена

Одолева мислима
и
хладноћи

Сам на планини
живи
са ветровима у множини.

ПРИРОДНИ САТ

Колико је сати?
Не знам
Немам сат
Погледај у срце!
Шта
зар срце има сат?

Свако срце у себи носи
природни сат
Зар не чујеш како куца?

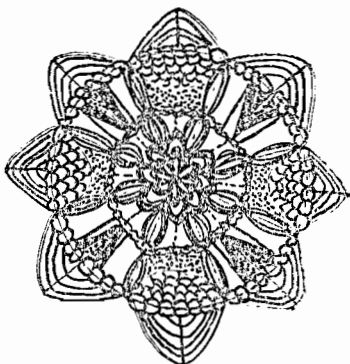
ШТА МРАВИ МИСЛЕ О НАМА

Шта мрави помисле
о нама
кад их отерамо са стола
препуног непотребних мрвица
Кад им мравињак
прелијемо врелом водом
Кад их на патосу
или триви
без икаквог разлога згазимо
и наставимо
као да се ништа није десило.

ДЕЧЈА ПЕСМА

Да би се написала дечја
песма
потребно је устајати рано
Да би се устајало рано
потребан је добар сан
Да бисмо имали добар сан
потребно је да посматрамо
отворено небо
да бројимо звезде
и знамо нацртати ветар
Да бисмо то могли да урадимо
потребно је:
много да трчимо
да будемо радознали
да будемо мало луцкасти
да волимо живот и смрт
да ослушкујемо како трава расте.

Божидар и Браила Мандић

4. Лирска проза

ИЗМЕБУ ЧОВЕКА И БОГА

Одавно поред наше куће није прошао ниједан човек, једино тишина и врлине дана остављају трагове на влажној земљи. Прође понека *дева* али их ретко виђамо, назиру се само светличаве дуге које остају за њима.

Небо је течно. Бели облаци, као бели глечери, прекривају подневну присност. Ношени ваздушним струјама плове према тачкама прецизне извесности. Повремено се заустављају и задржавају у обрисима човечијег лика. Јасно се виде нос, наусница, обрве, чело и густа коса небеског старца. Огрнут у лебдећи плашт делује свемоћно. Црте лица су му живе и веселе. Зраче дуготрајним знањима. Виолетни покривач Божијег лика се покреће, наставља да лети као камење египатских пирамида и мења правац. Зраци сунца се, сада ослобођени, комотно расипају.

Док посматрам особине неба, са ивице шуме провлаче се гласови, људски гласови завијени у чекање и преломљену несигурност.

*

Успели смо да савладамо страх и не убијемо змију поскока која се пењала уз зид штале. Прилепљена уз неомалтерисани зид пузила је као невиној течности у набреклим вименима. Белина лета и зраци сунца извели су је у шетњу, у потрагу за рајским напитком. Познали смо је по црвеним флекама изнад главе и оштром погледу кад смо јој пришли. Отровне змије се не плаше човека. Осећају се надмоћно.

Мој пријатељ, бивши боксер, са набреклим мишицама истренираног напора зграбио је виле и замахнуо. Желео је да је убије, да отклони опасност. Узбуђен и набијен пригушеним страхом, промашио је! Рекао сам да је пустимо и поскок је нестао у таванском мирису сена. Запалили смо крпе и дим усмерили као шпилњи испод крова. Загушљива линија нагнала је змију на бег са друге стране. Брзином бувиног скока појавила се и, вијугајући, скочила на земљу. Нестала је у јунској трави.

Због чега се змије толико плаше дима: још их подсећа на паклене мучке и ватру кроз коју су морале проћи пошто су сагрешиле према Боговима и Човеку.

*

Понекад у тишини између човека и Бога плачем. Опуштам нагомилане болове и патњу. Сузе клизе низ образе. Кроз мене јези давнина. Као нека сива продуженост, ја сам човек без корена. Пристоји ми ван-историја и сиромаштво. Мајка ми је била *сиромашна*, радница, спремачница. Радила је у предузећу и спремала туђе станове. Њени родитељи су били *сиромашни*: баба назаренка; деда џамбас коњима и надрилекар — лечио је пијавицом. Обоје су нестали у равничарској најезди фашизма са севера.

Мој отац је био *сиромашан*, из брдске магле Овчарско-Кабларске клисуре деда га је са дванаест година послао у свет. Тада је то било нормално. Лутајући, пронашао га је јеврејски трговац, Павле Мозер. Код њега је изучио трговину винима и стекао љубазност за пултом. Касније је био трговачки путник. Погинуо је врло млад у једном хотелу у Шапцу. Његов отац, такође, је био *сиромашан*. Тесао је балване и радио на земљи. У селу је био најсиромашнији и најстрожи, био је одан краљу и јео коприве и зеље да би преживео.

*

Вечерали смо сасвим обично. Ми смо обични људи. Ухватили смо се за руке и *захвалили храни*. То поподне садили смо бели лук и мислили на вијугави напор човека пре рођења. Умор се таложио у рукама, ногама и средишњим мишићима тела. Кичма се завијала и исправљала.

Тада су поред наше куће прошла два човека.

Тада је пао један лист са дрвета.

Тада је једна бубамара слетела на моју руку. Неколико шљива, јабука и кришка сира испунили су предсански простор желуца. Ветар разноси мисли, под плахтом чврстог сна ребају се догађаји из претходног живота. Сlike и септембар. Веверице су почеле сакупљање ораха и лешника. Могу се видети у сваком правцу природе, како божанским скоковима односе коштуњаво воће према јазбини зиме.

А онда смо се ослонили о небо.

Сели смо у плетене столице од врбовог прућа и посматрали . . .

*

Браила и Божидар раде у башти

Ако нас неко тражи, предвече смо у башти. Заливамо жедне биљке: карфиол, келј, салату, ротквице, краставце и плевимо траву која надлази у таласима. Ја доносим воду у ведру с потока и свелу траву односим на Ђубре; жена пази да, лончићем, равномерно расподели безбојну течност. Док се улива у сажежену земљу вода се испарава — диже се мали облак прашине до првих листова. Суша је. Најтеже је биљкама, човек ће се већ некако снаћи. Јули је. На појединим местима земља се толико осушила да пуца. Гледам у болне пукотине, које попут вагина очекују небески млаз.

*

Сада је месец тачно изнад моје главе. Преполовљен је на два дела као хришћански хлеб пред обед. Један део се види, други је прекривен ноћном тамом. Месец окружује млечно-плавичасти круг ореола који се растаче према

Дом породице Мандић

ширини неба. То значи да ће сутра бити облачно или да ће, по старој народној слутњи, падати киша.

Пас лаје на удаљене тачке ноћи.

Шума Мрак.

Његов громки лавез пара разређени ваздух и одјекује као у некој људској причи. Он завија као човек. У одјеку гласови се умножавају. Узајамност појединачног и чопора. Звучи круже по црним угловима ноћи, тек толико да се осети блага језа. Површином коже се прострло узбуђење. Нагло се отварају врата на дрвеној кући.

Је ли то ветар?

Можда магијски светови?

Или невидљиве силе мрака које нас често изненаде, уплаше, одузму дах...

Божидар Мандић

ПОХВАЛЕ ПОРОДИЦИ БИСТРИХ ПОТОКА

Породица бистрих потока сматра да су човеку потребне само три ствари: хлеб, здравље и нада.

(*Драган Јовановић*)

... Живот земље на умору може још једино да се одржава у опнама здравих ћелија каква је *Породица бистрих потока*.

(*Чедомир Вељачић*)

Свет унутар и око усамљених кућа на обронцима Рудника није метафора, средство за исказивање, већ је сама песма средство за примање и успостављање равнотеже са околином.

(*Тибор Варади*)

Божидар Мандић је поштен и искрен песник који, напросто, убира стихове из околине која га окружује, а која није на дохват руке сваком од нас: ливаде, брда, падине, шуме, сено пред кишу, мирис помуженог млека, природну ватру, гнездо птице...

(*Ненад Грујичић*)

Божидар Мандић је осетио „зов земље“, и стога, напустивши град, отишао да живи у природи.

(*Никола Бертолино*)

У старој напуштеној кући под планином Рудинк, у Шумадији, у малом месту Брезовици, Божидар и Браила, отискују се према новим искушењима. Упознају чаробни свет природе и настоје остварити нови „отворени људски центар“, одговорну тачку планете.

(*Слободан Миловановић*)

Часови предаха: увек заједно са децом

Мандић нас упућује да истанчавањем запажања свет не мора изгледати све гори, већ све лепши. Али, уз услов да се запажања окрену природи.

(*Душан Пајин*)

Божидар Мандић је поезија која хода.

(*Јелена Ленголд*)

Пре десет година, сто километара јужно од Београда, удомила се задруга *Породица бистрих потока*. Вративши се природи, проживљавајући разне процесе и промене — задруга је сада остала само на породици Мандић. Породица се бави животом и уметношћу.

(*Добрица Камперелић*)

ЖИВОТОПИС ПОРОДИЦЕ БИСТРИХ ПОТОКА

У шумама и осами, на обронцима планине Рудник, живи *Породица Бистрих Потока*. Њени чланови: Божидар (1952), Браила (1954), Иста (1977), Аја (1978) и Сун (1980), мало су сазвежђе земаљског веровања и покушаја да се у оквиру породичног живљења сачува људски лик. У почетку, три године, живели су у задружним облицима. Сада живе сами, а дом им је отворен за пријатеље и све добронамернике. У засеоку Брезовици — окружени шумом, свежим ваздухом и бистрим планинским потоцима покушавају да одрже и развију свест према земљи и природи. У Брезовицу су се доселили 1977, почетком лета. Поред свакодневних послова које обављају у окриљу свога дома, баве се писањем и ликовним стваралаштвом. Главно опредељење његовог живота испуњавају РАД и ИГРА.

До сада су објавили следеће књиге: *Речи из шуме*, 1982 — *Анонимни поглед*, 1983 — *Обично пре подне*, 1985 — *Док испарава јутро*, 1986 — *Породица бистрих потока*, 1989 — *На чијој си страни*, 1989 — *Тајна наукове мреже*, 1989.

Имали су четири самосталне изложбе:

„Из шуме“, 1980

„Симболи и облици око куће“, 1983

„Линије и боје“, 1985

„Обнављање“, 1989

Приредио
Добрица Ерић

Овај број часописа „Расковник“
украшен је вињетама
Браиле и Божидара Мандића.

Одзиви

УСМЕНО НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО У СВЕДОЧЕЊИМА, САГЛЕДАВАЊИМА, ТУМАЧЕЊИМА (VI)

Година 1989. посвећена углавном обележавању шесте годишњице косовске битке представљала је, једно-времено, и годину када су привремено застали прикази у „Расковнику“, белешке и сучељавања са новим књигама које се тематиком тичу или дотичу усмене народне књижевности. И година 1988. и година 1989. биле су богате књигама какве нас интересују, а захваљујући чудној, али уобичајеној политици наших издавача, некоје књиге које носе ознаку да су објављене у 1987. години — појавиле су се у књижарама и рукама читалаца тек 1988. године. Нажалост, ова чињеница је редовна годишња појава. Међутим, то не значи да дела овако означена, а потом предата читаоцима — не треба читати, нити се на њих освртати.

Марко Терсеглав: Људско песништво, ед. Литерарни лексикон, књига 32, Љубљана, Државна zaloжба Словеније, 1987, стр. 171 + (1).

У оквиру већ афирмисане едиције „Литерарни лексикон“ која готово петнаест година (од 1978.) тежи да представи историју и теорију опште књижевности, као и историју и књижевно-теоријску мисао југословенских народа. — објављена је и занимљива књига о тзв. народној књижевности.

Видно ограничен профилем едиције, Марко Терсеглав је покушао у четири велика поглавља, на маломе броју страна, да постави и разреши битна питања не то-

лико историје, колико теорије усмене народне књижевности.

У првоме поглављу аутор расправља о појму „људско песништво“, од античкога доба до данас. Поред овога појма Терсеглав анализира и друге термине којима се у пракси именује и одређује народна књижевност: „људска књижевност“, „народно песништво“, „фолклорно песништво“. Терсеглав анализира и појмове „устно“ (усмено) песништво, „примитивно песништво“, „анонимно песништво“, „традиционално песништво“. Сматра да је појам „усмено песништво“ најближи научној истини, али се ипак приклања термину „људско песништво“ (народна поезија) као најраспрострањенијем у европској и југословенској фолклористици, те у европској и југословенској књижевној историји и теорији.

У другоме поглављу реч је о спољашњим одликама усменог народног песништва. У томе поглављу Терсеглав успешно разматра и однос између усмене и писане књижевности. Посебно треба нагласити да Терсеглав, с много разлога, указује на чињеницу да се народне песме певају, односно да оне нису само текст, запис, нити се на тако што могу некажњено свести. Подвлачи, дакле, неопходност сложеног приступа проучавању и тумачењу усменог песништва, јер реч и јесте о синкретичкој стваралачкој појави.

У трећем поглављу Марко Терсеглав разматра проблем систематизације и класификације усменог народног песништва. Врши поделу на: епiku, еписко-лирско песништво и лирику. Пажњу задржава на српскохрватској епизици, потом на баладама и романсама, а у оквирима лирике на љубавним, обредним, религиозним (верским) и шаљивим песмама. Аутор се у овоме делу књиге посебно задржао на односу еписких народних песама и историје, као и на тзв. хомерском питању, на проблему настајања великих епова као што су *Илијада*, *Одисеја*, *Песма о Нибелунзима*, *Беовулф*, *Калевала*.

Четврто поглавље је понајвише везано за словеначке фолклорне и духовне просторе. Ту је реч о сакупљању усмених народних песама на словеначком тлу, о словеначком народном песништву, о песничком језику, о стиху и строфи усменог песништва, о естетској улози народног песништва. Поглавље закључује одељак о утицају усмене народне поезије на словеначко песништво.

Књига Марка Терсеглава *Људско песништво* разматра и, често, на нов начин поставља и осветљава многе проблеме усменог народног песништва. За шири круг југословенских (и других) читалаца најзанимљивија су прва два поглавља, док ће пажњу шире читалачке публике у Словенији свакако привући четврто поглавље

књиге. Може се говорити и о недостацима књиге. То овде нећу чинити из једноставног разлога, што верујем да би те примедбе биле пре упућене профили саме едисије него ли аутору књиге. Свакако је извесно да књига Марка Терсеглава посматра усмену народну књижевност у свеукупном етнографском, социолошком и историјском контексту, а то је изузетан квалитет.

Ненад Љубинковић

„ВАТРА“ У ПОНОВЉЕНОМ ИЗДАЊУ

Сима Тројановић: Ватра у обичајима и животу српског народа, „Просвета“, Библиотека Баштина књ. 34, Београд 1990.

1.

Ватра Симе Тројановића први пут се појавила 1930. године, као 45. књига Српског етнографског зборника, а у издању Српске краљевске академије у Београду.

Према запису самог аутора, он је рад на овој књизи започео око 1910. године. Велики део грађе за њу као и за неке друге радове, пропао је за време првог светског рата. Ипак је Тројановић успео да велики део изгубљене грађе допуну и да је, под већ поменутиим насловом објави.

2.

Поставља се питање: који су разлози да се ова књига, после 60 година поново објави? Одговор на ово питање састоји се најмање из три дела. *Прво*, треба указати на место Симе Тројановића у нашој културној историји; *друго*, приказати и вредновати његово поменуто дело, и, *треће*, поновно сагледати то дело уз оцену и допуну коју је дао у поговору новом издању др Жарко Требјешанин. Овај осврт само ће додирнути ове захтеве, јер они траже шире и студиозније осветљење.

3.

Сима Тројановић је рођен у Шапцу 1862. године, у трговачкој породици. Школовао се у Београду, затим у Швајцарској (у Берну), те у Цириху, Вирцбургу и Хајделбергу. На Хајделбершком универзитету је и докто-

рирао. У току живота своја знања је допуњавао на студијама у Минхену, Прагу и Бечу.

Тројановић је 20 година радио у Етнографском музеју у Београду, где је прошао од дужности помоћника куратора па до управника. Био је и професор Филозофског факултета у Скопљу (а једно време и декан) од 1921. до 1924. године. Члан СКА постао је 1921. године. Умро је у Београду, како кажу, на дан своје крсне славе, Св. Арханђела 1935. године, у 73. години живота.

Најважнија дела Симе Тројановића објављена су у СКА у периодичном издању Српског етнографског зборника. То су:

- *Старинска српска јела и пића*, СЕЗБ, 2, 1896;
- *Наше кириције*, СЕЗБ, 13, 1909;
- *Главни српски жртвени обичаји*, СЕЗБ, 17, 1911;
- *Ватра у обичајима и животу српског народа*, СЕЗБ, 45, 1930;
- *Психофизичко изражавање српског народа поглавито без речи*, СЕЗБ, 52, 1935.

Значајне прилоге објавио је и у „Босанској вили“, „Српском књижевном гласнику“, „Гласнику Етнографског музеја у Београду“ итд.

Значајан је и музеолошки рад Симе Тројановића. Уз помоћ Николе Зеге он је показао свету српску народну културу преко изложби у Петрограду, Лијежу, Букурешту, Лондону, Прагу и Торину.

Може се рећи да је Тројановић крајем 19. века био један од ретких српских интелектуалаца у жижи европске науке која се бавила културном историјом. Тада је свој процват имала немачка историјска лингвистика, која је, открићем *санскрита* — древног језика индијских веда, поставила основу упоредне граматике индоевропских језика. Први пут се почело говорити о пра-језику Индоевропљана, чија је реконструкција вршена упоређењем група језика из те заједничке породице (грчког, романских, германских, словенских и других живих и мртвих језика). Логично да се поставило и питање да ли народи, који на основу језика припадају једној породици, имају и неке заједничке основе културе? Тако се развио правац истраживања који се може назвати — утврђивање сличности на основу *генетске сродности* и критичко посматрање свих сличности које не долазе од такве сродности. Оне се могу јавити као *културни утицаји*, или су, пак, то тзв. *типолошке подударности*.

Да је о овим питањима Тројановић слушао на европским универзитетима показује и његова књига о *ватри*. Он увек раздваја подударности у оквиру индоевропских народа и ван њих.

Друго, он уочава важност лингвистичких података за утврђивање распрострањења појединих културних зона. Пратећи распоред речи „ватра“ и „огањ“ на југосло-

венском простору, он је један од првих научника у нас који решава *етнолингвистичка* питања. Овакво усмерење у науци дошло је до изражаја у оквиру лингвистике последњих двадесетак година. За оваква истраживања, поред осталих, залаже се и академик Никита Толстој.

Занимљив је и Тројановићев методолошки поступак који он овако дефинише: „У овом раду прво излажем материјал верно одакле је, затим га растварам у састојке, онда те „елементе“ поређујем са страним паралелама и изводим закључак синтетично“ (стр. 11). Овде једино недостаје формирање претпостављеног модела, заснованог на *системским односима* између „елемената“. Зато Тројановићево дело има неке мањкавости и недоречености и велику неравнотежу између ритуалних поступака који се везују за ватру. Највећи део његове књиге односи се на осветљавање обреда везаних за вађење „живе ватре“ и њену употребу у магијске сврхе. С друге стране, важан аспект за разумевање целокупне симболичке ватре и домаћег огњишта — календарски обреди и обичаји, скоро потпуно одсуствују. Тројановић је више поклатио пажњу обичајима из циклуса људског живота (рођење, свадба, смрт, здравље). Важна ствар коју је уочио јесте раздвајање и посебно груписање предмета (најдетаљније је обрадио *свећу*) и поступака (детаљно је обрађено *кађење*), које он уочава у различитим обредима и, на тај начин, утврђује њихово опште значење.

Такође се може рећи да поговор Жарка Требјешанина даје нову димензију књизи Симе Тријановића — он је и на одговарајући начин вреднује и с мером допуњује. Чини ми се да је одличан приступ да се Тројановићево дело посматра са поштовањем, као једно од класичних дела српске етнологије, а да се неки његови недостаци допуне, појасне и на свој начин уопште. Допуне се односе на грађу коју пружају *паремолошке формуле* (пословице, изреке, загонетке), затим *годишњи циклус обичаја* (божићни, ускршњи и неки летњи обичаји), као и разна *веровања, гатања и бајања*.

Љубинко Раденковић

ЗНАЧАЈАН ИЗДАВАЧКИ ПОДУХВАТ

Ненад Грујичић: Ојкача, Књижевна заједница Новог Сада, 1988.

Ненладу Грујичићу (1954) „Ојкача“ је пета књига. До сада је објавио три збирке поезије: *Матерњи језик*, *Линије на длану* и *Врвез*. За свој стваралачки опус добитник је „Бранкове награде“, Матице српске, за есеј „Печата вароши сремскокарловачке“, за поезију, и „Дневникове награде“ за причу.

Рукопис *Ојкача* представља антологију десетерачких, римованих двостихова — ојкача. Избор од 526 ојкача приредио је и предговором пропратио Ненад Грујичић. Научни коментар овог даровитог песника у многоме је проширио наша сазнања о овој врсти кратких народних лирских песама. Предговор се састоји из три одељка: „О бећарцу“, „О ојкачи“ и „Неке стилско-језичке и тематско-мотивске карактеристике ојкаче“.

Грујичићев предговор, написан надахнуто, допринеси потпунијем и правилнијем доживљају књиге. На 37 страна приређивач је указао на специфичности „наших најкраћих народних песама“. Говорећи о бећарцима, аутор напомиње да имају више назива код нашег народа, као на пример: писмице, припјеве, кратке, самице, преклапуше, гонеталице, пријекүше, тркавице итд. У овом одељку аутор се позива ти на ранија проучавања Младена Лесковца (*Бећарац*) и Винка Жганеца (*Мелодије бећарца*). На крају је приређивач, цитирајући Драгишу Живковића, нагласио „да је бећарац имао извјесног утицаја на пјеснике романтизма“. Тако се на основу мотива, метрике, ритма и поенте, поетско стваралаштво наших романтичара: Бранка Радичевића, Лазе Костића, Јована Јовановића — Змаја, па и савременика Бранка Ђопића, доводи у везу са ојкачом. Наведене тезе приређивач је ваљано и аргументовано изнео.

Други део предговора упућује нас на особености ојкаче и генезу ових десетерачких двостихова. Поред осталог, Грујичић бележи: „Најчешћи и најстарији назив за пјесму у двостиху коју народ пјева је ојкача. Њено име долази од глагола ојкати, што значи ’отегнуто и тужно

певати, наглашавајући и продужавајући глас О' (Речник српскохрватског књижевног језика). У Лици, пак, слична творевина зове се ојкан..." (стр. 13). Потом се аутор осврнуо на музичко својство ојкаче, као врсте вокалне народне музике. Дубоко понирући у суштаство наших десетерачких римованих двостихова, Грујичић луцидно запажа да се ојка на веома широком простору српскохрватског говорног подручја: у Црној Гори, на Косову и Метохији, у Далматинској загори, у Лици, на Банији и Кордуну, у Босни и Херцеговини... Док, за разлику од ојкаче, бећарци се претежно стварају и негују у Срему, Банату, Бачкој, Славонији и Барањи. Пажњу завребују и другачији називи за ојкаче, које је Грујичић утврдио. То су: розгача (розгалица), потресалица, чанталица, грокталица, приклапалица, кожунска, бацавица, лагавица, приклопица, канталица, фирмањска, редалица, софрењска, прескакалица итд. Да додамо још и то, према фусноти приређивача, да „Цвјетко Рихтман помиње и овакве називе: преклапуша, прибекуша, нате-залица, натезалчина, трзавица, бројевива и др“. (стр. на 17).

Трећи и завршни део предговора односи се на „Неке стилско-језичке и тематско-мотивске карактеристике ојкаче“. У овом делу Грујичић се бави формом ојкаче, као и одликама паузе (цезуре) и риме. На том плану он уочава и низ особености римованих десетерачких двостихова и тако долази до савршенијег облика — леонинске риме, чиме се постижу посебни мелодични убојаји. Разматрајући неке језичке неуједначености и неправилности ојкаче, аутор тврди да су оне уследиле због извесних деформација и одступања у певању. Такође, читаоцима је указано да у појединим ојкачама могу запазити прожимања екавице са ијекавским изговором.

На крају књиге налази се напомена у којој приређивач истиче казиваче и ентузијасте који су му помогли у састављању књиге, као и зборнике које је користио. Може се запазити да је аутору у раду највише помогао отац, па је њему и посвећена књига. Сходно томе, приређивач наводи појединце и рукописе без којих је било немогуће штампати књигу. Иначе, ојкаче потичу из Босанске крајине и Поткозарја. На крају Грујичић указује на „неколико примјера из старих, готово заборављених, збирки у којима се налазе пјесме из Босне“. То су рукописи П. Мирковића, С. Н. Навидовића, те Људевита Кубе. Неколико десетерачких двостихова аутор је преузео из *Ерлангенског рукописа*, из збирке *Чичак Јања, народни пјевач са Купреса* и из *Свесака* Иве Андрића.

Ојкаче певају уобичајене мотиве из наше народне лирске поезије. Ипак, доминирају еротски, љубавни, интимни и шaljиви мотиви а, с друге стране, поред духовитости и веселости, јављају се и елегични тонови. Треба истаћи да ојкаче карактерише разноврсна и богата фи-

гуративност. Просто је запањујуће колико у тим десетерачким двостиховима има метафоричности и језичких обрта. У том смислу, разумљиво је што налазимо и мноштво архаичних речи, односно народних израза више познатих слушаоцима и читаоцима са простора у којима се негује ојкача. Као и остали видови народних умотворина, и ојкаче су током свог путовања кроз време и простор биле изложене могућностима промене. Тим поводом Грујичић разматра миграциона кретања и друштвене прилике којима се ојкача прилагођавала. Ваља напоменути да су ојкаче и данас веома популарне и актуелне у Босанској крајини. У време модерно и урбано, ови десетерачки римовани двостихови и даље се негују, али с новим, понекад, измењеним садржајима. То потврђује да њихова пријемчивост и естрадни карактер још увек заокупљају пажњу љубитеља народне изворне лексике.

Ради илустрације, каако бисмо читаоцима предочили драж и чари ојкаче, навешћемо неколико примера:

6.

*„Алај волим љубити дјевојке,
које носе косе на увојке“.*

405.

*„Преко Саве пружио се ланац
бјежи Швабо, тјера га Босанац“.*

450.

*„Снијег пада и ноге ми зебу,
доћ' драгане, да правимо бебу“.*

Сви десетерачки двостихови су без наслова и дати су азбучним редом. Ојкаче се углавном састоје од реторичких питања и стога се јављају одговори и дијалози, сачињени од једне или двеју реченица. Естетско-уметничке вредности ојкача (ојкалица) су несумњиве и вишеструке. Оне се, пре свега, огледају и виспрености и оштроумности народног духа, у језичко-дијалекатским особностима, у звучним и ритмичким ефектима, у заједничком, хорском и колском певању, у свежини и разноликости тематско-мотивског садржаја, у сликовитости и лакоћи израза и сл.

Ојкача нам долази као пријатно освежење, као ризница народне изворне речи, коју све више потискује научно-технолошка револуција. Записивачки и стручан посао Грујичић је обавио крајње савесно и зналачки. Књига *Ојкача* је прворазредно литерарно дело веома студиозно обрађено. Захваљујући научној грађи Ненада

Грујичића, омогућено нам је да целовитије и комплексније сагледавамо ову проблематику. Избор ојкача настао је као плод дугогодишњег прегалачког и марљивог рада. Објављивањем овог антологијског остварења, аутор и издавач обележили су 200. годишњицу рођења Вука Стефановића Караџића. Бележећи и проучавајући ојкаче, Грујичић је отео од заборава непроцењиви део народног, усменог блага и тиме потврдио да је достојан Вуков следбеник.

Милутин Буричковић

С А Д Р Ж А Ј

3 НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ

- 3 Јуначке песме из Црне горе (Љубиша Рајковић)
- 11 Српске народне песме са Косова и Метохије (Милутин Буричковић)
- 14 Лазаричке песме из Горње Пчиње (Звонимир Ж. Јовић)
- 18 Српске басме из Штубика код Неготина (Златимир Пантић)
- 25 Приповедања у Лици и Истри (Дмитар Ђушић)
- 29 Предања из Гуче (Никола Стојић)
- 35 Насаља кичевског краја у предањима (Јован Ф. Трифуноски)

53 НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ

- 53 Божићни обичаји у Подкомљу (Станоје Бојовић)
- 62 Предсказивање времена у дурмиторском крају (Исак Калпачина и Љубомир Боровић)

65 РАСПРАВЕ

- 65 Снежана Самарџија: Предање и басна у процесу узајамног прожимања
- 83 Никита Иљич Толстој: Опход и опасивање цркве

113 ПЕСНИЧКА ОБЗОРЈА

113 Породица бистрих потока (приредио
Добрица Ерић)

131 ОДЗИВИ

131 Усмено народно стваралаштво у
сведочењима, сагледавањима, тумачењима, VI
(Ненад Љубинковић)

134 „Ватра“ у поновљеном издању (Љубинко
Раденковић)

137 Значајан издавачки подухват (Милутин
Буричковић)

ИНДУСТРИЈА ПАДОБРАНА И КОНФЕКЦИЈЕ БЕОГРАД

Без прошлости нема будућности!
У прошлости смо се облачили у складу
са временом,
у будућности улазимо са одећом „КЛУЗ“.
Одећа „КЛУЗ“ је део наше прошлости
и наше будућности.
И будућност ће бити лепша
у одећи „КЛУЗ“!

Сарадња са Народном библиотеком
„Вук Караџић“ — Звездара
леп је пример „КЛУЗОВОГ“ настојања
да обогати сопствени културни живот.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Др Драгослав Антонијевић
Др Петар Влаховић (председник)
Гвозден Јованић
Радул Јовановић
Бошко Карановић
Др Велимир Михајловић
Добривоје Младеновић
Др Милош Немањић
Академик Миодраг Павловић
Арх. Божа Петровић
Мр Љубинко Раденковић

На насловној страни
„Петао“ Ивана Рабузина

Корице и опрема
Радоје М. Кавецкић

Часопис за културу и књижевност „Расковник” превасходно објављује, подстиче и вреднује све облике народне културе и изворног стваралаштва, не само у сеоској већ и градској средини, у Србији, затим на целом српскохрватском језичком подручју, а појединим прилозима и ван тих оквира. „Расковник” настоји да одслика појаве у народном животу, како савремене тако и прошле. Странице часописа су отворене за прилоге из народног живота и културе, за стваралаштво песника села и самоуких сликара, за истраживаче у подручју књижевности, језика, фолклора, митологије, етнологије, историје. . .

